

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

Серія:
Музеєзнавство і пам'яткознавство

Науковий збірник

Випуск 2

Засновано у 2018 році
Видається два рази на рік

КИЇВ
ВИДАВНИЧИЙ ЦЕНТР КНУКІМ
2018

УДК 069+904(05)
В 535

Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Музеєзнавство і пам'яткознавство : наук. зб. Вип. 2 / М-во освіти і науки України, М-во культури України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ : Вид. центр КНУКІМ, 2018. – 144 с.

Науковий збірник публікує актуальні результати досліджень у галузі музеєзнавства, пам'яткознавства кураторства, колективної пам'яті, історичної політики.

Видання розраховане на науковців та науково-педагогічних працівників, що займаються дослідженням теоретичних, прикладних та історичних аспектів музеєзнавства та пам'яткознавства.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського національного університету культури і мистецтв
(протокол № 25 від 10.12.2018 р.)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Пустовалов Сергій, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна (головний редактор); **Вечерський Віктор**, кандидат архітектури, Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна (заступник головного редактора); **Руденко Сергій**, кандидат культурології, Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна (відповідальний секретар); **Ольговський Сергій**, кандидат історичних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна; **Дзиговський Олександр**, доктор історичних наук, професор, Одеський національний університет ім. Мечнікова, Одеса, Україна; **Андрущак Федор**, доктор історичних наук, науковий співробітник Національного музею Швеції, Стокгольм, Швеція; **Дергачов Валентин**, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту національної спадщини АН Молдови, Кишинів, Молдова; **Єгорейченко Олександр**, доктор історичних наук, професор, Мінський університет, Мінськ, Білорусь; **Мончинська Магдалена**, доктор історичних наук, професор, Лодзький університет, Лодзь, Польща; **Шаповалов Георгій**, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Запорізького історичного музею, Запоріжжя, Україна; **Скорий Сергій**, доктор історичних наук, професор, завідувач Відділу археології ранньої залізної доби Інституту археології НАН України, Київ, Україна; **Путкарадзе Тамаз**, доктор історичних наук, асоційований професор Батумського державного університету імені Шота Руставелі, Батумі, Грузія; **Горбань Юрій**, кандидат культурології, Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна.

Адреса редакції: м. Київ, вул. Чигоріна, 14, каб. 65, тел.: +38 (050) 784 29 30
e-mail: museum-monument@knukim.edu.ua; rudenkosb@ukr.net;
web: museum-monument.knukim.edu.ua

Засновник – Київський національний університет культури і мистецтв
Зареєстровано Міністерством юстиції України.
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 23119-12959 Р від 25.01.2018

ISSN 2617-7943 (print)
ISSN 2617-9490 (online)

© Київський національний університет
культури і мистецтв, 2018
© Автори, 2018

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
MINISTRY OF CULTURE OF UKRAINE
KYIV NATIONAL UNIVERSITY OF CULTURE AND ARTS

**BULLETIN
OF KYIV NATIONAL UNIVERSITY
OF CULTURE AND ARTS**

**Series in
Museology and Monumental Studies**

Scientific Collection

Issue 2

Founded in 2018
Issued twice a year

KYIV
KNUKIM PUBLISHING CENTRE
2018

UDC 069+904(05)
B 535

Bulletin of the Kyiv National University of Culture and Arts. Series: in Museology and Monumental Studies: Scientific Collection. Issue 2 / Ministry of Education and Science of Ukraine, Ministry of Culture of Ukraine, Kyiv National University of Culture and Arts. – Kyiv : KNUKiM Publishing centre, 2018. – 144 p.

The scientific collection publishes actual research results in the field of museology, heritage studies, collective memory, historical politics.

The publication is intended for scientists and scientific and pedagogical workers engaged in research on theoretical, applied and historical aspects of museum and heritage studies.

Recommended for publication by the Academic Council
of Kyiv National University of Culture and Arts
(Protocol No. 25 of 10.12.2018)

EDITORIAL BOARD:

Pustovalov Serhii, Doctor of Historical Sciences, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine (Editor-in-chief); **Vecherskyi Viktor**, PhD. in Architecture, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine (Deputy Editor-in-Chief); **Rudenko Serhii**, PhD in Cultural Studies, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine (Assistant Editor); **Olhovskiy Serhii**, PhD in Historical Sciences, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine; **Dzyhovskiy Oleksandr**, Doctor of Historical Sciences, Professor, Odessa National University after Mechnikov, Odessa, Ukraine; **Andrushchak Fedor**, Doctor of Historical Sciences, Researcher at the National Museum of Sweden, Stockholm, Sweden; **Derhachov Valentyn**, Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading Researcher in the Institute of National Heritage of the Academy of Sciences in Moldova, Chisinau, Moldova; **Yehoreichenko Oleksandr**, Doctor of History, Professor, Minsk University, Minsk, Belarus; **Monchynska Mahdalena**, Doctor of Historical Sciences, Professor, University of Lodz, Lodz, Poland; **Shapovalov Heorhii**, Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher of the Zaporizhzhya Historical Museum, Zaporizhzhya, Ukraine; **Skoryi Serhii**, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Archeology at the Early Iron Age in the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences in Ukraine, Kyiv, Ukraine; **Putkaradze Tamaz**, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of Shota Rustaveli Batumi State University, Batumi, Georgia; **Horban Yuriy**, PhD in Cultural Studies, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine.

Editorial board address: 14, Chygorina st., cab. 65, Kyiv, Ukraine; tel.: +38 (050) 784 29 30
e-mail: museum-monument@knukim.edu.ua; rudenkob@ukr.net;
web: museum-monument.knukim.edu.ua

The founder is Kyiv National University of Culture and Arts
Registered by the Ministry of Justice
State Registration Certificate KB № 23119-12959 P from 25.01.2018

ISSN 2617-7943 (print)
ISSN 2617-9490 (online)

© Kyiv National University
of Culture and Arts, 2018
© Authors, 2018

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ УКРАИНЫ
КИЕВСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВ

**ВЕСТНИК
КИЕВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВ**

Серия:
Музееведение и памятниковедение

Научный сборник

Выпуск 2

Основан в 2018 году
Издается два раза в год

КИЕВ
ИЗДАТЕЛЬСКИЙ ЦЕНТР КНУКИМ
2018

УДК 069+904(05)
В 535

Вестник Киевского национального университета культуры и искусств. Серия: Музееведение и памятниковедение: науч. сб. Вып. 2 / М-во образования и науки Украины, М-во культуры Украины, Киев. нац. ун-т культуры и искусств. - Киев: Изд. центр КНУКиМ, 2018. – 144 с.

Научный сборник публикует актуальные результаты исследований в области музееведения, памятниковедения, кураторства, коллективной памяти, исторической политики.

Издание рассчитано на научных и научно-педагогических работников, занимающихся исследованием теоретических, прикладных и исторических аспектов музееведения и памятниковедения.

*Рекомендовано к печати Ученым советом
Киевского национального университета культуры и искусств
(протокол № 25 от 10.12.2018 г.)*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Пустовалов Сергей, доктор исторических наук, профессор, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина (главный редактор); **Вечерский Виктор**, кандидат архитектуры, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина (заместитель главного редактора); **Руденко Сергей**, кандидат культурологии, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина (ответственный секретарь); **Ольговский Сергей**, кандидат исторических наук, профессор, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина; **Дзиговський Александр**, доктор исторических наук, профессор, Одесский национальный университет им. Мечникова, Одесса, Украина; **Андрущак Федор**, доктор исторических наук, научный сотрудник Национального музея Швеции, Стокгольм, Швеция; **Дергачев Валентин**, доктор исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института национального наследия АН Молдовы, Кишинев, Молдова; **Егорейченко Александр**, доктор исторических наук, профессор, Минский университет, Минск, Беларусь; **Мончинска Магдалена**, доктор исторических наук, профессор, Лодзинский университет, Лодзь, Польша; **Шаповалов Георгий**, доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Запорожского исторического музея, Запорожье, Украина; **Скорый Сергей**, доктор исторических наук, профессор, заведующий Отделом археологии ранней железной века Института археологии НАН Украины, Киев, Украина; **Путкарадзе Тамаз**, доктор исторических наук, ассоциированный профессор Батумского государственного университета имени Шота Руставели, Батуми, Грузия; **Горбань Юрий**, кандидат культурологии, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина.

Адрес редакции: г. Киев, ул. Чигорина, 14, каб. 65, тел. : +38 (050) 784 29 30
e-mail: museum-monument@knukim.edu.ua; rudenkosb@ukr.net;
web: museum-monument.knukim.edu.ua

Основатель – Киевский национальный университет культуры и искусств
Зарегистрировано Министерством юстиции Украины.

Свидетельство о государственной регистрации КВ № 23119-12959 Р от 25.01.2018

ISSN 2617-7943 (print)
ISSN 2617-9490 (online)

© Киевский национальный университет
культуры и искусств, 2018
© Авторы, 2018

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ СТАТТІ З МУЗЕЄЗНАВСТВА ТА ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА

Юлія Ключко Теоретичні засади освітньої діяльності сучасних музеїв.....	11
Олександр Гужаловський Музейний трансфер: виникнення білоруського музею в процесі європейських міжкультурних комунікацій.....	20
Анна Звіряка Виявлення та охорона ландшафтних пам'яток України	34

ДИСКУСІЇ

Віктор Вечерський Шляхи забезпечення модернізації пам'яtkоохоронної діяльності у м. Києві	48
Олена Зайченко Атрактивна тактика і особливості менеджменту транспортних музеїв штату Нью-Йорк в аспекті роботи відповідних установ України	58
Марія Драниш, Сергій Пустовалов Музеї-садиби видатних діячів Києва: проблеми та перспективи розвитку.....	70
Олександр Харлан Аналіз планувальної структури міста Ізюм Харківської області періоду XVII–XVIII ст. в контексті історико-містобудівних досліджень 2018 року.....	88

ПУБЛІКАЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ МАТЕРІАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК

Світлана Іванова, Геннадій Тоцев Бронзова доба Північно-Західного Причорномор'я: хронологія культур та можливість контактів.....	108
---	-----

ХРОНІКА

Віктор Карпов Ретроспективний погляд на формування Музею Збройних сил України (1995–1996 рр.)	128
--	-----

CONTENTS

THEORETICAL ARTICLES OF MUSEUM AND MONUMENTAL STUDIES

Yuliia Kliuchko

Theoretical Foundations of Modern Museums Educational Activity 11

Alexander Huzhalovskiy

Museum Transfer: the Emergence of Belarusian Museum in European Intercultural Communications 20

Anna Zviriaka

Detection and Protection of Landscape Monuments of Ukraine 34

DISCUSSIONS

Victor Vecherskyi

The Ways of Providing Modernization of Historic Preservation Activity in Kyiv 48

Olena Zaychenko

Attraction Tactics and Management Features of New York State Transport Museums in the Aspect of Related Institutions Work in Ukraine 58

**Mariia Dranysh,
Serhii Pustovalov**

Museums-estates of Prominent Figures of Kiev: Problems and Prospects for Development 70

Oleksandr Kharlan

Planning Structure Analysis of Iziium Town of the Kharkiv Region of XVII–XVIII Centuries Period in the Context of the Historical Town Planning Studies in 2018 88

STUDY PUBLICATIONS OF MATERIAL MEMORIES

**Svitlana Ivanova,
Henadii Toshchev**

Bronze Age of North-Western Black Sea Region: Chronology of Culture and Possibility of Contacts 108

CHRONICLE

Victor Karpov

Retrospective Look at the Museum of Armed Forces of Ukraine Establishment (1995–1996) 128

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ СТАТЬИ ПО МУЗЕЕВЕДЕНИЮ И ПАМЯТНИКОВЕДЕНИЮ

Юлия Ключко

Теоретические принципы образовательной деятельности
современных музеев 11

Александр Гужаловский

Музейный трансфер: возникновение белорусского музея
в процессе европейских межкультурных коммуникаций 20

Анна Зверьяк

Выявление и охрана ландшафтных памятников Украины 34

ДИСКУССИИ

Виктор Вечерский

Пути обеспечения модернизации памятникоохранительной
деятельности в г. Киеве 48

Елена Зайченко

Аттрактивная тактика и особенности менеджмента
транспортных музеев штата Нью-Йорк в аспекте работы
соответствующих учреждений Украины 58

Мария Драныш,

Сергей Пустовалов

Музеи-усадьбы выдающихся деятелей Киева:
проблемы и перспективы развития 70

Александр Харлан

Анализ планировочной структуры города Изюм
Харьковской области периода XVII–XVIII вв. в контексте
историко-градостроительных исследований 2018 года 88

ПУБЛИКАЦИИ ИССЛЕДОВАНИЙ МАТЕРИАЛЬНЫХ ПРЕДМЕТОВ

Светлана Иванова,

Геннадий Тощев

Бронзовый век Северо-Западного Причерноморья:
хронология культур и возможность контактов 108

ХРОНИКА

Виктор Карпов

Ретроспективный взгляд на формирование
Музея Вооруженный сил Украины (1995–1996 гг.) 128

ТЕОРЕТИЧНІ СТАТТІ
З МУЗЕЄЗНАВСТВА
ТА ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА

THEORETICAL ARTICLES
OF MUSEUM
AND MONUMENTAL STUDIES

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ СТАТЬИ
ПО МУЗЕЕВЕДЕНИЮ
И ПАМЯТНИКОВЕДЕНИЮ

УДК 069.1:37

DOI: 10.31866/2617-7943.2.2018.164987

Юлія Ключко,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Київський національний

університет культури і мистецтв,

Київ, Україна

klyuchkoy@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1969-4308>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ МУЗЕЇВ

Мета дослідження – проаналізувати значення освітньої діяльності як провідного напрямку роботи сучасного музею; визначити основні теоретичні здобутки ХХ ст., які заклали підґрунтя для розвитку сучасних освітніх музейних практик; дослідити технологію edutainment як інструмент ефективної адаптації музейної інформації для людей з різним рівнем освіти та культурної підготовки. **Методи дослідження** базуються на загальнонауковому принципі об'єктивності, а також структурно-функціональному й аналітичному методах. **Наукова новизна.** Систематизовано та узагальнено основні теоретичні здобутки, які заклали підґрунтя для розвитку освітніх музейних практик ХХІ ст.; досліджено використання технологій edutainment в освітній діяльності сучасних музеїв. **Висновки.** Визначено, що теоретичне та практичне підґрунтя для розвитку сучасних освітніх музейних практик закладалось протягом ХХ ст. Доведено, що шляхом реалізації рекреаційно-освітньої функції музею можуть бути вирішені наступні завдання: формування ціннісного ставлення до предметної дійсності, розвиток асоціативного сприйняття, образного мислення, здатності до самостійних суджень, творчої діяльності та самоаналізу.

Ключові слова: музей, освітня діяльність, інтерактивність, пізнавально-рекреаційна потреба.

Постановка проблеми. Соціальні зміни останніх років, поява нових практик і навичок призводять до принципової зміни моделі взаємодії культурних інститутів та суспільства. Проблема переосмислення стосунків із аудиторією займає центральне місце в дискусіях про музей ХХІ ст. Для сучасної людини атмосфера музею набула особливої важливості, вона повинна бути цікавою і комфортною. Змінилися й мотивації відвідування музею – вагомою стає реалізація освітньо-виховної функції, а саме, її дозвіллево-пізнавального компоненту, який надає початковий імпульс для поетапного руху від спонтанного відпочинку до пізнавального рівня, через розвиток інтересів і потреб аудиторії. Домінуюче прагнення до демократизації всіх сфер суспільного і культурного життя втілюється в концепції суспільства «рівних культурних можливостей». Даний концепт передбачає, що заклади культури повинні обслуговувати, в першу чергу, інтереси пересічних людей, які не є носіями елітарних культурних цінностей. Зміна соціокультурних реалій стимулює розвиток адекватних

новій ситуації напрямів діяльності музею, а також пошук наукових підходів, що відповідають ціннісним установкам сучасного суспільства. На підставі творчого переосмислення новітніх положень музейної теорії і практики поступово викристалізовується концепція сучасної освітньої діяльності, важливою проблемою якої є прагнення зберегти та посилити суспільну значущість, актуальність і популярність музейних установ серед відвідувачів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемне поле освітніх музейних практик досліджували Д. Агапова, М. Гнедовський, Л. Норріс, Р. Тісдейл, М. Фер, Е. Хупер-Грінхіл, Д. Камерон, І. Коссова, О. Мастениця, Б. Столяров, К. Хадсон, Л. Шляхтіна та інші зарубіжні дослідники, висновки яких сформувалися внаслідок поєднання практичного досвіду з його теоретичним обґрунтуванням. Останнім часом в українській музеологічній літературі спостерігається зростання інтересу до осмислення питань освітньої діяльності сучасних музеїв. Це, зокрема, праці О. Караманова, Р. Маньковської, О. Харченко та ін. Однак, дані дослідження не можуть вичерпати всю глибину поставленої проблеми.

Мета статті – проаналізувати значення освітньої діяльності як провідного напрямку роботи сучасного музею; визначити основні теоретичні здобутки ХХ ст., які заклали підґрунтя для розвитку сучасних освітніх музейних практик; дослідити технологію edutainment як інструмент ефективної адаптації музейної інформації для людей з різним рівнем освіти та культурної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Нині освітня діяльність музею – педагогічно організований процес інтерпретації та трансляції історико-культурного потенціалу його зібрання, спрямований на формування особистості через входження в культуру і осягнення її смислів та цінностей. Сучасна освіта передбачає не тільки отримання знань, але й засвоєння культурних норм і цінностей, соціального досвіду. Відповідно до цього, освітня діяльність в музеї базується на передачі досвіду, який акумульовано у пам'ятках матеріальної і духовної культури (Шляхтіна, 2014).

Загалом, інтерес суспільства до теоретичного осмислення освітньої діяльності музею активізується на початку ХХ ст., коли з'являється інтерес до розгляду соціальних функцій музейного закладу. Зазначимо, якщо у ХІХ ст. формується і втілюється у практичну діяльність уявлення щодо публічності музею, то у першій половині ХХ ст. обґрунтовується принцип соціальної відповідальності даного закладу. Перші підсумки у сфері пошуків нових форм виховання музейними засобами підвела конференція «Музеї як освітні та виховні заклади», яка відбулася у 1903 р. у Мангеймі. А. Ліхтварк (голова зібрання) у своїй доповіді підкреслив, що ХІХ ст. додало до університетів і академій новий освітньо-виховний заклад – музей. Про їх призначення у суспільстві висловили думку і російські філософи М. Федоров, П. Флоренський та ін. Запропоновані філософами моделі

взаємодії музею з суспільством передбачали якісно нову структуру музейного закладу (Лаптева, 2006). Популярною була концепція «корисного музею» американця Д. Дана (1920), який відстоював ідею, що місія музею формується з потреб суспільства.

У 1920–30-ті рр. поширення набула «інтеорізація» – перехід дії на внутрішній план. Цей напрям розробляли російські психологи Л. Виготський, який стверджував, що психічний розвиток людини відбувається в ситуації соціальної взаємодії з оточуючими людьми та зовнішнім світом; О. Зеленко, який спеціалізувався на роботі з дитячою аудиторією, визначив основні напрями діяльності музею: допомога в опануванні «чуттєвою грамотністю» (основа чуттєвого сприйняття – радість від отриманих нових вражень); стимулювання розумових інтересів відвідувачів шляхом здійснення експериментів; надання більш активних переживань у формі музейних ігор, спеціальних робіт, в створенні власних колекцій; дієвий прояв почуття прекрасного у вигляді малюнка, танцю тощо; створення в аудиторії історичних соціальних перспектив у сфері побуту, релігії, суспільства – в художніх образах і активних переживаннях, а не тільки на словесному рівні; організація нового соціального середовища, пробудження колективних інтересів (Зеленко, 1925, с. 115).

У 1930–50-ті рр. питання активної взаємодії музею з відвідувачами не отримало належного розвитку і лише у 1960-х рр., під впливом операціональної теорії інтелекту швейцарського психолога Ж. Піаже, який зробив висновок щодо важливості взаємодії дитини з предметним світом, починають активно розроблятися ідеї інтерактивного музейного простору. Як результат, з'являються форми роботи з музейною аудиторією, що вимагають самостійності, активності і творчого закріплення знань. Наступним кроком опанування технології стає створення інтерактивного музейного середовища. Теорія Ж. Піаже знайшла практичне втілення в діяльності М. Спока, який у 1962 р. очолив Бостонський дитячий музей та змінив концепцію музейної роботи з традиційної на інтерактивну. На його думку, музейні виставки та програми повинні заохочувати дослідження реальних предметів через взаємодію з ними.

Інтерактивні технології набули активного впровадження у музеї «Експлораторіум», заснованому в 1969 р. у Сан-Франциско фізиком Ф. Оппенгеймером. За роки роботи «Експлораторіум» здобув всесвітнє визнання за експозиційну діяльність та наукову освіту, а на офіційному сайті зазначено: «Ми віримо, що цікавість і допитливість ведуть нас до дивовижних відкриттів, навчання і знань, та переконані, що ви здатні зрозуміти, як улаштовано світ. Ще ми вважаємо, що гра і веселощі – важливі складники цього процесу для людей будь-якого віку. Ми створюємо інструменти і досвід, які допоможуть вам стати активним дослідником» (Норріс, & Тісдейл, 2017, с. 159).

Слід зазначити, що у радянському музеєзнавстві проблема соціальних функцій музею (зокрема, трактування освітньо-виховної функції) почала

активно обговорюватись у 1970–80-ті рр. А. Разгоном, Д. Равікович, Ю. Піщуліним та ін. Під час наукових дискусій стала очевидною незадоволеність традиційними уявленнями про те, що музей характеризується двома соціальними функціями – документування та освітньо-виховною. Фахівці-музеезнавці та практики музейної справи здійснювали активний пошук сфер і форм музейної діяльності, нових моделей і концепцій розвитку музейних закладів відповідно до умов їх функціонування. Наукові дослідження обмежувались догматичними уявленнями про музейних функцій та характер і форми їх можливої реалізації. Назріла потреба у подоланні усталених стереотипів, розумінні сутності музею і музейної роботи. В ході дискусії на тему «Соціальні функції музею», яка відбулася у відділі музеезнавства Науково-дослідного інституту культури, Д. Равікович акцентувала на соціальні функції музею: документування – «відображення у музейному зібранні предметів об'єктивних процесів природи і суспільства»; освітню і виховну функцію, «обумовлену інформативними властивостями музейних предметів та пізнавальними і культурними потребами суспільства»; організації вільного часу як освітньо-виховну функції, яка «відповідає суспільній потребі у культурних формах дозвілля, емоційній розрядці тощо» («Социальные функции музея», 1989). Слід зазначити, що функція організації вільного часу виявилась найбільш дискусивною для теоретиків і практиків музейної справи. Обґрунтовуючи доцільність виділення функції організації вільного часу, дослідниця визначила основні напрями її реалізації: задоволення пізнавально-рекреаційних потреб, яке здійснюється у традиційних і нетрадиційних формах культурно-освітньої роботи музею; емоційний та естетичний вплив на людину музейних предметів, що передбачає створення оптимальної обстановки для емоційної розрядки, відновлення духовних і фізичних сил людини; і, нарешті, напрям, який нам вбачається перспективним з огляду на умови сьогодення, розгляд музею як місця змістовного спілкування, що об'єднує людей відповідно до їх інтересів і створює умови для культурного спілкування.

Як свідчить зарубіжний досвід, у 1970-х роках у сфері освіти та соціокультурної діяльності набуває поширення поняття «edutainment» – термін англійського походження, що утворився при злитті двох слів: education – навчання і entertainment – розвага. Технологія edutainment активно увійшла у різні соціокультурні сфери, зокрема, вагомою складовою освітньої діяльності музейних закладів став рекреаційно-освітній компонент. З огляду на вище викладене, не випадково, що у 1980-х термін набуває визнання у фахівців. Цей напрям підтримали відомі діячі Європейського музейного форуму – М. Негрі, В. Ван дер Вейден, К. Хадсон та ін. (Каулен, Коссова, & Сундиева, 2003).

Технологія edutainment активно використовується в освітній діяльності музеїв світу, адже її застосування передбачає увагу до мотивації відвідувача, його психологічних потреб тощо. Реалії музейної дійсності та

наукова рефлексія щодо їх побутування дали підстави музеологу Л. Шляхтиній констатувати формування рекреаційно-освітньої функції музею. На думку дослідниці, можна виділити основні напрями активного використання edutainment в діяльності сучасного музею. По-перше – це активне використання інтерактивних підходів і музейно-педагогічних методів, які дозволяють включати аудиторію до рекреаційно-освітнього процесу; по-друге, використання технології edutainment, як правило, пов'язано з пошуком нових форм реалізації рекреаційно-виховної функції музею (Шляхтина, 2013). Загальновідомо, що змістовне наповнення форм освітньої роботи музеїв може змінюватись під впливом історичних обставин, наукових пошуків, загальної концепції освіти, соціально-психологічних характеристик музейної аудиторії та очікувань відвідувачів. Деякі форми, що стали історично стійкими та використовуються в роботі музеїв різних профілів, мають загальне означення традиційних. Форми, запозичені з інших сфер культури, освіти і науки або ті, виникнення яких обумовлене розвитком технологій, належать до категорії нетрадиційних. Як свідчать дослідження, традиційні форми з'явилися переважно у період становлення культурно-освітньої роботи музею і є основою для створення тих, що виникають під впливом часу, соціального замовлення. Створення дійсно нової форми – явище рідкісне. Це може відбуватися лише за умови зміни освітньої моделі музею, і, відповідно, вимог до роботи з аудиторією.

Зазначимо, що в сучасному світі відбувається зміна традиційних положень, які регламентують взаємодію музею і аудиторії, виникають нові уявлення щодо ролі музею як культурно-освітнього центру. На думку французької дослідниці М. Вайоллет, музейна освіта повинна будуватись на принципах діалогу, бесіди і бути адаптованою для людей з різним рівнем культурної підготовки. Сьогодні перед музеями гостро постає проблема прилучення публіки (Шляхтина, 2013). Музеям важко витримувати конкуренцію з альтернативними формами дозвіллевих практик. У зв'язку з цим, австралійська дослідниця К. Скотт стверджує, що на зміну моделі культури як суспільного блага приходить модель культури як індустрії. У цьому контексті вона пропонує розглядати музей як виробника нарративів і продавця вражень, адже музейний заклад змушений активно включитися у конкурентну боротьбу і використовувати маркетингові стратегії, звичні для відвідувача (клієнта), що К. Скотт позначає терміном «економізація культури» (Scott, Lynch, Burton, Wilson, & Smith, 2000). Характерною особливістю такого погляду стало розуміння того, що досягнення балансу між запитами аудиторії та роботою закладу культури повинно досягатися не тільки за допомогою навчання, а й шляхом вивчення потреб споживачів. Слід враховувати зміни середовища, викликані технологічними інноваціями. На сьогодні музей існує у середовищі, в якому забагато інформації. Музей втрачає в очах публіки свою цінність як першоджерела унікальної інформації. Якщо освітні програми класичного музею були спрямовані на розповсюдження

інформації і знань, то нова концепція освіти передбачає перенесення центру уваги з передачі знань на розвиток навичок і компетенцій, які дозволяють існувати в середовищі, де неможливі точні прогнози та заздалегідь задані зразки дій. Прагнення залучити широку аудиторію і перейти з нею на «ти» означає не тільки заговорити її мовою, але й зацікавити, вступити в гру. Відбувається зміна традиційних положень, які регламентують взаємодію музею і аудиторії, виникають нові уявлення щодо ролі музею як культурно-освітнього центру. Перелік сучасних музейних активностей (майстер-класи, різноманітні формати екскурсій, воркшопи, перфоманси, історичні реконструкції, квести, ігри. – Авт.) збільшується з кожним днем. Вибір тієї чи іншої форми, перш все, орієнтований на те, що відвідувач очікує позитивних емоцій та яскравих вражень, що досягається завдяки «оживленню» музейного простору. Ми погоджуємось з Л. Шляхтиною в тому, що даний процес пов'язаний з використанням технології edutainment – активним впровадження різних способів впливу на сенсорну сферу особистості. Зокрема, в процес взаємодії музею з аудиторією включаються такі виразні засоби як музика, світло, мультимедіа, тактильні відчуття тощо. Дослідниця стверджує, що для всього різноманіття форм, які мають рекреаційно-освітню спрямованість, притаманні особливості: оригінальність концепції, яка робить музей конкурентноздатним на ринку індустрії дозвілля; орієнтованість на споживача (відвідувача), що дозволяє залучати більш широку аудиторію; циклічність, яка спонукає людей на багаторазове відвідування одного й того ж музею; відносно невелика тривалість у часі кожної окремої форми тощо (Шляхтина, 2013).

Висновки. Теоретичне та практичне підґрунтя для розвитку сучасних освітніх музейних практик закладалось протягом ХХ ст. На сьогодні в світі відбувається зміна традиційних положень, які регламентують взаємодію музею і аудиторії, виникають нові уявлення щодо ролі музею як культурно-освітнього центру. Нова концепція освіти передбачає перенесення центру уваги з передачі знань на розвиток навичок і компетенцій, які дозволяють існувати в середовищі, де неможливі точні прогнози та заздалегідь задані зразки дій. Сучасний світ визначив коло завдань, які можуть бути вирішені шляхом реалізації рекреаційно-освітньої функції музею: формування ціннісного ставлення до предметної дійсності, розвиток асоціативного сприйняття, образного мислення, здатності до самостійних суджень, творчої діяльності та самоаналізу тощо. В освітній діяльності музеїв світу активно використовується технологія edutainment, адже її застосування передбачає увагу до мотивації відвідувача, його психологічних потреб, пізнавальних стратегій тощо. Одним із завдань освітньої діяльності сучасних музеїв є створення продукту на основі нових знань та інновацій.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Зеленко, А.У. (1925). *Детские музеи Северной Америки*. Москва.
- Каулен, М.Е., Коссова, И.М., & Сундиева, А.А. (2003). *Музейное дело России*. Москва: ВК.
- Лаптева, М.А. (2006). *Музей как социальный институт*. (Автореферат диссертации кандидата философских наук). Красноярск.
- Norris, L., & Tisdeil, R. (2017). *Креативність у музейній практиці*. (А. Коструба, Г. Кузьо, О. Омельчук, Є. Червоний, пер.). Київ.
- Социальные функции музея: споры о будущем (материалы дискуссии в отделе музееведения НИИ культуры). (1989). В *Музееведение. На пути к музею XX века* (с. 186-201). Москва.
- Шляхтина, Л.М. (2013). Рекреационно-образовательная миссия современного музея: образование или развлечение? *Вопросы музеологии*, 2(8), 206-212.
- Шляхтина, Л.М. (2014). Социальные практики современного музея: границы доступности. *Вопросы музеологии*, 2(10), 10-15.
- Dana, J.C. (1920). *A Plan for a New Museum*. Woodstock: The Elm Tree Press.
- Planeix-Crocker, M. (2015). Between cultural democratization and the preservation of artistic integrity: constructing cultural mediation for contemporary art. Retrieved from <http://chmcc.hypotheses.org/958>.
- Scott, C.A., Lynch, R., Burton, C., Wilson, P. & Smith, P. (2000). *Leisure and Change: implications for museums in the 21st century*. Sydney: Powerhouse Publishing and University Technology.

REFERENCES

- Dana, J.C. (1920). *A Plan for a New Museum*. Woodstock: The Elm Tree Press [in English].
- Kaulen, M.E., Kossova, I.M., & Sundieva, A.A. (2003). *Muzeinoe delo Rossii* [Museum business of Russia]. Moscow: VK [in Russian].
- Lapteva, M.A. (2006). *Muzei kak sotcialnyi institut* [Museum as a social institution]. (Extended abstract of candidate's thesis). Krasnoyarsk [in Russian].
- Norris, L., & Tisdeil, R. (2017). *Kreatyvnyist u muzeinii praktytsi* [Creativity in museum practice]. (A. Kostruba, H. Kuzo, O. Omelchuk, Ye. Chervonyi, Trans.). Kyiv [in Ukrainian].
- Planeix-Crocker, M. (2015). Between cultural democratization and the preservation of artistic integrity: constructing cultural mediation for contemporary art. Retrieved from <http://chmcc.hypotheses.org/958> [in English].
- Scott, C.A., Lynch, R., Burton, C., Wilson, P. & Smith, P. (2000). *Leisure and Change: implications for museums in the 21st century*. Sydney: Powerhouse Publishing and University Technology [in English].
- Shliakhtina, L.M. (2013). *Rekreatcionno-obrazovatelnaia missiia sovremennogo muzeia: obrazovanie ili razvlechenie?* [Recreation and educational mission of the modern museum: education or entertainment?]. *Voprosy muzeologii*, 2(8), 206-212 [in Russian].
- Shliakhtina, L.M. (2014). *Sotcialnye praktiki sovremennogo muzeia: granitsy dostupnosti* [Social practices of the modern museum: accessibility limits]. *Voprosy muzeologii*, 2(10), 10-15 [in Russian].

- Sotsialnye funktsii muzeia: spory o budushchem (materialy diskussii v otdele muzevedeniia NII kultury) [Social functions of the museum: disputes about the future (materials of discussion in the department of museum studies of the Research Institute of Culture)]. (1989). In *Muzevedenie. Na puti k muzeiu XX veka* (pp. 186-201). Moscow [in Russian].
- Zelenko, A.U. (1925). *Detskie muzei Severnoi Ameriki* [Children's museums of North America]. Moscow [in Russian].

UDC 069.1:37

Yuliia Kliuchko,
PhD in Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Kyiv National University
of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine
klyuchkoy@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1969-4308>

THEORETICAL FOUNDATIONS OF MODERN MUSEUMS EDUCATIONAL ACTIVITY

The purpose of the study is to analyze the significance of educational activities as the leading direction of the modern museum; to identify the main theoretical achievements of the twentieth century, which laid the foundation for the development of modern educational museum practices; explore the technology of edutainment as a tool for the effective adaptation of museum information for people with different levels of education and cultural training. **Research methods** are based on the general scientific principle of objectivity, as well as structural-functional and analytical methods. **Scientific novelty**. The main theoretical achievements that laid the foundation for the development of educational museum practices of the 20th century are systematized and summarized; the use of edutainment technologies in the educational activities of modern museums is explored. **Conclusions**. It was determined that the theoretical and practical basis for the development of modern educational museum practices was laid during the twentieth century. It is proved that by implementing the recreational-educational function of the museum, the following tasks can be solved: the formation of a value relation to objective reality, the development of associative perception, figurative thinking, the ability for independent judgments, creative activity and self-analysis.

Key words: Museum, educational activities of the Museum, interactive, cognitive and recreational need.

УДК 069.1:37

Юлия Ключко,

*кандидат педагогических наук, доцент,
Киевский национальный университет
культуры и искусств,
Киев, Украина
klyuchkoy@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1969-4308>*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ МУЗЕЕВ

Цель исследования – проанализировать значение образовательной деятельности как ведущего направления работы современного музея; определить основные теоретические достижения XX в., которые заложили основу для развития современных образовательных музейных практик; исследовать технологию edutainment как инструмент эффективной адаптации музейной информации для людей с разным уровнем образования и культурной подготовки. **Методы исследования** базируются на общенаучном принципе объективности, а также структурно-функциональном и аналитическом методах. **Научная новизна.** Систематизированы и обобщены основные теоретические достижения, которые заложили основу для развития образовательных музейных практик XX в.; исследовано использование технологий edutainment в образовательной деятельности современных музеев. **Выводы.** Определено, что теоретическое и практическое основание для развития современных образовательных музейных практик закладывалось в течение XX в. Доказано, что путем реализации рекреационно-образовательной функции музея могут быть решены следующие задачи: формирование ценностного отношения к предметной действительности, развитие ассоциативного восприятия, образного мышления, способности к самостоятельным суждениям, творческой деятельности и самоанализа.

Ключевые слова: музей, образовательная деятельность, интерактивность, познавательно-рекреационная потребность.

© Ключко Ю., 2018

УДК 069(476)

DOI: 10.31866/2617-7943.2.2018.164991

*Александр Гужаловский,**доктор исторических наук, профессор,**Белорусский государственный университет,**Минск, Беларусь**huzhalouski@gmail.com**<https://orcid.org/0000-0002-9743-8724>*

МУЗЕЙНЫЙ ТРАНСФЕР: ВОЗНИКНОВЕНИЕ БЕЛУРУССКОГО МУЗЕЯ В ПРОЦЕССЕ ЕВРОПЕЙСКИХ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ КОММУНИКАЦИЙ

Цель исследования заключается в научном осмыслении роли культурного трансфера в зарождении музейного дела на белорусских землях («музейного трансфера»), в комплексном изучении этого явления как составной, органической части национальной культуры. **Методологической основой исследования** стали общенаучные универсальные принципы объективности, системности и всесторонности, а также сравнительно-исторический, историко-типологический, проблемно-хронологический и структурно-функциональный методы. Исследование осуществлено в рамках концепции культурных трансферов М. Эспаня. **Научная новизна** заключается в предложении нового термина – «музейный трансфер». На примере белорусского конкретно-исторического материала показывается его структура и механизмы функционирования. Определяется место и роль музейного трансфера в системе культурных взаимодействий. **Выводы.** Музей как социальный институт на белорусских землях возник в процессе культурного трансфера – динамического процесса межкультурной коммуникации. На начальном этапе культурный «перевод» западноевропейских музейных идей и практик на язык собственной белорусской культуры был почти всегда в конечном счете неудачным. Музейные проекты Ф. Скорины, Н. Радзивилла, А. Яблоновской, Ж. Жилибера, Г. Грубера, Е. Тышкевича не нашли широкой поддержки в традиционном, архаичном аграрном обществе и в результате социально-политических и военных катаклизмов быстро исчезали. Тем не менее, именно они заложили тот фундамент, на основании которого сформировалась современная музейная сеть, музейная профессия, музейные традиции в Республике Беларусь.

Ключевые слова: музей, коллекция, музейный трансфер, культурные взаимодействия, рецепция.

В данной статье мы попытались взглянуть на зарождение музейного дела в Беларуси, используя подход «культурного трансфера» – методологического концепта и метода, достаточно широко сегодня используемого исследователями, которые изучают европейские культурные взаимодействия. Впервые на концептуальном уровне этот метод был сформулирован и удачно использован в лаборатории культурного трансфера под руководством французского германиста Мишеля Эспаня. Как

отмечает ученый в своей книге «Французско-немецкие культурные трансферы», этот метод может широко использоваться в историко-культурных исследованиях (*Espagne, 1999, p. 1–11*).

Автор попытался применить данную исследовательскую парадигму к исторической музеологии. Другими словами, нас интересовало то, как произошел «перенос» музея из Западной в Восточную Европу, какие факторы поспособствовали, а какие помешали его органическому включению музея в «чужой» для него культурный контекст. Конкретно-исторические условия возникновения первых музейных явлений позволили исследовать причины и сущность такого «сдвига», описать изменения, возникшие в результате «трансфера» музея в новое пространство культуры. Погружение первых белорусских музеев в общеевропейский контекст позволяет их реконтекстуализировать на «новой родине», переосмыслить в рамках социальных, культурных, религиозных, политических практик.

В ходе изучения механизмов проникновения одной культуры в другую, нам необходимо обратить внимание на специфическую роль музейных «посредников» – людей осуществлявших подобный трансфер и, одновременно, смысловой культурный «сдвиг». Именно они переносили идею музея, музейные концепции и навыки музейной работы из одной культуры в другую. Эти посредники представляли собой живое воплощение культурного архетипа пограничья, водораздела между западной и восточной ветвями христианства, роль которого на протяжении веков выполняли белорусские земли. Музейные посредники существовали не только внешне, но и внутренне на перекрестке культур и, как правило, являлись людьми с раздвоенным культурным сознанием и внутренним конфликтом идентичностей.

К числу таких личностей относится восточнославянский первопечатник, ученый-медик Франциск Скорина (1486–1550), который первым попытался встроить идею музея в культурное пространство белорусского города. Об этом свидетельствует гравированный портрет Ф. Скорины, сделанный в 1517 г. в Праге, через пять лет после получения диплома доктора Падуанского университета и за три года до его переезда в столицу Великого княжества Литовского – Вильно, являвшегося в то время на две трети православно-белорусским городом (Шматов, 1990, с. 84). На портрете первопечатник показан в его рабочем кабинете в окружении различных предметов – символов знания. Каждый из них несет на себе значительную смысловую, символическую нагрузку. Песочные часы, “глобус вселенной” (армилярная сфера), книги, в том числе маленькие “альдины” и прочие предметы коллекционирования являются символами принадлежности портретируемого к кругу гуманистов. Собрания подобных предметов, некоторые из которых переросли в крупные музеи, использовались итальянскими учеными-естествоиспытателями, горными мастерами, врачами, провизорами в качестве материала для научных

исследований и экспериментов. Известно, что Ф. Скорина, который был знаком с некоторыми из них лично, также проводил астрономические исследования, в которых использовал свое собрание научных инструментов. Заложенные белорусским первопечатником традиции научного коллекционирования получили дальнейшее развитие в деятельности Виленского университета, основанного в 1570 г.

Следующая, более успешная попытка «трансплантации» в Беларусь западноевропейских практик музейного коллекционирования связана с представителями богатейшего рода Радзивиллов, первыми в Великом княжестве Литовском получившими титул князей Священной Римской империи. Основателем их собрания, находившегося в Несвижском замке, считается Николай Радзивилл Черный (1515–1565). В юности он совершил путешествие по Европе, что предполагало его знакомство с флорентийской коллекцией художественных предметов Лоренцо Медичи, ватиканским собранием папы Льва X, коллекциями Габсбургов в Вене. Большой интерес у титулованных особ того времени, особенно у представителей Габсбургской династии, вызывали медали и монеты с изображением римских императоров. В XVI в. в Западной Европе существовали сотни коллекций римских монет. В Нидерландах их было более 200, в Германии – 175, в Италии – 380. Вернувшись в Несвиж, Николай Черный основал собственный нумизматический кабинет.

Коллекционерское увлечение отца унаследовал его сын Николай Криштоф, по прозвищу Сиротка (1549–1616). На формирование его коллекционерских вкусов повлияли путешествия по Западной Европе, прежде всего, Италии. Например, в 1580 и 1582 гг. он дважды посещал Венецию, где познакомился с дожем Николо да Понте, а также осмотрел сокровищницу собора св. Марка. Николай Криштоф активно приобретал предметы искусства и старины на итальянских рынках, преимущественно в Венеции и Риме. Из поездок в немецкие города, прежде всего из Аугсбурга, он привозил часы высокохудожественной работы. Кроме того, подражая Габсбургам, князь собирал турнирные доспехи, которые принадлежали коронованным особам, а также основал литейную мастерскую по производству пушек. Их производство связывается с именем немецкого мастера Г. Мольтцфельда. В несвижской резиденции Радзивиллов был специально оборудован арсенал, где хранилось значительное количество холодного и огнестрельного оружия, а также военной амуниции, которая имела большую художественную ценность. Со своей стороны Сиротка участвовал в создании галереи воинской славы, задуманной эрцгерцогом Фердинандом Тирольским – сыном императора Фердинанда I в замке Абраз. Так, он отправил в пантеон воинской славы Габсбургов доспехи своего отца и братьев, отличившихся в войне с Московским княжеством.

Николай Криштоф старался быть в курсе книжных новинок на европейском рынке, прежде всего в Италии и Германии, где имел личные

контакты. Для несвижской библиотеки он приобретал книги с помощью своих эмиссаров в Венеции. Их также привозили купцы Монтелупи. Кроме того, князь пользовался тем, что в Германии учились его сыновья, где он заказывал интересующие его издания. Некоторые зарубежные авторы, которых Николай Криштоф знал лично, как, например, кардинал Ч. Баронио, сами присылали ему свои сочинения.

Во многих коллекциях XVI в. нашел отражение переходный период между средневековьем и гуманизмом. В значительной степени они напоминали средневековые «Космографии», авторы которых, описывая мир, обращались то к рациональным наблюдениям, то углублялись в туман сказок. Например, египетские мумии (часто это были останки казненных преступников, смешанные со смолой) или порошок из них аптекари продавали как кровоостанавливающее средство или средство от ушибов и переломов костей. То, что было неизвестно и непривычно, о чем не говорилось в Священном писании, рассматривалось как ненормальное и ужасное. Эту мысль подтверждает случай, который произошел с князем Николаем Криштофом Радзивиллом Сироткой во время его паломничества на Святую Землю. Судно князя на пути из Египта в Италию попало в шторм, причину которого суеверные пассажиры усмотрели в двух мумиях, которые путешественник вез домой. Они настояли на том, чтобы мумии были выброшены за борт (Кетра, 2000, s. 194–200).

После первого раздела Речи Посполитой в 1772 г. генерал-аншеф А. Бибилов вывез архив и библиотеку из Несвижа в Петербург. В 1813 г. адмирал П. Чичагов отдал распоряжение отправить наиболее ценные предметы собрания в Москву. После этих реквизиций, несмотря на отдельные попытки, несвижское собрание в прежнем объеме восстановить не удалось.

Примеру князей Радзивиллов следовали представители других магнатских родов Великого княжества Литовского. В их резиденциях создавались собрания, лучшие из которых имели значительное историко-художественное значение и являлись национальным достоянием. Одно из них во второй половине XVIII в. было создано владелицей поместья Семятичи Анной Яблановской, урожденной Сапега (1728–1800). Посетив Париж, Рим и другие европейские столицы, она познакомилась с многочисленными достижениями европейской науки и культуры того времени, в т. ч. музеями. По возвращении, А. Яблановская с энтузиазмом приступила к созданию собственного кабинета редкостей и библиотеки.

Семятичский кабинет редкостей, которым заведовал некий Г. Грейбнер, размещался в четырех больших залах, где экспонировались приобретенные в западноевропейских странах произведения искусства, нумизматические коллекции, этнографические материалы, а также коллекция минералов, созданная известным голландским натуралистом А. Себа. В отдельном зале находилась библиотека, каталог которой

насчитывал несколько тысяч томов. О широких научных интересах хозяйки свидетельствовали физические устройства, модели машин, чучела животных, птиц, рыб, земноводных; коллекции различных видов насекомых, растений; образцы пород деревьев, сортов семян и плодов. Особое внимание гостей А. Яблоновской привлекали костюмы жителей Индии, а также археологические находки, привезенные из Геркуланума и Пампей.

Кабинет редкостей в Семятичах имел ярко выраженный дидактический характер. Он должен был способствовать распространению общих знаний о природе и человеке, развитию земледелия и животноводства. Очевидно, что музейное собрание, перед которым ставились подобные задачи, не могло иметь закрытый характер. Оно было хорошо известно современникам, привлекая внимание не только осматривавших его в разное время Станислава Августа, Павла I, но и известных ученых.

В 1788 г. А. Яблоновская приняла решение о передаче всего собранного государству, в общественное пользование, поставив в качестве единственного условия создание штатной должности хранителя. Социально-политическое положение Речи Посполитой в конце XVIII в., в частности ее второй и третий раздел, не дали шанса реализовать благородное начинание меценатки. Вскоре после ее смерти, в 1802 г. наследники продали кабинет редкостей, оцененный в 50 тыс. рублей, Александру I. Часть коллекций император передал в Эрмитаж, часть – в Московский университет, семятичская библиотека пополнила фонды Императорской публичной библиотеки (Bergerówna, 1936, с. 25–31).

Работа, проведенная отечественными коллекционерами в XVI–XVIII вв., содействовала возникновению в конце XVIII в. на белорусских землях музея как социального института. В значительной степени эти первые музейные проекты, реализованные при светских и духовных учебных заведениях, были следствием распространения идей Просвещения, манифестацией права всех людей на культурное развитие. Сохраняя многие черты частных собраний, музеи воплощали дидактический принцип наглядности обучения.

Возникновение первого подобного музея в Гродненской медицинской академии было связано с деятельностью управляющего королевской экономией в Великом княжестве Литовском Антония Тизенгауза (1733–1785). В 1775 г. он пригласил возглавить академию известного французского медика и натуралиста, доктора ботаники и медицины Жана Эммануэля Жилибера (1741–1814), который до этого работал в университете французского города Монпелье. Принимая предложение А. Тизенгауза, Ж. Жилибер осознавал всю сложность работы и основательно подготовился к ней. На пути из Монпелье в Гродно, он встречался с известными естествоиспытателями того времени, в т. ч. с А. де Жюссье в Париже, Ш. Бонне в Женеве, А. фон Галлером в Берне. Он получил от этих ученых ценные советы, а также ряд ценных книг и пособий. В итоге, когда

в конце 1775 г. Ж. Жилибер приехал в Гродно, он обладал значительной коллекцией семян и собранием научных предметов.

В мае 1776 г. А. Тизенгауз заключил с Ж. Жилибером договор, один из пунктов которого оговаривал создание «музея для изучения естественной истории», а второй – обустройство ботанического сада. Надо заметить, что в пункте о музее речь шла скорее не о создании, а о систематизации и расширении, так как несколькими годами ранее А. Тизенгауз приобрел богатую природоведческую коллекцию библиотекаря Радзивиллов К. Магнитского. Вместе с образцами, которые привез Ж. Жилибер из-за границы, эта коллекция стала фундаментом будущего музея.

Большое значение для обогащения собрания музея имели научные экспедиции, которые организовывал Ж. Жилибер в 1776–1777 гг. В Беларуси. К этому же времени относятся и его первые палеонтологические исследования, результаты которых также обогатили музей. Кроме того, в обмен на образцы белорусской флоры и фауны в Гродно поступали образцы природы и целые коллекции от П. Палласа из Петербурга, А. Сохандера из Лондона, учителя Ж. Жилибера – А. Гуана из Монпелье. Описание музея в Гродненской медицинской академии оставил немецкий астроном И. Бернулли, который осмотрел его в 1778 г. К времени его прибытия в Гродно, создание музея естественной истории еще не было закончено. Но уже тогда немецкого путешественника поразило обилие коллекций минералов, среди которых были образцы железных и медных ископаемых, янтаря, а также художественные изделия из некоторых минералов. Отдельно в экспозиции была представлена группа экспонатов, которые использовались для изучения физики и находились под наблюдением опытного механика. Кроме музея, в медицинской академии имелась богатая библиотека, насчитывавшая более 3 тыс. томов, изданных во Франции, Австрии и Германии. Здесь же хранилось около 300 гравюр с изображением малоизвестных растений Альп и Пиренеев, подготовленных в начале XVII в. профессором ботаники университета Монпелье Пьером де Белевелем. По словам другого путешественника – английского историка и педагога У. Кокса, ботанический сад Гродненской академии насчитывал не менее 1,5 тыс. видов растений и ничем не уступал многим ботаническим садам Европы. Кроме того, в здании академии имелся анатомический театр, где хранились научно-вспомогательные материалы по остеологии.

Ж. Жилибер давал своим студентам глубокие знания по медицине и естественной истории. Однако налаженная им собирательская работа была направлена не только на преподавание учебных дисциплин, но и на серьезные научные исследования. Французский ученый составил несколько гербариев дикорастущих растений в окрестностях Гродно и Вильно, на основе которых написал книгу «*Flora Lituania*» – первое научное исследование флоры Беларуси и Литвы. На ней выросла целая плеяда известных в будущем местных естествоиспытателей. Кроме того,

во время сбора коллекций Ж. Жилибер подготовил первую в Европе фитогеографическую карту. Таким образом, «музей для изучения естественной истории» Гродненской медицинской академии стал первой научной лабораторией по изучению флоры, фауны и палеонтологии Беларуси.

Музей находился еще в стадии становления, когда после отставки А. Тизенгауза, в 1781 г. Гродненская медицинская академия была присоединена к Виленскому медицинскому коллегииуму, затем – к медицинскому факультету Виленского университета. В 1790 г. после длительных переговоров, в ходе которых обсуждались возможности компенсации, назначения пенсии, а также возврата коллекций их создателю, часть музейного собрания была перевезена в Лион. Оставшееся, в том числе знаменитые гербарии Ж. Жилибера, после закрытия в 1841 г. Виленской медико-хирургической академии было передано университету Св. Владимира в Киеве (Kościatkowski, 1970, s. 380–408).

Организация музея в Гродненской медицинской академии хронологически совпала с созданием музея в Полоцке при иезуитском коллегииуме, который в 1579 г. основал король Речи Посполитой С. Баторий. Музей в Полоцком коллегииуме возник вскоре после прибытия в город иезуитов из Западной Европы. Это стало возможно после того, как в 1774 г. Екатерина II взяла под опеку иезуитов в пределах Российской империи. Сделала она это, руководствуясь политическими мотивациями, вопреки папской булле об упразднении ордена. В 70-е гг. XVIII в. в Полоцк устремились люди разных званий и знаний, искусств и ремесел: в коллегииум прибыли механики, художники, медики, библиофилы, археологи, астрономы, химики, врачи, изобретатели различных машин и механизмов. Многие из них привезли с собой естественнонаучные коллекции и художественные изделия, различные механизмы и книги.

Среди прибывших иезуитов были известный итальянский архитектор и художник К. Анджолини, доктор истории и археологии Сорбоннского университета Д. Ришардо и др. К числу наиболее авторитетных преподавателей коллегииума принадлежал Габриэль Грубер (1738–1805), австрийский ученый-энциклопедист, художник и архитектор. Он хорошо знал историю, химию, владел шестью языками, был неплохим музыкантом и художником. Именно он выступил инициатором систематизации привезенных в Полоцк коллекций и проектирования на их основе музейных экспозиций. После отъезда Г. Грубера в 1800 г. в Петербург в течение девяти лет музеем руководил Франческо Рико, ученый и преподаватель из Италии, который значительно увеличил коллекции. После его смерти и до самого изгнания иезуитов из России, хранителем музея являлся талантливый ученик Г. Грубера, уроженец Беларуси Юзеф Цитович.

В 1788 г. по проекту Г. Грубера к главному зданию коллегии был пристроен корпус, где разместилась музейная экспозиция. Экспонаты

систематизували в трьох великих залах наступним чином: картинна галерея, фізический кабінет, природоєведческий кабінет, астрономический кабінет, химический кабінет. Галерею и кабинеты дополняла библиотека, насчитывавшая свыше 35 тыс. томов на различных языках. Музей иезуитского коллєгиума в Полоцке был известен благодаря интересным экспонатам и необычной экспозиции.

Наибольшей популярностью у студентов и преподавателей, а также местных жителей и путешественников, пользовалась укрепленная на стене физического кабинета «больших размеров говорящая голова». Иезуит, который сопровождал посетителей, предлагал задавать «голове» различные вопросы. «Голова» сразу же отвечала на вопросы собеседника, притом на том языке, на котором к ней обращались, а выражение лица реагировало на тему разговора соответствующей мимикой. Это «чудо» объяснялось весьма просто: за стеной находился опытный механик, который приводил в движение механизмы и отвечал на вопросы. В 1780 г. в ходе путешествия по вновь присоединенным губерниям «чудесной голове» задавала вопросы Екатерина II. «Приятно удивлен» увиденным в музее, кабинетах и библиотеке был Александр I, который посетил Полоцк в июле 1802 г.

В 1822 г., после изгнания иезуитов из России, здание полоцкой академии, в том числе музей и библиотека, было передано ордену пиаров. Но уже через восемь лет пиаров перевели в Вильно, а их имущество перешло в государственную казну. В мае 1830 г. с целью разбора кабинетов и музея в Полоцк была направлена комиссия во главе с профессором Петербургского университета Д. Поповым. Результатом ее деятельности явилась отправка в Петербург лучших книг, картин, мозаик, памятников декоративно-прикладного искусства, нумизматики, а также уникальных солнечных часов. Все это было позже разделено между университетом, Академией наук и Академией искусств. Часть оставшихся в Полоцке музейных ценностей отобрали для продажи с торгов, остальное предназначалось для учреждаемого полоцкого кадетского корпуса (Сапунов, 1890, с. 30).

Начальный этап усвоения беларусскими элитами музея как культурного феномена завершился в 1855 г. созданием археологом Е. Тышкевичем первого на беларусских этнических территориях публичного музея. Подготовительные работы, предшествовавшие открытию Виленского музея древностей являются убедительной иллюстрацией культурного перемещения, «импортирования» идеи публичного музея. Определяющее значение для появления Виленского музея древностей сыграла научная поездка, предпринятая Е. Тышкевичем летом 1843 г. в скандинавские страны. По мнению ученого, древняя культура именно этого региона Европы была наиболее близкой культуре его родной «Литовской Руси».

В то время интерес к историческому прошлому Скандинавии определялся, с одной стороны, расширением научных взглядов историков, которые, выйдя за рамки античного искусства, приступили к изучению собственной мифологии и истории материальной культуры, с другой – всеобщим недовольством тем, что в результате исторических перемен Дания и Швеция оказались на периферии Европы. В скандинавских странах, проигравших войны соседним сильным государствам, но сохранивших самостоятельность, власть и общественность придавали музеям важное значение.

После получения заграничного паспорта Е. Тышкевич прибыв в Стокгольм, где сразу же направился к президенту шведской Королевской Академии наук Й. Берзелиусу, к которому у белорусского ученого имелось рекомендательное письмо, написанное профессором Виленской медико-хирургической академии Э. Эйхвальдом. Й. Берзелиус составил план пребывания ученого в скандинавских странах, который включал знакомство с работой важнейших скандинавских музеев.

В соответствие с этим планом, Е. П. Тышкевич первоначально направился в Королевский замок, в левом крыле которого находились картинная галерея, собрание скульптур, а также коллекции древнеегипетских, древнеримских и скандинавских древностей. После детального изучения экспозиций, ученый раскритиковал их создателей за отсутствие «порядка» в размещении экспонатов. Вероятнее всего, под словом «порядок», Е. Тышкевич подразумевал недостаточно выверенные типологические ряды систематических экспозиций в Королевском замке.

Формированию этого типа экспонирования в первой половине XIX в. способствовало утверждению приоритета научного мышления, а также идея линейного исторического развития. Их развитие было связано с процессом дифференциации в науке. Предметы, представлявшие в соответствии с систематическим методом экспонирования, отбирались, интерпретировались и размещались в соответствии с классификационной системой научной дисциплины, представленной в музее. Основной структурной единицей такой экспозиции становился типологический или системный ряд. Именно по этому пути пошел Е. Тышкевич, систематизировав в экспозиции Виленского музея древностей материал следующим образом: 1. Монеты, медали; 2. Гравюры, географические карты, атласы; 3. Картины, портреты, скульптуры; 4. Дипломы, рукописи, автографы исторических деятелей; 5. Мемориальная коллекция; 6. Археологическая коллекция; 7. Библиотека.

Затем он отправляется в замок Грипсхольм, известный своей коллекцией портретов представителей правящих династий Европы, в т. ч. Речи Посполитой, а также собранием военных трофеев. Не меньшее впечатление на путешественника произвели замки Дроттнингхольм и особенно Скуклостер, который к тому времени уже приобрел славу богатейшего хранилища исторических и художественных памятников.

В Лунде внимание Е. Тышкевича привлекли археологический, нумизматический и естественнонаучный кабинеты местного университета, а также «кабинет редкостей» графа де ля Гарди.

Однако, наиболее важным с музеологической точки зрения было его пребывание в столице Дании – Копенгагене. Там внимание ученого привлек прежде всего Музей северных древностей, созданный К. Томсеном в 1819 г. в соответствии с «теорией трех эпох». Позднее эта систематизация была подтверждена преемником К. Томсена Й.-Я. Ворсо, доказавшим существование бронзового века. Л. фон Ранке заложил парадигму труда историка между архивом и письменным столом, а К. Томсен – парадигму труда археолога между раскопками и музеем. Это понимание специфики работы археолога разделял Е. Тышкевич – он тщательно изучал принципы построения экспозиции Музея северных древностей, обсуждал различные вопросы музейной практики с датскими коллегами, делал в экспозиции зарисовки, составлял списки экспонатов. Для будущего своего музея он приобрел в Копенгагене коллекцию каменных топоров. Кроме Музея северных древностей, Е. Тышкевич много времени проводил в Музее скульптуры Б. Торвальдсена, только что открывшегося в историческом центре Копенгагена на средства, собранные по подписке среди жителей города.

Можно предположить, что на решение Е. Тышкевича о создании отдела природы в Виленском музее древностей повлияло знакомство с Государственным естественнонаучным музеем, который уже имел к моменту прибытия ученого собственное здание в Стокгольме, а также Королевским естественнонаучным собранием в Копенгагене.

В ходе своего путешествия по Скандинавии Е. Тышкевич фиксировал становление культурно-образовательной социальной функции музея. Например, Музей северных древностей в Копенгагене в то время уже был открыт для осмотра раз в неделю бесплатно для людей всех званий. Не меньшее количество людей привлекали экспозиции Королевского замка в Стокгольме, а также шведских исторических замков. Наблюдая за тем, как собрания, выставленные в замке Скуклостер осматривает группа студентов Уппсальского университета, он записал: «Реликвии минувших славных дней воспитывают молодежь, а следовательно – определяют судьбу будущего». Не в последнюю очередь благодаря музеям, по наблюдениям ученого, историей были увлечены представители различных слоёв шведского общества, даже крестьяне рассказывали о былом величии своих королей «как старик о годах своей молодости» (Tyszkiewicz, 1846, s. 66).

Британский политолог и социолог Б. Андерсон подметил, что появлению современных наций предшествовало составление географических карт, проведение переписей населения и открытие музеев (Андерсон, 2016, с. 290). Появление, деятельность и судьба Виленского музея древностей, который к середине 1860-х гг. превратился в крупный центр

по изучению и популяризации исторического прошлого и природы белорусских земель подтверждает эту мысль. Вскоре после подавления восстания в Польше, Литве и Беларуси 1863–64 гг., музей, объявленный генерал-губернатором М. Муравьевым «цитаделью польского сепаратизма» и подчиненный реакционному руководству виленского учебного округа, подвергся ревизии. Была сформирована комиссия по очищению музея от идеологически вредных предметов, на заседания которой периодически вызывался уже бывший попечитель музея Е. Тышкевич. Его объяснения задач и содержания своей деятельности позволяют сегодня понять то, как он пытался встроить заимствованную в Скандинавии идею публичного музея в процесс конструирования наций, который начался на территории Восточной Европы. Так, говоря об этнической принадлежности предметов, представленных им в экспозиции Виленского музея древностей, он настаивал: «Могу сказать открыто, что в музее собственно польских предметов почти нет. Все, что есть, местное, литовско-русское» (Гужалоўскі, 2001, с. 79).

Подобно экзотическим растениям, первые музеи Беларуси были пересажены, «трансплантированы» на новую почву и здесь начали самостоятельную жизнь в сложных условиях цивилизационного пограничья. На развитие белорусской культуры в целом и рецепцию музейных инноваций, в частности, наложили отпечаток отношения России и Польши, которые исторически формировались в антагонизме. Кроме территориальных споров и борьбы за сферы влияния имелись серьезные различия в содержании двух культур, которые определялись прежде всего способом восприятия античного и христианского наследия, другими словами, противопоставления Рима и Византии. Белорусские земли являлись географическим водоразделом, местом пересечения двух мощных культурных течений, что замедляло формирование собственно белорусского культуры.

Следует отметить, что на начальном этапе культурный «перевод» западноевропейских музейных идей и практик на язык собственной белорусской культуры был почти всегда в конечном счете неудачным. Индивидуальные музейные проекты не нашли значительной поддержки в традиционном, архаичном аграрном обществе и в результате социально-политических и военных катаклизмов быстро исчезали. Непродолжительную жизнь первых белорусских музеев сопровождали трудности и недостатки, характерные для большинства других восточноевропейских музеев: отсутствовала точная профилизация коллекций, их комплектование было, за немногими исключениями, случайным, просветительская работа находилась в зачаточном состоянии. Тем не менее, именно они заложили тот фундамент, на основании которых сформировались современная музейная сеть, музейная профессия, музейные традиции в Республике Беларусь.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

- Андерсон, Б. (2016). *Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма*. Москва: Кучково поле.
- Гужалоўскі, А.А. (2001). *Нараджэнне беларускага музея*. Мінск: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.
- Сапунов, А. (1890). *Заметка о коллегии и академии иезуитов в Полоцке*. Витебск: Тип. губерн. правления.
- Шматов, В.Ф., (1990). *Искусство книги Франциска Скорины*. Москва: Книга.
- Bergerówna, J. (1936). *Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach*. Lwow: Nakładem Towarzystwa Naukowego.
- Espagne, M. (1999). *Les transferts culturels franco-allemands*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Kempa, T. (2000). *Mikolaj Krzysztof Radziwill Sierotka, 1549–1616: Wojewoda Wilenski*. Warszawa: Semper.
- Kościółkowski, S., (1970). *Antoni Tyzenhauz: Podskarbi nadworny litewski*. (Т. 1). Londyn: Wyd-wo Spolecz. Akad. Univ. Stefana Batorego.
- Tyszkiewicz, E. (1846). *Listy o Szwecji*. (Т. 1). Vilna: Wyd. A. Zawadzki.

REFERENCES

- Anderson, B. (2016). *Voobrazhaemye soobshchestva. Razmyshleniya ob istokakh i rasprostraneni natsionalizma* [Imaginary communities. Reflections on the origins and spread of nationalism]. Moscow: Kuchkovo pole [in Russian].
- Bergerówna, J. (1936). *Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach* [Duchess of the Lady on Kock and Siemiatycze]. Lvov: Nakładem Towarzystwa Naukowego [in Polish].
- Espagne, M. (1999). *Les transferts culturels franco-allemands* [Franco-German cultural transfers]. Paris: Presses Universitaires de France [in French].
- Hużałoўski, A.A. (2001). *Naradžeńnie biełaruskaha muzieja* [The birth of the Belarusian Museum]. Minsk: Bielaruski dziazhaŭny ūniviersitet [in Belarusian].
- Kempa, T. (2000). *Mikolaj Krzysztof Radziwill Sierotka, 1549–1616: Wojewoda Wilenski* [Mikolaj Krzysztof Radziwill Sierotka, 1549-1616: Governor of Wilen]. Warsaw: Semper [in Polish].
- Kościółkowski, S. (1970). *Antoni Tyzenhauz: Podskarbi nadworny litewski* [Antoni Tyzenhauz: Podskarbi court Lithuanian]. (Vol. 1). London: Social Edition. Akad. Univ. Stefan Batory [in Polish].
- Sapunov, A. (1890). *Zametka o kollegii i akademii iezuitov v Polotske* [A note about the college and the Jesuit academy in Polotsk]. Vitebsk: Tipografii gubernskogo pravleniia [in Russian].
- Shmatov, V.F. (1990). *Iskusstvo knigi Frantsiska Skoriny* [The art of the book of Francis Skaryna]. Moscow: Kniga [in Russian].
- Tyszkiewicz, E. (1846). *Listy o Szwecji* [Letters about Sweden]. (Vol. 1). Wilno: Ed. A. Zawadzki [in Polish].

UDC 069(476)

Alexander Huzhalovskiy,*D.Sc. in Historical Sciences, Professor,**Belarusian State University,**Minsk, Belarus**huzhalouski@gmail.com**<https://orcid.org/0000-0002-9743-8724>***MUSEUM TRANSFER: THE EMERGENCE OF BELARUSIAN MUSEUM
IN EUROPEAN INTERCULTURAL COMMUNICATIONS**

The purpose of the article is to suggest a new conceptual understanding of the of cultural transfer role in the birth of museum in Belarusian lands ("museum transfer"), within a comprehensive study of this phenomenon as an integral, organic part of the national culture. **The methodological basis of the research** has become the universal scientific principles of objectivity, systematic and comprehensiveness, as well as comparative-historical, historical-typological, problem-chronological and structural-functional methods. The study was carried out in the framework of M. Espagne cultural transfers concept. **The scientific novelty of the article.** The work proposes a new term, 'museum transfer'. Its structure and functioning mechanisms are illustrated employing major early Belarusian museum cases. The place and role of the museum transfer in the system of cultural interactions is determined. **Conclusions.** The emergence of museum as a social institution in the Belarusian lands was a result of cultural transfer – a dynamic process of intercultural communication. At the initial stage, the cultural 'translation' of Western European museum ideas and practices into the language of Belarusian culture was ultimately unsuccessful in most cases. Museum projects of F. Skaryna, N. K. Radziwill, A. Jabłonowska, J. E. Gilibert, G. Gruber, E. P. Tyszkiewicz did not find wide support in the traditional, archaic agrarian society and as a result of socio-political and military cataclysms quickly disappeared. Nevertheless, they laid the foundation on which the modern museum network, museum profession, museum traditions in the Republic of Belarus were formed.

Key words: museum, collection, museum transfer, cultural interaction, reception.

УДК 069(476)

Олександр Гужаловський,

доктор історичних наук, професор,
Білоруський державний університет,
Мінськ, Білорусь
huzhalouski@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9743-8724>

МУЗЕЙНИЙ ТРАНСФЕР: ВИНИКНЕННЯ БІЛОРУСЬКОГО МУЗЕЮ В ПРОЦЕСІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МІЖКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Мета дослідження полягає в науковому осмисленні ролі культурного трансферу в зародженні музейної справи на білоруських землях («музейного трансферу»), у комплексному вивченні цього явища як органічної складової національної культури. **Методологічною основою** стали загальнонаукові універсальні принципи об'єктивності, системності та всебічності, а також порівняльно-історичний метод, історико-типологічний, проблемно-хронологічний та структурно-функціональний. Дослідження здійснено в межах концепції культурних трансферів М. Еспаня. **Наукова новизна** полягає в пропозиції нового терміна – «музейний трансфер». На прикладі білоруського конкретно-історичного матеріалу показано його структуру та механізми функціонування. Визначається місце та роль музейного трансферу в системі культурних взаємодій. **Висновки.** Музей як соціальний інститут на білоруських землях виник у процесі культурного трансферу – динамічного процесу міжкультурної комунікації. На початковому етапі культурний «переклад» західноєвропейських музейних ідей і практик на мову власної білоруської культури майже завжди був невдалим. Музейні проекти Ф. Скорини, Н. Радзивілла, А. Яблоновської, Ж. Жилибера, Г. Грубера, Є. Тишкевича не мали широкої підтримки в традиційному, архаїчному аграрному суспільстві та в результаті соціально-політичних і військових катаклізмів швидко зникали. Проте саме вони заклали той фундамент, на основі якого сформувалася сучасна музейна мережа, музейна професія, музейні традиції в Республіці Білорусь.

Ключові слова: музей, колекція, музейний трансфер, культурні взаємодії, рецепція.

УДК 008:712(477)

DOI: 10.31866/2617-7943.2.2018.164994

Анна Звіряка,

кандидат історичних наук,

генеральний директор

Підприємства об'єднання громадян

«Інститут культурної спадщини»

Всеукраїнської ради з охорони

культурної спадщини України,

Київ, Україна

anna.zviriaka@ukr.net

ВИЯВЛЕННЯ ТА ОХОРОНА ЛАНДШАФТНИХ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНИ

Стаття присвячена виявленню та охороні ландшафтних пам'яток України. **Актуальність дослідження** зумовлена недосконалістю нормативно-правового забезпечення, відсутністю досвіду щодо охорони та збереження великих за площею ландшафтних територій, заходів, які б запобігали негативному антропогенному впливу на них. **Метою дослідження** є висвітлення проблемних питань виявлення та охорони цінних ландшафтних територій, аналіз наявного методичного забезпечення щодо охорони ландшафтних пам'яток, встановлення основних засад їх виявлення та охорони, визначення основних напрямків подальших досліджень щодо охорони ландшафтних пам'яток України. **Методологія дослідження** полягає в застосуванні методів теоретичних досліджень, а саме загальнонаукових, спеціальних та міждисциплінарних методів дослідження. Застосовано методи систематизації та узагальнення попередніх напрацювань. **Наукова новизна** полягає у систематизації наявної нормативної бази щодо ландшафтних пам'яток, визначенні основних засад щодо їх виявлення та охорони. **Висновки** можуть бути використані для удосконалення українського законодавства охорони культурної спадщини та практичних заходів охорони об'єктів культурної спадщини, а саме: під час підготовки облікової та науково-проектної документації на ландшафтні пам'ятки історичних населених місць України.

Ключові слова: виявлення, охорона, ландшафтні пам'ятки, культурний ландшафт.

Вступ. Увага до ландшафтних об'єктів культурної спадщини – це вияв сучасного комплексного підходу до територіального збереження історичного середовища. Ландшафт як першооснова розвитку історичних територій має не тільки історичну, культурну та естетичну цінність, але й уособлює історичну пам'ять через численні асоціативні аспекти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо комплексного збереження об'єктів культурної спадщини та історичних територій поставали у публікаціях багатьох сучасних дослідників: В. Вечерського та

А. Звіряки (2010), Ю. Тютюнника (2012), Є. Водзинського (2010), Л. Прибеги (2004), Б. Колоска (2008), С. Біленкової та О. Черновського (2005), В. Ієвлевої (2010), Л. Томілович (2011), А. Некос та В. Мірошниченка (2011), Ю. Веденіна та М. Кулешової (2004), Н. Мельник (2013), В. Гриценка та О. Бурової (2011), Ф. Бандарина та Р. Ван Оерса (2013) та ін.

Останнім часом питанням культурного ландшафту займаються переважно географи, розуміючи під ним саме природні особливості території. У пам'яткоохоронній практиці інший підхід до культурного ландшафту: він розглядається саме як об'єкт культурної спадщини, тобто території, які мають культурну цінність та можуть бути занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та охоронятись відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини».

На сьогодні в пам'яткоохоронній практиці не існує єдиного методичного підходу щодо виявлення ландшафтних об'єктів культурної спадщини, тому автором було розроблено рекомендації.

На основі аналізу міжнародного законодавства щодо культурних ландшафтів та практичного досвіду, а саме – розробка облікової документації на ландшафтні об'єкти культурної спадщини «Історичний ландшафт Київських гір і долини р. Дніпра», «Історичний ландшафт давньоруського м. Вишгород», авторкою розроблено такі методичні рекомендації щодо ландшафтних об'єктів культурної спадщини: методичні рекомендації щодо заповнення облікової картки та паспорта об'єкта культурної спадщини за видом «ландшафтний» (Звіряка, 2011с), методичні рекомендації щодо визначення предмета охорони ландшафтних об'єктів культурної спадщини (Звіряка, 2011а).

Проте на сьогодні вони ще не затверджені й тому в методичному плані дане питання залишається відкритим.

Авторкою було досліджено ландшафт Києва (Звіряка, 2010) та типологічно схожі ландшафти визначних історичних міст – Канева та Вишгород, а також відмінних за візуально-просторовими характеристиками рівнинні ландшафти Переяслава-Хмельницького, Миргорода, історичного регіону Посулля (Сумська обл.) та степового ландшафту Національного історико-археологічного заповідника «Кам'яна Могила» (Запорізька обл.). На відміну від Києва, Канева і Вишгорода, де просторова виразність, цінність і збереженість культурного ландшафту виявилися настільки високими, що з метою збереження стало необхідним визначити відповідні ландшафтні пам'ятки культурної спадщини, всі інші досліджені історичні ландшафти виявилися не настільки цінними, а тому для їх збереження достатньо визначити і затвердити зони охорони ландшафтів.

Мета статті – висвітлення проблемних питань у виявленні та охороні цінних ландшафтних територій; аналіз наявного методичного забезпечення щодо охорони ландшафтних пам'яток; встановлення основних засад їх виявлення та охорони; визначення основних напрямків подальших досліджень охорони ландшафтних пам'яток України.

Виклад основного матеріалу. На даний час в українській пам'яткоохоронній практиці існує два методи збереження історичних ландшафтів:

I. Визначення зони або зон охорони ландшафту історичного населеного місця (історичне населене місце – населене місце, яке зберегло повністю або частково історичний ареал і занесене до Списку історичних населених місць України (“Про охорону”, 2000));

II. Взяття на державний облік конкретного ландшафту як ландшафтного об'єкта культурної спадщини.

Перший метод розроблений на нормативному й методичному рівні. З метою захисту традиційного характеру середовища населених місць вони заносяться до Списку історичних населених місць України. На цей час до Списку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 №878, занесено 401 місто та селище міського типу (*Збірник нормативно-правових*, 2011).

Для населених пунктів, занесених до Списку історичних населених місць України, в межах визначених історичних ареалів у складі генерального плану населеного пункту, визначаються режими регулювання забудови та розробляється історико-архітектурний опорний план, в якому зазначається інформація про об'єкти культурної спадщини.

З метою захисту традиційного характеру середовища окремих пам'яток, їх комплексів (ансамблів), історико-культурних заповідників, історико-культурних заповідних територій, навколо них мають встановлюватися зони охорони пам'яток: охоронні зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару (*Збірник нормативно-правових*, 2011).

Слід зауважити, що не кожна з територій може претендувати на статус ландшафтного об'єкта культурної спадщини. При розробці будь-якого історико-архітектурного опорного плану завжди досліджуються ландшафтні особливості території міста. В ході досліджень часто робляться висновки, що для збереження характерних властивостей міського ландшафту, композиційно-видових особливостей і панорамних характеристик історичної частини міста доцільно і достатньо встановити зону охоронюваного ландшафту.

Зона охоронюваного ландшафту – природна чи переважно природна з розосередженою історичною забудовою територія за межами охоронної зони, з якою пам'ятки складають єдине композиційно-пейзажне ціле, яка встановлюється для збереження характерного історичного природного оточення пам'яток та відіграє разом із ними важливу роль в образі населеного пункту або окремого пейзажу (“Склад та зміст”, 2017).

Другий метод пов'язаний з тим, що термін «ландшафтні об'єкти культурної спадщини» з'явився в законодавстві України наприкінці 2004 р. із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 16.12.2004 р. № 2245-IV та був

визначений як природні території, які мають історичну цінність (п. 2, ст. 2). Відтоді термін «ландшафтні об'єкти культурної спадщини» увійшов у термінологічну базу вітчизняного пам'яткознавства. Ландшафтні об'єкти культурної спадщини (далі - культурні ландшафти) кваліфікуються як специфічний вид нерухомих пам'яток типу «місця» або, згідно з вітчизняною термінологією, «визначні місця».

Враховуючи взяті Україною міжнародні зобов'язання, відповідно до ратифікованої Конвенції про захист всесвітньої культурної та природної спадщини, ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 26.06.04 № 1906-IV та ч. 1 ст. 9 Конституції України, в якій зазначено, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України», термінологічні визначення «ландшафтний об'єкт культурної спадщини» та «культурний ландшафт» вживаються як тотожні.

Занесення об'єктів культурної спадщини (у т. ч. й ландшафтних) до Державного реєстру нерухомих пам'яток України здійснюється відповідно до категорії пам'ятки: пам'ятки національного значення – постановою Кабінету Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини; пам'ятки місцевого значення – рішенням центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини за поданням відповідних місцевих органів охорони культурної спадщини або за поданням Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, інших громадських організацій, до статутних завдань яких належить питання охорони культурної спадщини («Про охорону», 2000).

Ландшафтні об'єкти культурної спадщини є територіальними об'єктами, які відносяться до типу визначних місць.

Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» визначні місця – зони або ландшафти, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду.

Ландшафтні об'єкти культурної спадщини зазвичай мають декілька видових приналежностей. За своїм змістом вони є нероздільними з історією, оскільки це природні території, які мають історичну цінність.

Тобто, розглядаючи територію, яка може претендувати на занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України як пам'ятка ландшафту, ми розглядаємо дану територію з огляду на цінність природної підоснови, наявності виразних ландшафтних якостей, у контексті певного історичного розвитку, що залишає культурні нашарування.

Основою для визначення ландшафтного об'єкта як об'єкта культурної спадщини є визначення його культурної цінності. Для цього на підставі аналізу віднайдених даних із різних джерел інформації, а також результатів натурних обстежень та досліджень, необхідно встановити культурні контексти, в яких оцінюється культурна складова ландшафту.

У визначенні цінності історичного ландшафту неабияке значення відіграє природна підоснова, візуальне сприйняття, цінні історичні панорами. Важливим аспектом є дослідження видових характеристик ландшафту, що передбачає аналіз видового розкриття з основних видових точок з огляду на збереження цінних панорам.

Ландшафт повинен бути пов'язаний з традиціями, мати характерні ознаки. Важливим чинником є автентичність та цілісність.

Ландшафтний об'єкт культурної спадщини, щоб його можна було розглядати як пам'ятку, має відповідати хоча б одному з таких критеріїв:

- володіти особливою історичною та культурною цінністю;
- відповідати критерію автентичності, тобто зберегти свої природні складові, просторовий устрій, форму і матеріально-технічну структуру;
- вплинути на розвиток культури, архітектури, містобудування, мистецтва певного населеного пункту, регіону, країни;
- бути безпосередньо пов'язаним з історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю видатних людей певного населеного пункту, регіону, країни;
- бути зразком ландшафту, що ілюструє значні періоди історії суспільства;
- репрезентувати шедевр творчого генія, включати етапні твори видатних архітекторів.

Культурний ландшафт є головним елементом культурної спадщини, так як він уособлює безліч культурних та природних цінностей в їх єдності та взаємодії. З огляду на це акцентування ландшафтних об'єктів культурної спадщини – вияв сформованого у другій пол. ХХ ст. територіального підходу до збереження культурної спадщини в її різноманітті. Ідентифікація історичних ландшафтів відкриває можливості комплексного збереження територій, цілісності середовища, архітектурно-містобудівної, природно-ландшафтної та композиційно-художньої взаємодії різних пам'яток. Вони є важливою складовою загального масиву культурної спадщини і можуть включати в себе окремі об'єкти культурної спадщини всіх видів та типів.

Територія пам'ятки ландшафту – це земельна ділянка, на якій розташована пам'ятка ландшафту з усіма складовими, і яка пов'язана з нею історично і функціонально та забезпечує збереженість і функціонування пам'ятки ландшафту як об'єкта культурної спадщини.

Предмет охорони об'єкта культурної спадщини – характерна властивість об'єкта культурної спадщини, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнається пам'яткою (“Про охорону”, 2000).

Предмет охорони ландшафтних об'єктів культурної спадщини визначається фахівцем під час виявлення об'єкта та підготовки облікової документації.

Занесення ландшафтних об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, тобто надання їм статусу пам'ятки, визначається на підставі критеріїв цінності, автентичності та цілісності.

Результати оцінки антропологічної, археологічної, естетичної, етнографічної, історичної, мистецької, наукової чи художньої цінності об'єкта з переліком властивих йому якостей, завдяки яким він набуває історичної та культурної цінності як пам'ятка, фіксуються у тематичному полі паспорта на об'єкт культурної спадщини «Оцінка антропологічної, археологічної, естетичної, етнографічної, історичної, мистецької, наукової чи художньої цінності об'єкта» (п. 14, «Якості об'єкта, завдяки яким він набуває культурної цінності як пам'ятка»).

Паспорт об'єкта культурної спадщини за видом «ландшафтний» заповнюється відповідно до форми паспорта об'єкта культурної спадщини, затвердженої наказом Міністерства культури і мистецтв України та Державного комітету України з будівництва та архітектури від 13.05.2004 р. № 295/104, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 03.06.2004 р. за № 693/9292.

Методика підготовки облікової документації на ландшафтні об'єкти культурної спадщини базується на основних положеннях Методичних рекомендацій щодо заповнення облікової картки об'єкта культурної спадщини та паспорта об'єкта культурної спадщини, схвалених наказом Державної служби охорони культурної спадщини від 03.06.2004 р. № 11, але з урахуванням специфіки даного виду об'єктів культурної спадщини, що відносяться до типу «визначні місця». З огляду на це авторкою опрацьована методика підготовки облікової документації на ландшафтні об'єкти культурної спадщини (Звіряка, 2011b).

Територія ландшафтного об'єкта культурної спадщини, який набув правового статусу пам'ятки, згідно з чинним законодавством належить до земель історико-культурного призначення, включається до державних земельних кадастрів, планів землекористування, проектів землеустрою, іншої проектно-планувальної та містобудівної документації. Відповідно до статті 150 Земельного кодексу України (2001) ці землі відносяться до особливо цінних земель.

Після занесення ландшафтного об'єкта культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України на нього має виготовлятися науково-проектна документація з визначення меж і режимів використання території та зон охорони пам'ятки.

З наведеного вище можемо бачити, що поняття «ландшафтні об'єкти культурної спадщини», хоча й набуло правового статусу як термін, визначений у Законі України «Про охорону культурної спадщини», але потребує подальшого методичного забезпечення.

Методика виявлення історичного ландшафту базується на тому, що основою для визначення ландшафтного об'єкта як об'єкта культурної спадщини є виявлення його культурної цінності. Для цього на підставі

аналізу віднайдених даних з різних джерел інформації, а також результатів натурних обстежень та досліджень, необхідно встановити культурні контексти, в яких оцінюється культурна складова ландшафту.

Міжнародні правові акти дають повне і багатогранне визначення культурних ландшафтів. З огляду на це актуальним завданням є імплементація цього міжнародного досвіду в українське пам'яткоохоронне законодавство і створення відповідної методичної бази для коректної пам'яткоохоронної роботи з відносно новим для вітчизняної практики видом об'єктів культурної спадщини.

Робота з культурними ландшафтами потребує методичного забезпечення, яке треба створити, а найважливішими методичними проблемами є:

- диференціація територій великих за площею і неоднорідних за характером середовища ландшафтних об'єктів культурної спадщини;
- визначення предмета охорони об'єкта в цілому та з диференціацією на окремих неоднорідних ділянках середовища;
- зонування територій великих за площею і неоднорідних за характером середовища ландшафтних об'єктів культурної спадщини з визначенням режимів використання територій, які б забезпечували збереження предмета охорони пам'яток.

З 2004 р. на території України виявлено, досліджено, обліковано і взято на державний облік три ландшафтні пам'ятки: «Історичний ландшафт центру «Буго-Гардівської паланки Війська Запорізького», «Історичний ландшафт Київських гір і долини р. Дніпра», «Історичний ландшафт давньоруського м. Вишгород».

Як видно з цього досить короткого переліку, вітчизняний досвід дослідження, охорони та використання ландшафтних пам'яток є досить обмеженим, саме тому він потребує ретельного аналізу для опрацювання чи уточнення наукових підходів, які будуть використовуватися в майбутньому.

Зарубіжний досвід, що стосується ландшафтних пам'яток, більш різноманітний і обширний. Залучення зарубіжного досвіду є корисним для удосконалення принципів охорони та використання вітчизняної культурної спадщини за видом «ландшафтна», оскільки за кордоном застосовується різний правовий та методичний інструментарій. З цієї точки зору для України найперспективнішим є вивчення і використання досвіду Італії та Польщі. Цей досвід може бути актуальним і корисним для України в таких аспектах:

- модернізація правових норм охорони культурних ландшафтів;
- створення вітчизняних методик ідентифікації, фіксації, презентації, збереження та використання культурних ландшафтів.

Висновки. Основні засади виявлення та охорони ландшафтних пам'яток полягають в наступному:

– ідентифікація ландшафтної пам'ятки з визначенням критеріїв цінності, предмета охорони пам'ятки, меж, як самої території пам'ятки в цілому, так і в її межах, окремих ділянок із відмінним за своїм характером середовищем;

– дослідження об'ємно-просторової структури даного ландшафту, видового розкриття і характеру композиційно-видового впливу доміантних ансамблів і комплексів пам'яток, які визначають історико-культурну цінність історичного ландшафту;

– вивчення характеру середовища, яке оточує територію пам'ятки ландшафту, впливу середовища на візуальне сприйняття зазначеної пам'ятки;

– запровадження диференційованого режиму використання територій на різних ділянках у межах даної ландшафтної пам'ятки, залежно від особливостей історико-культурної цінності кожної ділянки.

Основні напрямки подальших досліджень щодо охорони ландшафтних пам'яток України вбачаються такими:

– ідентифікація, паспортизація та державна реєстрація ще понад 15-ти відомих ландшафтних об'єктів культурної спадщини на території всієї країни;

– номінування найвизначніших серед них до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

– завершення кодифікації понятійного апарату для ландшафтних об'єктів культурної спадщини;

– удосконалення методів визначення цінних історичних ландшафтних територій;

– розвиток комплексних історико-містобудівних досліджень та композиційно-видового аналізу для визначення диференційованих режимів використання територій, які б забезпечували збереження історико-культурної цінності, автентичності та цілісності культурних ландшафтів.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Бандарин, Ф., & Оерс, Р. ван. (2013). *Исторический городской ландшафт: Управление наследием в эпоху урбанизма*. (М. Игнатъева, & Н. Стругова, пер.). Казань: Отечество.

Біленкова, С.В., & Черновський, О.К. (2005). Історичний ландшафт міста Чернівці у контексті прийняття "Віденського меморандуму". *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*, 1, 22-33.

Веденин, Ю.А., & Кулешова, М.Е. (Ред.). (2004). *Культурный ландшафт как объект наследия*. Москва: Институт наследия.

Водзинський, Є.Є. (2010). Охорона ландшафтів як складова збереження культурної спадщини. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*, 5, 301-317.

- Гриценко, В., & Бурова, О. (2011). Роль музеєв-заповідників в сохранении культурного ландшафта. В *Управление Всемирным наследием и глобальные вызовы современности*, Материалы международного научно-практического семинара (с. 39-44). Москва.
- Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини. (2011). Чернігів: Деснянська правда.
- Звіряка, А.І. (2010). Культурний ландшафт у формуванні території м. Києва. *Регіональна історія України*, 4, 227-236.
- Звіряка, А.І. (2011а). Визначення предмета охорони ландшафтних об'єктів культурної спадщини на прикладі пам'ятки ландшафту "Історичний ландшафт Київських гір і долини р. Дніпра". В *Маєток: Науково-краєзнавчий збірник Державного історико-культурного заповідника "Самчики"* (с. 37-43). Самчики.
- Звіряка, А.І. (2011b). Методика підготовки облікової документації на ландшафтні об'єкти культурної спадщини. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*, 6, 348-352.
- Звіряка, А.І. (2011c). Методичні рекомендації щодо заповнення облікової картки об'єкта культурної спадщини за видом "ландшафтний" та паспорта об'єкта культурної спадщини за видом "ландшафтний" (проект). *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*, 6, 253-267.
- Звіряка, А.І., & Вечерський, В.В. (2010). Історичний ландшафт Київських гір і долини р. Дніпра як ландшафтна пам'ятка. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*, 5, 198-235.
- Земельний кодекс України. № 2768-III. (2001).
- Ієвлева, В.П. (2010). Вплив історичних інженерних споруд на формування київського міського ландшафту. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*, 5, 151-174.
- Колосок, Б.В. (2008). Природні структуроутворюючі і формотворчі чинники міста Умань. *Праці центру пам'яткознавства*, 13, 25-31.
- Мельник, Н.Б. (2013). Проблеми збереження та використання історичних ландшафтів м. Галича та його околиць. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*, 8, 453-460.
- Некос, А.Н., & Мірошніченко, В.В. (2011). Культурний ландшафт: географічний та правовий аспекти. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології*, 1-2, 69-73.
- Прибега, Л. (2004). Історичне середовище як пам'яткоохоронна категорія. *Українська академія мистецтва*, 11, 177-185.
- Про охорону культурної спадщини. № 1805-III. (2000).
- Склад та зміст науково-проектної документації щодо визначення меж і режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування. (2017). ДСТУ Б Б.2.2-10:2016, 1 квітня 2017. Київ: УкрНДНЦ.
- Томілович, Л.В. (2011). Обсерваторна гірка в м. Києві: досвід взяття на державний облік визначного місця як комплексного об'єкта історико-культурної спадщини. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*, 6, 205-218.
- Тютюнник, Ю. Г. (2012). Ландшафт як предмет пам'яткознавства. В Л.О. Гріффен, & О.М. Титова (ред.), *Основи пам'яткознавства* (с. 44-65). Київ.

REFERENCES

- Bandarin, F., & Oers, R. van. (2013). *Istoricheskii gorodskoi landshaft: Upravlenie naslediem v epokhu urbanizma* [Historic Urban Landscape: Managing Heritage in the Age of Urbanism]. (M. Ignateva, & N. Strugova, Trans.). Kazan: Otechestvo [in Russian].
- Bilenkova, S.V., & Chernovskyi, O.K. (2005). Istorychnyi landshaft mista Chernivtsi u konteksti pryiniattia "Videnskoho memorandumu" [The historical landscape of the city of Chernivtsi in the context of the adoption of the "Vienna Memorandum"]. *Pratsi Naukovo-doslidnoho instytutu pam'iatkookhoronnykh doslidzhen*, 1, 22-33 [in Ukrainian].
- Gritcenko, V., & Burova, O. (2011). Rol muzeev-zapovednikov v sokhranenni kulturnogo landshafta [The role of conservation museums in preserving the cultural landscape]. In *Upravlenie Vsemirnym naslediem i globalnye vyzovy sovremennosti*, Proceedings of the International Scientific and Practical Seminar (pp. 39-44). Moscow [in Russian].
- Ievleva, V.P. (2010). Vplyv istorychnykh inzhenernykh sporud na formuvannia kyivskoho miskoho landshaftu [The Impact of Historical Engineering Facilities on the Formation of the Kyiv City Landscape]. *Pratsi Naukovo-doslidnoho instytutu pam'iatkookhoronnykh doslidzhen*, 5, 151-174 [in Ukrainian].
- Kolosok, B.V. (2008). Pryrodni strukturoutvoriuiuchi i formotvorchi chynnyky mista Uman [Natural structure-forming and form-forming factors of the city of Uman]. *Pratsi tsentru pam'iatkoznavstva*, 13, 25-31 [in Ukrainian].
- Melnyk, N.B. (2013). Problemy zberezhennta ta vykorystannia istorychnykh landshaftiv m. Halycha ta yoho okolyts [Problems of Preservation and Use of Historical Landscapes of Halych and its surroundings]. *Pratsi Naukovo-doslidnoho instytutu pam'iatkookhoronnykh doslidzhen*, 8, 453-460 [in Ukrainian].
- Nekos, A.N., & Miroshnychenko, V.V. (2011). Kulturnyi landshaft: heohrafichni ta pravovi aspekty [Cultural Landscape: Geographical and Legal Aspects]. *Liudyna ta dovkillia. Problemy neokolohii*, 1-2, 69-73 [in Ukrainian].
- On Protection of Cultural Heritage. № 1805-III. (2000) [in Ukrainian].
- Prybieha, L. (2004). Istorychne seredovyshche yak pamiatkookhoronna katehoriia. *Ukrainska akademiia mystetstva*, 11, 177-185 [in Ukrainian].
- Sklad ta zmist naukovo-proektnoi dokumentatsii shchodo vyznachennia mezh i rezhymiv vykorystannia zon okhorony pam'iatok arkhitektury ta mistobuduvannia [Composition and content of scientifically-project documentation for determining the boundaries and regimes of use of zones of guard of sights of architecture and town-planning]. (2017). DSTU B B.2.2-10:2016, April 1, 2017. Kyiv: UkrNDNTs [in Ukrainian].
- The Land Code of Ukraine. № 2768-III. (2001) [in Ukrainian].
- Tiutiunyk, Yu. H. (2012). Landshaft yak predmet pamiatkoznavstva [Landscape as a subject of memory studies]. In L.O. Hriffen, & O.M. Tytova (Trans.), *Osnovy pamiatkoznavstva* [Fundamentals of Memory Studies] (pp. 44-65). Kyiv [in Ukrainian].
- Tomilovych, L.V. (2011). Observatorna hirka v m. Kyievi: dosvid vziattia na derzhavnyi oblik vyznachnogo mistsia yak kompleksnoho ob'iektu istoryko-kulturnoi spadshchyny [Observatorna hirka in Kyiv: the experience of taking on a state registration of a significant place as a complex object of historical and cultural

- heritage]. *Pratsi Naukovo-doslidnoho instytutu pam'iatkookhoronnykh doslidzhen*, 6, 205-218 [in Ukrainian].
- Vedenin, Iu.A., & Kuleshova, M.E. (Eds.). (2004). *Kulturnyi landshaft kak obekt nasledii* [Cultural landscape as a heritage site]. Moscow: Institut nasledii [in Russian].
- Vodzynskiy, Ye.Ye. (2010). Okhorona landshaftiv yak skladova zberezhenia kulturnoi spadshchyny [Protection of landscapes as a component of preservation of cultural heritage]. *Pratsi Naukovo-doslidnoho instytutu pam'iatkookhoronnykh doslidzhen*, 5, 301-317 [in Ukrainian].
- Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv sfery okhorony kulturnoi spadshchyny* [Collection of normative legal acts of the sphere of protection of cultural heritage]. (2011). Chernihiv: Desnianska pravda [in Ukrainian].
- Zviriaka, A.I. (2010). Kulturnyi landshaft u formuvanni terytorii m. Kyieva [Cultural landscape in the formation of the territory of Kyiv]. *Rehionalna istoriia Ukrainy*, 4, 227-236 [in Ukrainian].
- Zviriaka, A.I. (2011a). Vyznachennia predmeta okhorony landshaftnykh ob'ektiv kulturnoi spadshchyny na prykladi pam'iatky landshaftu "Istorychnyi landshaft Kyivskykh hir i dolyny r. Dnipra" [Definition of the subject of protection of the landscape objects of cultural heritage on the example of the monument of the landscape "The Historical Landscape of the Kyiv Mountains and the valley of the Dnipro River"]. In *Maietok: Naukovo-kraieznavchyi zbirnyk Derzhavnogo istoriko-kulturnoho zapovidnyka "Samchyky"* [Manor: Local lore collections of the State Historical and Cultural Reserve "Samchiki"] (pp. 37-43). Samchyky [in Ukrainian].
- Zviriaka, A.I. (2011b). Metodyka pidhotovky oblikovoi dokumentatsii na landshaftni ob'ekty kulturnoi spadshchyny [Methodology of preparation of accounting documentation for landscape objects of cultural heritage]. *Pratsi Naukovo-doslidnoho instytutu pam'iatkookhoronnykh doslidzhen*, 6, 348-352 [in Ukrainian].
- Zviriaka, A.I. (2011c). Metodychni rekomendatsii shchodo zapovnennia oblikovoi kartky ob'iekta kulturnoi spadshchyny za vydom "landshaftnyi" ta pasporta ob'iekta kulturnoi spadshchyny za vydom "landshaftnyi" (proekt) [Methodical recommendations for filling the registration card of the cultural heritage object by the type "landscape" and the passport of the cultural heritage object by the type "landscape" (project)]. *Pratsi Naukovo-doslidnoho instytutu pam'iatkookhoronnykh doslidzhen*, 6, 253-267 [in Ukrainian].
- Zviriaka, A.I., & Vecherskyi, V.V. (2010). Istorychnyi landshaft Kyivskykh hir i dolyny r. Dnipra yak landshaftna pamiatka [The historical landscape of the Kyiv Mountains and the valley of the Dnieper River as a landscape monument]. *Pratsi Naukovo-doslidnoho instytutu pam'iatkookhoronnykh doslidzhen*, 5, 198-235 [in Ukrainian].

UDC 008:712(477)

Anna Zviriaka,
PhD in Historical Sciences,
General Director the Enterprise Association
of Citizens «Institute of Cultural Heritage»
of the All-Ukrainian Council
for the Protection of Cultural Heritage,
Kyiv, Ukraine
anna.zviriaka@ukr.net

DETECTION AND PROTECTION OF LANDSCAPE MONUMENTS OF UKRAINE

The article is devoted to the detection and protection of landscape monuments of Ukraine.

The relevance of the research is due to the imperfection of regulatory support, the lack of experience in protection and preservation of large landscaped areas, measures that would prevent a negative human impact on them. **The aim of the research** is to highlight the problematic issues in identifying and protecting valuable landscapes, to analyze the existing methodological support for the protection of landscape monuments, to identify the basic principles for their identification and protection, and to identify the main directions for further research on the protection of landscapes monuments of Ukraine. **The methodology of the research** is to apply the methods of theoretical research, namely, general scientific, special and interdisciplinary research methods. The methods of systematization and generalization of previous developments have been applied. **Scientific novelty** consists in systematization of the existing normative base for landscape monuments, determination of the basic principles for their detection and protection. **The results and conclusions of the research** can be used to take the landscape monuments of the cultural heritage to the state registration. The conclusions of the work can be used to improve the Ukrainian legislation on the protection of cultural heritage and in practical measures for the protection of cultural heritage, in particular: during the preparation of accounting and scientific and project documentation for the landscape monuments of historic settlements of Ukraine.

Key words: identification, protection, landscape sights, cultural landscapes.

УДК 008:712(477)

Анна Зверяка,

кандидат исторических наук,
генеральный директор Предприятия
объединения граждан
«Институт культурного наследия»
Всеукраинского совета по охране
культурного наследия Украины,
Киев, Украина
anna.zviriaka@ukr.net

ВЫЯВЛЕНИЕ И ОХРАНА ЛАНДШАФТНЫХ ПАМЯТНИКОВ УКРАИНЫ

Статья посвящена выявлению и охране ландшафтных памятников Украины. **Актуальность исследования** обусловлена нормативно-правового обеспечения, отсутствием опыта по охране и сохранению больших по площади ландшафтных территорий, мер, которые бы предотвращали негативное антропогенное воздействие на них. **Целью исследования** является освещение проблемных вопросов в выявлении и охране ценных ландшафтных территорий, анализ имеющегося методического обеспечения по охране ландшафтных памятников, выявление основных принципов их выявления и охраны, определение основных направлений дальнейших исследований по охране ландшафтных памятников Украины. **Методология исследования** заключается в применении методов теоретических исследований, а именно общенаучных, специальных и междисциплинарных методов исследования. Применены методы систематизации и обобщения предыдущих наработок. **Научная новизна** заключается в систематизации имеющейся нормативной базы по ландшафтным памятникам, определении основных принципов по их выявлению и охране. **Результаты и выводы** исследования могут быть использованы при взятии ландшафтных памятников культурного наследия на государственный учет. Выводы работы могут быть использованы для усовершенствования украинского законодательства по охране культурного наследия и при практических мероприятиях по охране объектов культурного наследия, а именно: при подготовке учетной и научно-проектной документации на ландшафтные памятники исторических населенных мест Украины.

Ключевые слова: выявление, охрана, ландшафтные памятники, культурный ландшафт.

ДИСКУСІЇ

DISCUSSIONS

ДИСКУССИИ

УДК 719(477-25)

DOI: 10.31866/2617-7943.2.2018.164996

Віктор Вечерський,*кандидат архітектури,**доцент з/н кафедри музеєзнавства**і експертизи історико-культурних цінностей,**Київський національний**університет культури і мистецтв,**Київ, Україна**vechersky.v@gmail.com**<https://orcid.org/0000-0002-5221-3556>*

ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У М. КИЄВІ

Мета дослідження – наукове осмислення проблемної ситуації, що склалася у сфері охорони нерухомої культурної спадщини м. Києва протягом останнього десятиріччя, і пошук шляхів її вирішення. **Методи дослідження** базуються на використанні загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема історичного – при системному підході, коли об'єкт вивчення розглядається у розвитку, та порівняльного; аналіз і синтез, дедукція та індукція. **Наукова новизна дослідження** полягає в тому, що вперше комплексно проаналізована ситуація, що склалася у сфері охорони нерухомої культурної спадщини в столиці України в перші десятиліття ХХІ ст., її причини і наслідки. На цій основі окреслено можливі шляхи забезпечення модернізації пам'яткоохоронної діяльності у м. Києві. **Висновки.** Модернізація пам'яткоохоронної діяльності у м. Києві передбачає необхідність осучаснення законодавчої бази, удосконалення адміністрування у цій сфері, забезпечення її фахівцями належної кваліфікації та потребу в оперативному розробленні й затвердженні необхідної для міста науково-проектної та містобудівної документації, а також асигнування на проведення ремонтно-реставраційних робіт пам'яток міста.

Ключові слова: культурна спадщина, пам'ятки, пам'яткоохоронна діяльність, місто Київ.

Вступ. 18 грудня 2012 р. Колегія Міністерства культури України розглянула питання «Про стан дотримання законодавства з питань охорони культурної спадщини у м. Києві», визначила основні проблеми та прийняла рішення: «Визнати роботу Головного управління охорони культурної спадщини виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) щодо дотримання законодавства з питань охорони культурної спадщини у м. Києві незадовільною»

(Постанови колегії, 2013, с. 5). Зазначимо, що за 6 років жодна з рекомендацій Мінкультури не була виконана, а стан охорони пам'яток погіршився. Моніторинг мережі Інтернет та соціальних мереж (Архітектурна спадщина України, б. р.; Київська міська організація, б. р.; Практика пам'яткоохоронного права, б. р.; Українська спадщина, б. р.; ICOMOS Ukraine, 2010) засвідчує, що активна частина українського суспільства оцінює цей стан негативно.

Актуальність роботи. За такої ситуації проблема ефективної охорони нерухомої культурної спадщини столиці України набуває особливого не тільки культурного, а й соціально-політичного значення. Бо нерухома культурна спадщина – це запорука збереження української національної ідентичності в умовах глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання охорони нерухомої культурної спадщини у Києві в останні десятиріччя досліджували Л. Апостолова-Сосса, І. Абрамова, Н. Білоус, О. Вечерська, В. Вечерський, Є. Водзинський, А. Звіряка, В. Ієвлева, Р. Кухаренко, Ю. Маслов, О. Мокроусова, В. Рибін, Л. Савостіна, А. Семенчук, О. Сердюк, О. Сіткарьова, Т. Скібіцька, І. Тарутінова, Л. Томілович, Л. Федорова та ін. Відтак не бракує досліджень окремих пам'яток, їх комплексів, а також певних видових груп (пам'яток архітектури, історії, монументального мистецтва, ландшафту тощо).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як засвідчив аналіз літератури, дотепер в українському пам'яткознавстві не висвітленими залишаються актуальні питання комплексної охорони пам'яток і об'єктів культурної спадщини в розрізі міста Києва як окремого регіону і столиці держави, що подає приклади вирішення питань соціально-культурного розвитку для всієї України. Тож необхідність модернізації пам'яткоохоронної діяльності у м. Києві є одним із найважливіших викликів сучасності, на який українське суспільство поки що не спромоглося дати належну відповідь.

Мета статті полягає в науковому осмисленні проблемної ситуації, що склалася у сфері охорони нерухомої культурної спадщини м. Києва протягом останнього десятиріччя, і на цій основі – пошуку шляхів її вирішення.

Методи дослідження. Застосовано загальнонаукові та конкретно-наукові (спеціальні) методи дослідження, зокрема історичний метод при системному підході, коли об'єкт вивчення розглядається у розвитку, а також порівняльний метод, аналіз і синтез, дедукція та індукція. З позицій системного підходу пам'яткоохоронна діяльність у м. Києві в останнє десятиріччя розглядається як взаємопов'язаний комплекс заходів, що забезпечує виявлення, дослідження, облік, державну реєстрацію пам'яток культурної спадщини та здійснення моніторингу їхнього стану та наявності, а також реагування на порушення пам'яткоохоронного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Питання про забезпечення модернізації пам'яткоохоронної діяльності у м. Києві, як і в Україні загалом, потребує зваженого й суто фахового підходу. Зрозуміло, що необхідні зміни як у царині законодавчого забезпечення охорони культурної спадщини, так і в обліку, оцінці, паспортизації, державній реєстрації та моніторингу пам'яток, у виготовленні науково-проектної документації та в розробленні й реалізації комплексних практичних заходів з реставрації та пристосування пам'яток. Розглянемо необхідні напрями модернізації пам'яткоохоронної діяльності у Києві докладніше в порядку їхньої значущості.

Фундаментальною проблемою є удосконалення законодавства з охорони культурної спадщини у таких напрямках:

1 – забезпечити обов'язковість археологічної експертизи при відведенні земельних ділянок для будь-яких потреб;

2 – забезпечити створення єдиної системи державних, регіональних і муніципальних органів охорони культурної спадщини за прикладом провідних країн Євросоюзу (Франція, Італія, Польща);

3 – запровадити механізми й нормативи бюджетного фінансування сфери охорони культурної спадщини;

4 – удосконалити санкції за порушення законодавства з охорони культурної спадщини, у т. ч. створити відсутній сьогодні механізм конфіскації пам'ятки у власника, котрий доводить її до руйнації, а також ввести заборону будувати протягом 100 років будь-що на місці втраченого об'єкта культурної спадщини;

5 – запровадити посилений захист на національному рівні пам'яток всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Окремі пункти з цього переліку вимагають коротких коментарів. Наприклад, щодо санкцій і можливості конфіскації пам'ятки (п. 4), слід підкреслити (після знайомства в робочому порядку з деякими законопроектами, що їх розробляють народні депутати України), що суми штрафів мають бути адекватними й некорупціогенними. А саме: найбільшим має бути штраф за доведення пам'ятки/об'єкта культурної спадщини до руйнації, за його знищення, пошкодження і т. п., а також за незаконні археологічні розкопки. А от за недотримання різноманітних бюрократичних процедур – штрафи мають бути суттєво менші. При цьому слід усвідомлювати, що великі «вилки» штрафів («від п'яти тисяч до п'ятнадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян») є украй корупціогенними. Так звана вилка штрафу повинна мати різницю не в рази, а на 10 – 20 %. Ще більш корупціогенною є така санкційна «вилка»: штраф або ув'язнення (обмеження волі). Тому в оновленому законодавстві має бути чітко сформульовано: за яке правопорушення належить штраф, а за яке – ув'язнення (обмеження волі). Привілеєва купівля і примусовий викуп мають стосуватися тільки пам'яток (всіх, а не лише тих, які занесені до Державного реєстру).

Необхідно також унести у відповідні акти законодавства одну лаконічну статтю: на місці втраченого (знесеного, зруйнованого) з будь-яких причин об'єкта/пам'ятки культурної спадщини протягом наступних 100 років забороняється будувати будь-що, навіть МАФи (тобто так звані малі архітектурні форми). Таке законоположення, якщо суспільство примусить владу його ухвалити й дотримуватися, швидко зробить доведення пам'яток/об'єктів культурної спадщини до руйнування комерційно невігідним.

Щодо захисту на національному рівні пам'яток всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (п. 5), то тут ситуація вийшла майже анекдотичною. 07.06.2018 р. автор цієї статті виступив на Міжнародній науковій конференції «Музеї та реставрація» з доповіддю на цю тему, яка була опублікована (Вечерський, 2018) і викликала жвавий інтерес учасників, особливо закордонних фахівців (з Польщі, Литви, Англії та ін.) Довелося відповідати на запитання і навіть дискутувати з колегою В. Кириленком. Дехто з українських організаторів і учасників конференції категорично не сприйняв висловлену автором критику щодо зменшення українською владою меж буферної зони архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври і висновок про необхідність внесення змін і доповнень у Закон України «Про охорону культурної спадщини» з окремим розділом про національну охорону об'єктів всесвітньої спадщини і порядок взаємодії з Комітетом всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та ICOMOS. Та не пройшло і двох тижнів з часу зазначеної доповіді на конференції, як Верховна Рада України 19.06.2018 р. ухвалила такий закон (ICOMOS Ukraine, 2010), що не на жарт шокувало наших опонентів. Щоправда, і в такій редакції закон не в повній мірі відповідає потребам часу, але є надія на його подальше удосконалення. Зокрема, вимагає принципово іншого вирішення припис про те, що орган управління кожною пам'яткою всесвітньої спадщини ЮНЕСКО створюється Міністерством культури України. Усім відома інституційна неспроможність цього міністерства зумовлює декларативність цього законоположення.

Не менш важливим, ніж удосконалення законодавства, є наведення ладу в питаннях обліку й державної реєстрації пам'яток м. Києва. Для цього протягом найближчих років необхідно виготовити повні пакети облікової документації на всі пам'ятки і об'єкти культурної спадщини міста, а саме: облікові картки і паспорти з фотофіксацією, короткі історичні довідки і акти технічного стану. Після цього всі пам'ятки і та частина об'єктів культурної спадщини, які відповідатимуть критеріям пам'яток, мають бути занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Крім того, необхідно виконати важливу роботу, нагальність якої в Києві роками безпідставно ігнорувалася: згідно зі ст. 19 Закону України «Про охорону культурної спадщини» «кожна пам'ятка має майнову цінність, що обчислюється у грошовій одиниці України» (Збірник нормативно-правових актів, 2011, с. 161). Тому майнова цінність усіх нерухомих пам'яток м. Києва

має бути обчислена згідно з методикою, яку Кабінет Міністрів України затвердив ще у 2002 р. (*Збірник нормативно-правових актів*, 2011, с. 573-588]. Це необхідно для того, щоб при вирішенні будь-яких майново-правових питань, які стосуються пам'яток, чітко розуміти, про які матеріальні цінності йдеться, а також для об'єктивного розрахунку відшкодувань на реставрація пам'яток.

Щодо науково-проектної та містобудівної документації по м. Києву слід підкреслити необхідність якнайшвидшого затвердження нового Генерального плану м. Києва з повноцінним історико-архітектурним опорним планом у його складі. Але Генеральний план міста не є кінцевим етапом містобудівного проектування. Після його затвердження необхідно знайти кошти на опрацювання більш конкретизованих містобудівних рішень, у першу чергу по тих районах Києва, де сконцентрована основна частина найціннішої культурної спадщини. Необхідно розробити таку науково-проектну та містобудівну документацію:

1. Концепцію та проекти регенерації буферної зони Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника та Національного заповідника «Софія Київська».

2. План організації території Державного історико-архітектурного заповідника «Стародавній Київ».

3. План організації території Національного історико-архітектурного музею «Київська фортеця».

4. Детальні плани територій (ДПТ) для всіх історичних ареалів міста.

5. Необхідно виконати історико-архітектурну інвентаризацію території Центрального історичного ареалу м. Києва.

Наступним напрямом модернізації пам'яткоохоронної діяльності у м. Києві є удосконалення структури управління, забезпечення органів охорони пам'яток кваліфікованими кадрами, які були б спроможні виконувати функції моніторингу пам'яток, контролю за укладанням та дотриманням умов охоронних договорів, здійснювати регулярні та позапланові перевірки стану утримання, використання та реставрації пам'яток, складати акти перевірок, приписи про усунення порушень, накладати штрафні санкції, вести претензійно-позовну роботу. На наш погляд, ці фахівці повинні мати освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче магістра за профільною спеціальністю «музеезнавство і пам'яткознавство», оскільки всі інші спеціальності (архітектура, історія, археологія, мистецтвознавство, право) не дають необхідної фахової підготовки для виконання складних і різноманітних завдань пам'яткоохоронної роботи.

Крім працівників державних і муніципальних органів охорони пам'яток, які мають ефективно виконувати обов'язки, покладені на них суспільством, в охороні культурної спадщини задіяна громадськість. Великого значення останніми роками набула діяльність громадських організацій і громадських активістів, які переймаються збереженням пам'яток культурної спадщини та традиційного характеру середовища

Києва. До громадських організацій, які діють у місті досить ефективно, можна віднести Київську міську організацію УТОПІК (Українського товариства охорони пам'яток історії та культури) та Український національний комітет ICOMOS (Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць). Проте є у цій сфері й чимало громадських об'єднань і псевдоактивістів, котрі своїми зажерливістю, некомпетентністю і кар'єризмом заводять пам'яткоохоронну справу на манівці. І саме непрофесіоналізм тут є найгіршою вадою. Для її подолання можна запропонувати законодавчо упорядкувати здійснення громадської пам'яткоохоронної експертизи з конкретними кваліфікаційними вимогами до громадських експертів, уповноважених здійснювати таку експертизу. Ці вимоги доцільно поділити на дві групи – обов'язкові та факультативні. До обов'язкових вимог, яким має відповідати експерт, належать:

- повна вища освіта освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст/магістр за однією з таких спеціальностей/спеціалізацій: архітектура (архітектура та містобудування); історія (історія та археологія); музеєзнавство і пам'яткознавство; мистецтвознавство;

- науковий ступінь кандидата наук/доктора філософії або доктора наук за спеціальностями: теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури; музеєзнавство, пам'яткознавство; мистецтвознавство;

- стаж роботи в установах, організаціях, спеціалізованих у сфері охорони культурної спадщини, в органах охорони культурної спадщини – не менше 3 років;

- наявність не менше 10 наукових публікацій, у т. ч. не менше 5 – у провідних фахових виданнях;

- участь і виступи з доповідями/повідомленнями на міжнародних та всеукраїнських наукових, науково-практичних конференціях, семінарах, симпозіумах, круглих столах, присвячених питанням охорони культурної спадщини, – не менше 5 за останні 5 років;

- наукова доброчесність і відсутність судимості.

До факультативних вимог можуть належати членство в ICOMOS, в Київській міській організації УТОПІК, наявність акаунту в соцмережах, почесного звання (наприклад, Заслужений архітектор України, Заслужений працівник культури України тощо), робота на постійній основі в установах, організаціях, спеціалізованих у сфері охорони культурної спадщини, у вищих навчальних закладах на кафедрах, які готують фахівців для сфери охорони культурної спадщини.

Аналогічні кваліфікаційні вимоги доцільно запровадити й до конкурсних умов на заміщення вакантних посад в органах охорони культурної спадщини усіх рівнів, що дозволило б вивести цю професійну сферу на вищий фаховий рівень, порівняно з сьогоdnішнім, який оцінюється як скандально низький.

Стосовно організаційних заходів та удосконалення структури управління, варто зазначити, що формальне створення у 2017 р.

Департаменту охорони культурної спадщини КМДА – крок у правильному напрямі, який, на жаль, так і не отримав належного кадрового забезпечення. Крім того, осмислена пам'яткоохоронна робота в історичному центрі Києва неможлива без відновлення повноцінного й самостійного функціонування Державного історико-архітектурного заповідника «Стародавній Київ» як юридичної особи. До того ж, вимоги Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та нещодавні зміни, внесені у вітчизняне законодавство стосовно збереження пам'яток всесвітньої спадщини, явно підштовхують до ще однієї структурної реорганізації: об'єднання двох національних заповідників – «Софія Київська» та Києво-Печерського. Це дозволить покращити адміністрування цими комплексами пам'яток в межах одного міста, однієї відомчої підпорядкованості та єдиної пам'ятки всесвітньої спадщини (яка повинна мати єдиний орган управління), а також зекономити бюджетні кошти й навести лад у їх використанні.

Інші необхідні заходи щодо модернізації пам'яткоохоронної діяльності у м. Києві стосуються вже конкретних пам'яток, які потребують реставрації, пристосування і музеєфікації. Таких пам'яток по місту кілька десятків, але найбільшою столичною ганьбою є поруйновані будинки садиби художників Мурашків по вул. Мала Житомирська, 12–14 (пам'ятка національного значення, та ще й у буферній зоні Софії Київської), флігель садиби Сікорських по вул. Ярославів Вал, 15-б, будинок Підгорського по вул. Ярославів Вал, 1, «Замок Річарда» на Андріївському узвозі, 15.

За нашими підрахунками, орієнтовний обсяг коштів, необхідних для проведення системних ремонтно-реставраційних робіт на усіх пам'ятках нерухомої культурної спадщини Києва – близько 10 млрд. грн. щороку.

Висновки дослідження. Автор цієї статті, віддавна займаючись проблематикою охорони нерухомої культурної спадщини Києва, присвятив її подробицям чимало наукових публікацій (статей і книг), частина з яких представлені у списку використаних джерел (Вечерський, 2002; 2011; 2012). Тож підсумовуючи, можемо зробити висновки про те, що загальні тенденції розвитку пам'яткоохоронної діяльності у Києві станом на кінець 2018 р. є невтішними: розроблення науково-проектної документації щодо охорони пам'яток та збереження традиційного характеру середовища м. Києва перебуває на початковій стадії, попри значний обсяг уже проведеної роботи і вкладених у це бюджетних коштів; проте розроблені документи владою не затверджуються, що не дає змоги розробляти наступні, вкрай необхідні документи, які ми перелічили вище. Докопуватися до соціально-економічних та/чи політичних причин цього – не входить до мети і завдань даної статті. Можна стверджувати, що уся сфера охорони культурної спадщини столиці України стала жертвою дрібного містечкового політиканства. Шляхи забезпечення модернізації пам'яткоохоронної діяльності у м. Києві передбачають необхідність осучаснення законодавчої бази, удосконалення адміністрування у цій сфері, забезпечення її відповідними фахівцями та потребу в оперативному розробленні й затвердженні необхідної для міста науково-проектної та містобудівної документації.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Архітектурна спадщина України. (б. р.). Взято з <https://www.facebook.com/groups/saveheritage/>.
- Вечерський, В. (2002). Проблеми збереження традиційного характеру середовища м. Києва містобудівними засобами. В *Проблеми та досвід збереження історичних територій та об'єктів культурної спадщини*, Тези доповідей міжнародного семінару (с. 48-51). Київ: АртЕк.
- Вечерський, В. (Ред.). (2011). *Історико-містобудівні дослідження Києва*. Київ: Фенікс.
- Вечерський, В. (2012). Охорона культурної спадщини у новому генеральному плані Києва. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*, 7, 274-296.
- Вечерський, В. (2018). Збереження традиційного характеру середовища буферних зон об'єктів всесвітньої спадщини в Києві. В *Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності*, Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (с. 72-75). Київ: НАКККІМ.
- Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини*. (2011). Чернігів: Деснянська правда.
- Київська міська організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. (б. р.). Взято з <https://www.facebook.com/groups/kmoutopik/>.
- Культурна спадщина. Корупція і злочини. (б. р.). Взято з <https://www.facebook.com/groups/1570329126611911/>.
- Постанови колегії та накази Міністерства культури України з питань основної діяльності за грудень 2012 року*. (2013). (Вип. 1/1). Київ: Національна парламентська бібліотека України.
- Практика пам'яткоохоронного права. (б. р.). Взято з <https://www.facebook.com/groups/819537624810212/>.
- Українська спадщина. (б. р.). Взято з <https://www.facebook.com/groups/981310865301157/>.
- ICOMOS Ukraine. (2010). Взято з <http://icomos-ua.blogspot.com>.

REFERENCES

- Arkhitekturna spadshchyna Ukrainy [Architectural Heritage of Ukraine]. (n. d.). Retrieved from <https://www.facebook.com/groups/saveheritage/> [in Ukrainian].
- ICOMOS Ukraine. (2010). Retrieved from <http://icomos-ua.blogspot.com> [in Ukrainian].
- Kulturna spadshchyna. Koruptsiia i zlochyny [Cultural heritage. Corruption and crimes]. (n. d.). Retrieved from <https://www.facebook.com/groups/1570329126611911/> [in Ukrainian].
- Kyivska miska orhanizatsiia Ukrainskoho tovarystva okhorony pam'iatok istorii ta kultury [Kyiv City Organization of the Ukrainian Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments]. (n. d.). Retrieved from <https://www.facebook.com/groups/kmoutopik/> [in Ukrainian].
- Postanovy kolehii ta nakazy Ministerstva kultury Ukrainy z pytan osnovnoi diialnosti za hruden 2012 roku* [Decisions of the Board and orders of the Ministry of Culture of Ukraine on matters of main activity for December, 2012]. (2013). (Issue 1/1). Kyiv: National Parliamentary Library of Ukraine [in Ukrainian].
- Praktyka pam'iatkookhoronnoho prava [Practice of the Historic Preservation Law]. (n. d.). Retrieved from <https://www.facebook.com/groups/819537624810212/> [in Ukrainian].

- Ukrainska spadshchyna [Ukrainian Heritage]. (n. d.). Retrieved from <https://www.facebook.com/groups/981310865301157/> [in Ukrainian].
- Vecherskyi, V. (2002). Problemy zberezhennia tradytsiinoho kharakteru seredovyshcha m. Kyieva mistobudivnymi zasobamy [Problems of preservation of the traditional character of the Kyiv city environment by means of urban development]. In *Problemy ta dosvid zberezhennia istorychnykh terytorii ta ob'ektiv kulturnoi spadshchyny* [Problems and experience of preservation of historical territories and objects of cultural heritage], Abstracts of Papers of the International Seminar (pp. 48-51). Kyiv: ArtEK [in Ukrainian].
- Vecherskyi, V. (Ed.). (2011). *Istoryko-mistobudivni doslidzhennia Kyieva* [Historical and Urban Studies of Kyiv]. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
- Vecherskyi, V. (2012). Okhorona kulturnoi spadshchyny u novomu heneralnomu plani Kyieva [Protection of cultural heritage in the new master plan of Kyiv]. *Pratsi Naukovo-doslidnoho instytutu pamiatkookhoronnykh doslidzen*, 7, 72-75 [in Ukrainian].
- Vecherskyi, V. (2018). Zberezhennia tradytsiinoho kharakteru seredovyshcha buferynykh zon ob'ektiv vsesvitnoi spadshchyny v Kyievi [Preservation of the traditional nature of the environment of the buffer zones of objects of the world heritage in Kyiv]. In *Muzei ta restavratsiia u konteksti zberezhennia kulturnoi spadshchyny: aktualni vyklyky suchasnosti* [Museums and restoration in the context of preservation of cultural heritage: actual challenges of our time], Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 72-75). Kyiv: NAKKKiM [in Ukrainian].
- Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv sfery okhorony kulturnoi spadshchyny* [Collection of Regulations on Cultural Heritage Protection]. (2011). Chernihiv: Desnianska pravda [in Ukrainian].

UDC 719(477-25)

Victor Vecherskyi,
PhD in Architecture,
Associate Professor
by Order at the Department
of Museology and Examination
of Historical and Cultural Values,
Kyiv National University of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine
vechersky.v@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5221-3556>

THE WAYS OF PROVIDING MODERNIZATION OF HISTORIC PRESERVATION ACTIVITY IN KYIV

The main objective of the study is to provide a scientific understanding of the problem situation in the sphere of the immovable cultural heritage of Kyiv protection during the last decade and to find ways of its solving. **The methodology** is based on the use of general scientific and special methods, in particular, the historical method in a systematic approach, when the object of study is considered in development, as well as a comparative method, analysis and synthesis, deduction and induction. **The scientific novelty** of the research is that for the first time the existing situation in the sphere of protection of the immovable cultural heritage in the capital of Ukraine in the first decades

of the XXI century, its causes and consequences were analyzed. On this basis, possible ways of ensuring the modernization of historic preservation activities in Kyiv are outlined. **The findings and conclusions of the study.** The modernization of historic preservation activities in Kyiv requires the renovation of the legislative framework and improvement of administration in this area. It demands the provision of the specialists with the necessary qualifications and the need for the operational development and approval of the necessary scientific, design and urban planning documentation for the city, as well as the provision for repair and maintenance works, restoration works on specific city monuments.

Key words: cultural heritage, monuments, historic preservation activity, city of Kyiv.

УДК 719(477-25)

Виктор Вечерский,

*кандидат архитектуры, доцент п/п кафедры
музееведения и экспертизы
историко-культурных ценностей,
Киевский национальный университет
культуры и искусств,
Киев, Украина
vechersky.v@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5221-3556>*

ПУТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ ПАМЯТНИКООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В Г. КИЕВЕ

Цель исследования - научное осмысление проблемной ситуации, сложившейся в сфере охраны недвижимого культурного наследия г. Киева в течение последнего десятилетия, и поиск путей ее решения. **Методы исследования** базируются на использовании общенаучных и специальных методов, в частности исторического метода при системном подходе, когда объект изучения рассматривается в развитии, а также сравнительный метод, анализ и синтез, дедукция и индукция. **Научная новизна** исследования заключается в том, что впервые комплексно проанализирована угрожающая ситуация, сложившаяся в сфере охраны недвижимого культурного наследия в столице Украины в первые десятилетия XXI в., ее причины и последствия. На этой основе обозначены возможные пути обеспечения модернизации памятникоохранительной деятельности в г. Киеве. **Выводы.** Модернизация памятникоохранительной деятельности в г. Киеве предусматривает необходимость осовременивания законодательной базы, совершенствования администрирования в этой сфере, обеспечения ее специалистами надлежащей квалификации и потребность в оперативном разработке и утверждении необходимой для города научно-проектной и градостроительной документации, а также ассигнования на проведение ремонтно-реставрационных работ на конкретных памятниках города.

Ключевые слова: культурное наследие, памятники, памятникоохранительная деятельность, город Киев.

УДК 069:656(477+734.7)

DOI: 10.31866/2617-7943.2.2018.164998

Олена Зайченко,

кандидат філософських наук,
ст. викладач кафедри
музеєзнавства і експертизи
історико-культурних цінностей,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
Київ, Україна
sirielleestel@gmail.com

АТРАКТИВНА ТАКТИКА І ОСОБЛИВОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ ТРАНСПОРТНИХ МУЗЕЇВ ШТАТУ НЬЮ-ЙОРК В АСПЕКТІ РОБОТИ ВІДПОВІДНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

Мета роботи. Важливою складовою забезпечення успішності музею є вдало вибудований менеджмент та послідовна атрактивна тактика, розрахована на всі види цільової аудиторії. Стаття присвячена аналізу побудови факторів привабливості транспортних музеїв України у порівнянні з музеями штату Нью-Йорк. **Методологія дослідження.** Застосовано інтерв'ювання відвідувачів музеїв вищезазначеного типу, аналіз змісту їх сайтів та відгуків на них. З них виокремлено опис експозиції, аналіз музейної драматургії, типів атрактивної політики й роботи музею із відповідними типами цільової аудиторії. Використовується порівняння ступені актуалізації атрактивного потенціалу транспортних музеїв України та штату Нью-Йорк. **Наукова новизна** результатів полягає в методиці адаптації атрактивних методик транспортних музеїв США до українських реалій. Вперше систематизовано фактори впливу на глядацьку аудиторію атрактивних заходів у транспортних музеях України та США (останні на прикладі штату Нью-Йорк). **Висновки.** Проаналізовано методику театралізації та анімації простору транспортних музеїв США й на означеній основі виведено алгоритм дій для транспортних музеїв України. Розглянуто засоби залучення фінансового ресурсу та музейного волонтерства в музейний простір. У цьому аспекті поставлено питання їх практичної реалізації музейними працівниками в умовах пострадянського культурного простору. Апробація результатів дослідження може бути реалізована на основі експериментального моделювання програми атрактивних заходів в існуючих транспортних музеях України

Ключові слова: транспортні музеї, анімація, театралізація, інтерактивність, екскурсія, цільова аудиторія, музейний простір.

Транспортні музеї відзначаються високим потенціалом як з науково-популярної, так й з атрактивної позиції. Оскільки в них відкривається широке коло можливостей репрезентації історії становлення і розвитку транспортних засобів, створення інтерактивної експозиції, демонстрації їх роботи, колекцій рідкісних автівок, екскурсійної діяльності, музейних

фестивалів тощо. Проте, на пострадянському просторі контактні транспортні музеї є, скоріше, рідкісними. Задіяння старовинних і просто цікавих за конструкцією потягів, трамваїв та інших транспортних засобів в екскурсійній діяльності подібних музеїв також є не надто розповсюдженим в Україні. Через що їх потенціал не реалізується повною мірою. Натомість існує світовий досвід створення театралізованих екскурсій, квестів, фестивалів у подібних музеях, які додатково підкреслюють наукову, історичну і культурну цінність означених витворів людської цивілізації. Відповідно, не використовуються й можливості для позитивної трансформації певних музеїв, що спричиняє необхідність широкого розповсюдження відповідних методик серед їх потенційних користувачів – музейних працівників. Оскільки аналіз атрактивних методик в транспортних музеїв США дозволяє здійснити його адаптацію до українських реалій, її практичне виілення є **актуальною проблемою**, вирішення якої дозволить значно збільшити популярність та відвідуваність транспортних музеїв України і підвищити їх рейтинг у вітчизняному музейництві. Актуальність даної проблеми екстраполюється на ознайомлення із атрактивною тактикою й особливостями менеджменту транспортних музеїв штату Нью-Йорк. Що корелює із важливим завданням на сучасній стадії приєднання вітчизняних музеїв до загальноєвропейського досвіду креативної трансформації музейного простору. Слід зазначити, що проблеми і перспективи транспортних музеїв України не достатньо розглядаються у наукових публікаціях. Частіше можливо стикнутися із рекламною статтею на сайті розважальних закладів України або журналістським оглядом їх заходів на зразок параду ретротрамваїв. Найповнішою публікацією по темі є стаття С. Бейкул та К. Брамського «Киевский трамвай 1892–1992 (к столетию со дня пуска в эксплуатацию)» (1992). Проте, вона стосується не так транспортних музеїв України, як історії київського трамваю і трамвайного депо (при якому нині діє відповідний музей). Більш повно можливо отримувати інформацію із сайтів відповідних музеїв. Проте, вони є джерелами інформації, а не науковими публікаціями. Тому означена стаття постає однією із тих, що ставить питання музейного менеджменту в транспортних музеях України та наводить варіанти методики підвищення їх відвідуваності.

Підводячи підсумки аналізу поточного стану вивчення проблеми транспортних музеїв України, можна зробити наступні висновки:

– попри їх атрактивний потенціал та змістовні колекції, питання недостатньо освітлюється в наукових джерелах;

– незважаючи на їх значну кількість в Україні та наявність відповідних інтернет-сайтів, цільова аудиторія недостатньо інформована про транспортні музеї України. Слід припустити, що це відбувається через недостатню реалізованість їх атрактивного потенціалу та вибір недостатньо ефективної тактики музейного менеджменту;

– більшість транспортних музеїв України потребують удосконалення тактики музейної комунікації та побудови музейної драматургії. Причому, досвід музеїв США можливо екстраполювати на досвід України та розробити оновлену програму послуг;

– оскільки актуальною проблемою українських музеїв є в тому числі необхідність залучення коштів задля свого ресурсного оновлення, північноамериканський досвід залучення зовнішніх коштів та ресурсів музейного волонтерства за умов відповідної адаптації здатен призвести до низки конструктивних змін для транспортних музеїв України.

Це дослідження є пошуком підходу до підвищення привабливості експозицій транспортних музеїв України та відповідного зростання їх відвідуваності. В основу підходу до реалізації задуму покладено прорахування можливостей найповнішої актуалізації свого потенціалу транспортними музеями України на основі креативних трансформацій експозиції згідно до основ музейної драматургії, оновлення атрактивної програми та надання інформаційних послуг, задіяння музейного волонтерства та залучення зовнішніх ресурсів. Особливості даного моделювання креативних музейних трансформацій полягають у задіянні конструктивного досвіду музеїв США й адаптації відповідного досвіду до потреб українських музеїв.

Метою дослідження є визначення факторів привабливості транспортних музеїв США (на прикладі музеїв штату Нью-Йорк), які можуть увійти до складу ефективної методики підвищення відвідуваності, що забезпечить відповідне зростання популярності й підвищення ресурсної насиченості можливостей українських музеїв.

Транспортні музеї як відгалуження науково-технічних є досить популярними в культурному просторі Західної Європи й Америки в тому числі через підвищений пізнавально-атрактивний потенціал. Частинами популярних науково-технічних музеїв. Проте, в чистому вигляді до них можуть бути віднесені авіаційні музеї, автомобільні музеї, залізничні музеї, морські музеї, музеї мотоциклів тощо. В Україні широко відомими є музей КП «Київпастранс», музей техніки Фаєтон (Запоріжжя), музей електротранспорту в Донецьку, музей Київського метрополітену, музей Авіації в Києві, музей вінницького трамваю, музей Залізничного транспорту («Виставка рухомого складу»), «Закарпатська вузькоколійка» (с. Колочава) тощо. До того ж Укрзалізниця має низку розгалужених музеїв та кімнат-музеїв ("Музеї Укрзалізниці", б. р.). З чого виходить їх висока популярність. Чи не найбільш музеєфікованою транспортною галуззю в Україні виявляється залізнична. Високою популярністю користується «Виставка рухливого складу» (із такими цікавими експонатами як вагон Столипіна; вагон, де було підписано текст договору про об'єднання УНР та ЗУНР). Чимала причина їх високої атрактивності в Україні те, що вони одними з перших стали контактними. Відвідувачів, які

звикли до традиційного «нічого не чіпати» приваблює можливість заходити до «паровозів», ходити по ВІП-вагону 1939 року, потягати важілі, сісти на місце машиніста; в окремі дні покататися на метропоїзді тощо. До того ж вищезазначений ВІП-вагон для державних і партійних діячів часто буває задіяним у кінозйомках в роки Великої Вітчизняної війни («Музей залізничного транспорту в Києві», 2014). Повна або часткова контактність характерна також для авіаційних і трамвайних музеїв.

Музеї, які спеціалізуються на автівках, приваблюють саме унікальністю експонатів, серед яких незмінною популярністю користуються ретроавтомобілі. Незмінним успіхом користуються паради електротранспорту (відомі як паради старовинних трамваїв) у Києві Донецький музей електротранспорту виявився на тимчасово окупованій території. У Колочаві планується прокласти довкола скансену «Старе село» залізничну колію завдовжки 1000 м і запустити по ній вагон-музей. Незабаром по її коліях довжиною 800 метрів невеличкий вагончик, що належав колись лісорубу, героєві соціалістичної праці Іванові Чусу, возитиме всіх охочих («Музей "Колочавська вузькоколіяка"», б. р.). Можна помітити, що найвищі результати для науково-технічних музеїв (й транспортних зокрема) дає введення інтерактивної контактності при позиціонуванні їх в якості науково-творчих лабораторій за типом такої відомої в світі музейної франшизи як «Експериментаріум» (*Експериментаріум: Музей популярної науки і техніки*, б. р.) Якщо згадати, що одним з перших взяв на озброєння інтерактивність «Дитячий музей Брукліну», то аналіз атрактивної тактики вкупі з особливостями менеджменту окремо взятих транспортних музеїв Нью-Йорку може відкрити перспективні напрямки для подібних музеїв України.

Концепція трамвайного музею в Коннектикуті (Shore line trolley museum) побудована приблизно на таких слоганах: «пригода і подорож назад у часі», «жива природа Коннектикуту», «короткі лекції з історії залізничного транспорту». Багато в чому розташування означеного музею розраховано на автомобільне перевезення людей, що додатково вказує на те, що «Америка - країна людей на колесах, які їдуть кожен день, часто тут все далеко від дому. І музей так само» (Гокунь-Наймушина, 2018). Що може бути визнаною логістичною проблемою для більшості, крім автомобілістів. Втім, українські транспортні музеї рідко бувають розташованими за містом, що робить їх досить відомими. Дуже позитивною практикою американських музеїв, яку доречно перейняти музеям України, є розміщення на вході стенду з проспектами інших музеїв цієї місцевості. Проте, розташування означеного транспортного музею за межами міста виправдано мальовничими краєвидами, якими рухається транспортний склад. По маршруту водій розповідає, проводить екскурсію. У депо стоять ангари із експонатами. Кожен експонат має номер, і стенд, де описана його історія. У вагонах залишилися реклама відповідних років (30-х, 50-х, 2000-х тощо). У частину вагонів-експонатів, так само як

і в українських музеях, можна заходити. Музей відзначається багатством та насиченістю експозиції. У депо також представлений також вагон від славетного потягу 143 (лінія PATH) який 11 вересня 2001 року не проїхав найскоріше платформу, а спробував вивезти з платформи максимум людей. І відвіз дуже багатьох, в останні хвилини, перш ніж остаточно рухнули Вежі-Близнюки. У музейної частини - в будівлі станції - є кінозал і фільми про те, з якого штату приїхали експонати а також як і де вони раніше ходили. Є, наприклад, стенди, де відвідувач крутить генератор, від чого їздить трамвайчик, а також стенд з старовинним лічильником пасажирів, який треба тягнути за мотузку. Юним пасажиром особливо подобається, що на маршруті водій в формі, дає подзвонити в дзвоник (*The Shore Line Trolley Museum*, 2013-2019). Маленьким відвідувачам, як майбутньому країни, американські музеї завжди приділяють багато уваги. Для них на вході в музей є куточок з іграшковими дерев'яними поїздами та всілякі ліхтарі, семафори, станційні вивіски на стінах біля входу. Дуже просто тут вирішено проблему які з експонатів є контактними. Все, що не можна чіпати заховано під склом (Гокунь-Наймушина, 2018).

Атрактивні заходи Трамвайного музею у Коннектикуті, загалом можна охарактеризувати як різноспрямовані «свята у трамваї». Музей співпрацює з туристичними компаніями (до них заїжджають екскурсійні автобуси), скаутами, бібліотеками, асоціацією залізничних туристів, кількома коледжами залізничників (по залізниці) (*Super Hero Day*, 2018). Сайт музею дуже добре написано, наявні багато презентацій та старовинних фото (*The Shore Line Trolley Museum*, 2013-2019).

Трамвайний музей штату Нью-Йорк (*Trolley Museum of New York*) з знаходиться у містечку Кінгстон неподалік від гір Кетскіллс. Кінгстон – це популярне у туристів мальовниче містечко у долині р. Гудзон. На набережній, поруч із затокою, знаходиться морський музей. Там же починається лінія трамваю, яка має 3 зупинки: посадка біля морського музею, трамвайний музей-депо, і далі виїжджає на косу та їде уздовж Гудзона. Зупиняється на краечку коси на місці для пікніків (Кінгстон-пойнт) – і їде назад. На кожній зупинці наявні столи для пікніка (Гокунь-Наймушина, 2018). Сам музей невеликий, менше ніж подібний у Коннектикуті. Частина експонатів музею-депо лише реставрується. У самому музеї немає інтерактивних елементів, але наявна відеозона. Музей знаходиться в Кінгстоні з 1983 року. Хоча музей транспорту штату як організація з'явився в 1955 в Брукліні. На початку своєї діяльності він купував старовинні вагони і зберігав «де доведеться» (*Trolley Museum of New York*, n. d.). Музей використовує ділянку залізниці Ольстера і Делавера. Сама музейна будівля стоїть на ділянці моторного будинку. Більшість експонатів розташовані просто неба, в багато з них можна зайти по драбинці, спуститися, ходити, сидіти, чіпати ("Archives and Our Fleet", n. d.). Ангар наявний лише один, і в ньому ведуть роботи із поточної реставрації. Магазин-музей (і туалет) достатньо незручно розташовані над ангаром на

другому поверсі. Саме приміщення починається в якості крамниці й продовжується як музей. Наявні вікна для спостереження за реставрацією внизу, в депо. Досить часто задіюється ресурс музейних волонтерів. Музей представлено у всіх соціальних мережах. Він навіть торгує автобусними номерами на eBay. Адміністрація збирає пожертви, мотивуючи тим, що потрібна нова експозиція для ще одного вагона героїчного поїзда path 143, а також планують зробити окрему експозицію «День 9/11» (як в Америці називають 11 вересня 2001 року). Наприклад, було придбано поліцейську машину, вцілілу при обваленні веж ВТЦ. Меню сайту першими ставить три наступні пріоритетні вкладки: відвідувачі, жертводавці та волонтери. І пояснює, яким чином адміністрація покладає надії на зазначені три групи людей. Так само музейниками планується розширювати лінію; стати альтернативним туристичним транспортом до ще декількох популярних туристичних об'єктів місцевості; полагодити мотори і випускати на атрактивний маршрут більше трамваїв; лагодити шляхи тощо. Про всі зазначені цілі пояснюють і відповідно звітують про зроблене ("Vision & Future", n. d.)

Музей міського транспорту в Нью-Йорку заснований у 1975 році. Розміщено його під землею на станції метро 1935 року в Брукліні. Один з входів оснащений підйомником для інвалідів. Своє приміщення вони отримали не відразу музей отримав приміщення, а цікавий сайт в них з'явився три роки тому (*New York Transit Museum*, 2019). В його експозиціях представлено креслення і проекти метрополітену міста різних часів; виставка про наслідки 9/11, в тому числі відеозаписи та інтерв'ю очевидців; виставка про наслідки урагану Сенді (який затопив частину міста і багато ліній метро); історія будівництва станцій «сабвею»; експозиція стосовно наземного транспорту Нью-Йорку (автобуси, дизайн написів на табличках в метро, окремо зберігаються архіви музею, цифрові архіви в тому числі). В експозиції наявні вантажні вагони метро і автобуси в кількості двадцяти експонатів (*New York Transit Museum*, 2019). Музей міського транспорту проводить екскурсії, квести й музейні ігри. Приваблюють юних екскурсантів такі елементи програми, як автобус в розрізі, де можна покрутити кермо; контактна експозиція вагонів; інтерактивні демонстрації того як працює "гібридний" автобус, як будують метро тощо. У філії означеного музею на вокзалі Grand Central популярністю користується величезна модель залізниці. Окремо заслуговують уваги програми для особливих дітей, аутистів та інвалідів. Наявні також перекладач мови жестів, радіоекскурсії (використовується шийна гарнітура), екскурсії для сліпих ("Access Programs", n. d.). Вагони можливо орендувати для свят і заходів. Наприклад, костюмованої джаз-вечірки. Пропонують вечори поезії і живої музики від поетичного товариства Америки - в самому музеї у старовинних вагонах; презентації книг та фільмів, що стосуються транспортної тематики. Є дуже специфічні програми: наприклад в певні дні можна прийти і помалювати ввечері

в музейних вагонах. Або написати і почитати вірші. Тут, як і в багатьох місцях, є членство музею, що дає знижки, і непогані знижки. Для тих, хто має membership (членську карту) влітку проводяться екскурсії по історичних місцях Нью-Йорка. При бажанні на екскурсійних потягах, коли відвідувачі їдуть в поїзді певних років. Коли на екскурсію приходять косплеєри або історичні реконструктори означеного історичного періоду це сприяє додатковому глибокому атрактивному зануренню. Для окремих любителів наявні навіть екскурсії на занедбані станції ("Access Programs", n. d.).

Експозиція музею старовинного транспорту в музеї Лонг Айленді (Long Island Museum) не є контактною. Проте, наявні досить цінні експонати. представлено майже всі види транспорту, на якому проходило засвоєння континенту. А також невелика виставка європейських карет. Всі експонати є оригінальними ("The Carriage Museum", n. d.).

Якщо порівняти вищезазначені типи роботи транспортних музеїв Америки з українськими реаліями, напрошуються наступні висновки. Наприклад, у Києві на вокзальній експозиції «Виставки рухомого складу» наявні досить цікаві експонати у вигляді тих же паровозів та елітних вагонів. Він навіть є контактним. Інформація подана зручно для відвідувача. Наявна екскурсійна програма та ходить ретропоїзд. Музейники намагалися робити не менше, ніж робили американські музеї, доки не отримали заміську територію. Проте, недостатньо враховано особливості кожного виду цільових аудиторій. Наприклад, під час екскурсії на метропоїзді цікавість згасає після перших п'ятнадцяти-двадцяти хвилин. Оскільки сучасні вагони від поїзду-експресу причеплені до метропоїзду, попри весь свій комфорт, не підтримують атмосфери «мандрів на старовинному поїзді». Оскільки він прямує одним з кільцевих маршрутів Києва, то краєвиди відрізняються індустріальною буденною одноманістю. Анімаційна програма відсутня. До того ж наявні скарги на грубість працівників музею, які ще не достатньо зрозуміли наскільки вона відлякує клієнтів ("Музей залізничного транспорту", 2011). Проте, достатньо було б створити атрактивну програму, квести, задіяти аніматорів, збільшити сервісний аспект навіть без залучення значних фінансових коштів, щоб підвищити популярність й отримувати більші прибутки. На які можливо було б й обладнати «старовинні» вагони задля підтримання певної атмосфери та створення програм для різних типів аудиторій. Тим більше, необхідну ресурсну базу для подібної роботи він має. Питання лише у розробленні музейного менеджменту й зміні менталітету.

Подібні зрушення свого часу були зроблені і в Америці. Проте, ще одна типова риса американських транспортних музеїв, які базуються на рухомому складі це їх заміські маршрути мальовничими краєвидами. Проте, в Україні (де не кожен може дозволити собі мати автівку) якщо транспортний музей переїде за місто, він загубиться. Про нього просто

забудуть. Виходом може бути додаткове прокладення комфортних автобусних маршрутів. Проте, довгий автобусний шлях стомлює відвідувача, і він прибуває «не у настрої» для атрактивної програми.

При тому, в Україні наявними є позитивні приклади відновлення київським музеєм електротранспорту ретро-трамваю на візку братів Струве 1910 року (Бейкул, & Брамский, 1992). Його задіяно в екскурсійній програмі «Цікавого Києва», як одного з найпопулярніших атрактивних проєктів. Також музей електротранспорту проводить паради трамваїв («Парад трамваїв в Києві», 2017). Проте, значно частішими є випадки коли музеєфікований рухомий склад більше не задіюється навіть в екскурсійній роботі. Мало врятовує ситуацію й те, що в деяких випадках експонати є контактними. Ті ж київські музеї авіації та «Виставка рухомого складу» значно підвищили свою популярність відколи в першому стали проводитися регулярні фестивалі, а перший випустив на маршрут ретропоїзд. Навіть вагони трамваїв чи потягів, які недоцільно випускати на екскурсійний маршрут можуть стати привабливими для екскурсантів при відповідній тактиці анімації музейного простору, яка зіграє значну науково-популяризаційну роль в галузі транспортних музеїв України. Більш того, Трамвайний музей штату Нью-Йорк навіть з рутинного процесу ремонтування вагонів видобув атрактивну основу. Дії його адміністрації стосовно здобування ресурсів на покращення своєї експозиції та роботи можуть стати прикладом для подібних випадків в Україні. Подібне рішення стосується багатьох випадків роботи українських музеїв та їх менеджменту. До того ж, це сприятиме як актуалізації музейної справи України, так і створення додаткових можливостей фінансування транспортної галузі.

Висновки. Стаття присвячена актуальній проблемі визначення факторів атрактивності транспортних музеїв та можливостям застосувати їх практично для музеїв України. Таким чином, більшість із вживаних мір можуть зводитись до грамотно вибудованих музейного менеджменту, роботи із всіма видами цільової аудиторії, анімування експозиції та застосування музейної драматургії з ефектами інтерактивності. Навіть якщо експонати «просто стоять», створення «ефекту мандрівки», якого відвідувач підсвідомо чекає від будь-якого виду транспорту здатне підвищити їх привабливість. Також виявлено, що у практиці американських музеїв допускається торгівля колекційними предметами на eBay, що важко уявити для українського музею. Під час дослідження були успішно виявлені й охарактеризовані основні фактори підвищення привабливості транспортних музеїв та здійснено спробу їх адаптації для українських музеїв.

Перспективи подальших досліджень полягають у пошуку конкретних для кожного музею рішень стосовно підвищення атрактивності й загальної відвідуваності.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Бейкул, С.П., & Брамский, К.А. (1992). Киевский трамвай 1892–1992 (к столетию со дня пуска в эксплуатацию). Киев: Будівельник.
- Гокунь-Наймушина, А. (11 августа 2017 г. – 10 августа 2018 г.). LIM carriage. Взято из <https://photos.app.goo.gl/lzAcvVtDLfH1z6PF3>.
- Гокунь-Наймушина, А. (2018, 12 лютого). Запис розмови з А. Гокунь-Наймушиною. Особистий архів О. Зайченко, Київ.
- Експериментаріум: Музей популярної науки і техніки. (б. р.). Взято з <http://experimentanium.com.ua>.
- Музей "Колочавська вузькоколійка". (б. р.). Взято з http://psloboda.at.ua/index/muzej_kolochavska_vuzkokolijka/0-48.
- Музей залізничного транспорту в Києві. (2014). Взято из <https://interesniy-kiev.livejournal.com/4439259.html>.
- Музей залізничного транспорту. (2011). Взято из http://www.doroga.ua/poi/Kievskaya/Kiev/Muzej_zheleznodorozhnogo_transporta/3593.
- Музеї Укрзалізниці. (б. р.). Взято з http://www.uz.gov.ua/work_on_the_railway/our_leisure/museums/
- Парад трамваїв в Києві: от вагонів на конній тяг до новітніх Electron. Фоторепортаж. (2017, 17 юня). Взято из https://censor.net.ua/photo_news/444490/parad_tramvaev_v_kieve_ot_vagonov_na_konnoyi_tyage_do_noveyishih_electron_fotoreportaj.
- Access Programs. (n. d.). Retrieved from <http://www.nytransitmuseum.org/learn/access-programs>.
- Archives and Our Fleet. (n. d.). Retrieved from <http://www.tmny.org/archives.html>.
- New York Transit Museum. (2019). Retrieved from <http://nytransitmuseum.org>.
- Super Hero Day. (2018, September 23). Retrieved from <http://shorelinetrolley.org/event/super-hero-day>.
- The Carriage Museum. (n. d.). Retrieved from <https://longislandmuseum.org/exhibitions/the-carriage-museum>.
- The Catskill Mountain Railroad. (2016-2019). <http://www.catskillmountainrailroad.com/>
- The Delaware & Ulster Railroad. (2018-2019). Retrieved from <http://durr.org/>
- The Shore Line Trolley Museum. (2013-2019). Retrieved from <http://shorelinetrolley.org>.
- Trolley Museum of New York. (n. d.). Retrieved from <http://www.tmny.org>
- Trolley Towns of Connecticut. (n. d.). Retrieved from <http://shorelinetrolley.org/about/trolley-towns-of-connecticut>.
- Vintage cars. (n. d.). Retrieved from <http://www.nytransitmuseum.org/exhibits-collections/vintage-fleet>.
- Vision & Future. (n. d.). Retrieved from <http://www.tmny.org/vision.html>.

REFERENCES

- Access Programs. (n. d.). Retrieved from <http://www.nytransitmuseum.org/learn/access-programs> [in English].
- Archives and Our Fleet. (n. d.). Retrieved from <http://www.tmny.org/archives.html> [in English].

- Beikul, S.P., & Bramskii, K.A. (1992). Kievskii tramvai 1892–1992 (k stoletiiu so dnia puska v ekspluatatciiu) [Kiev tram 1892–1992 (on the centenary of its commissioning)]. Kyiv: Budivelnyk [in Russian].
- Ekspyrymentarium: Muzei populiarnoi nauky i tekhniky [Ekspyrymentarium: Museum of Popular Science and Technology]. (n. d.). Retrieved from <http://experimentanium.com.ua> [in Ukrainian].
- Hokun-Naimushyna, A. (2017, August 11 – 2018, August 10). LIM carriage. Retrieved from <https://photos.app.goo.gl/IzAcvVtDLfH1z6PF3/> [in English].
- Hokun-Naimushyna, A. (2018, February 12). Zapys rozmovy z A. Hokun-Naimushynoiiu [Record of conversations with A. Hokun-Naimushyna]. Personal archive of O. Zaichenko, Kyiv [in Ukrainian].
- Muzei "Koločovska vuzkokoliika" [Museum "Koločovska narrow-gauge railway"]. (n. d.). Retrieved from http://psloboda.at.ua/index/muzej_koločovska_vuzkokolijka/0-48 [in Ukrainian].
- Muzei Ukrzaliznytsi [Museums of Ukrzaliznytsia]. (n. d.). Retrieved from http://www.uz.gov.ua/work_on_the_railway/our_leisure/museums/ [in Ukrainian].
- Muzei zheleznodorožnogo transporta v Kieve [Railway Museum in Kiev]. (2014). Retrieved from <https://interesniy-kiev.livejournal.com/4439259.html> [in Russian].
- Muzei zheleznodorožnogo transporta [Railway Museum]. (2011). Retrieved from http://www.doroga.ua/poi/Kievskaya/Kiev/Muzej_zheleznodorožnogo_transporta/3593 [in Russian].
- New York Transit Museum. (2019). Retrieved from <http://nytransitmuseum.org>.
- Parad tramvaev v Kieve: ot vagonov na konnoi tyage do noveishikh Electron. Fotoreportazh [The parade of trams in Kyiv: from horse-drawn carriages to the newest Electron. Photo report]. (2017, June 17). Retrieved from https://censor.net.ua/photo_news/4444490/parad_tramvaev_v_kieve_ot_vagonov_na_konnoyi_tyage_do_noveyishih_electron_fotoreportaj [in Russian].
- Super Hero Day. (September 23, 2018). Retrieved from <http://shorelinetrolley.org/event/super-hero-day> [in English].
- The Carriage Museum. (n. d.). Retrieved from <https://longislandmuseum.org/exhibitions/the-carriage-museum>.
- The Catskill Mountain Railroad. (2016-2019). <http://www.catskillmountainrailroad.com> [in English].
- The Delaware & Ulster Railroad. (2018-2019). Retrieved from <http://durr.org/> [in English].
- The Shore Line Trolley Museum. (2013-2019). Retrieved from <http://shorelinetrolley.org/> [in English].
- Trolley Museum of New York. (n. d.). Retrieved from <http://www.tmny.org> [in English].
- Trolley Towns of Connecticut. (n. d.). Retrieved from <http://shorelinetrolley.org/about/trolley-towns-of-connecticut> [in English].
- Vintage cars. (n. d.). Retrieved from <http://www.nytransitmuseum.org/exhibits-collections/vintage-fleet> [in English].
- Vision & Future. (n. d.). Retrieved from <http://www.tmny.org/vision.html> [in English].

UDC 069:656(477+734.7)

Olena Zaychenko,
PhD in Philosophy,
Senior Lecturer at the Department
of Museology and Examination
of Historical and Cultural Values,
Kyiv National University of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine
sirielleestel@gmail.com

ATTRACTION TACTICS AND MANAGEMENT FEATURES OF NEW YORK STATE TRANSPORT MUSEUMS IN THE ASPECT OF RELATED INSTITUTIONS WORK IN UKRAINE

The purpose of the research. Important conditions for success of a museum are a competently built-up management system and consistent attraction activities designed for different types of target audience. The article analyses the structure of attraction activities in Ukraine's transport museums compared to that of New York State museums. **The methodology of the research.** The museum visitors were interviewed, the content of the museums' websites and testimonials was analyzed. The focus was on the description of the museums' exposition, dramaturgy, types of attraction policy and activities for various types of target audience. Comparison of opportunities for actualizing the attraction potential of transport museums in Ukraine and New York State was made. Based on the analysis, a method of increasing their popularity was deduced. **The scientific novelty** lies in adaptation of attraction strategies of the US transport museums to Ukraine's realia. For the first time, the factors of influence on the audience from attraction events in transport museums in Ukraine and the US (on the example of the state of New York) have been systematized. **Conclusions.** Methods of museum space theatricalization and animation in transport museums of the US have been analyzed. Based on that, an algorithm of actions for Ukraine transport museums have been deduced. There is a need to consider means of attracting financial resources and museum volunteering to the museum space. The issue of practical realization of this task by museum workers in the realia of post-soviet cultural space has been raised. Experimental modelling of an attraction events program in Ukraine's existing transport museums may approbate the results of the research.

Key words: transport museums, animation, theatricalization, interactivity, excursion, target audience, museum space.

УДК 069:656(477+734.7)

Елена Зайченко,

кандидат философских наук,

ст. преподаватель

кафедры музееведения и экспертизы

историко-культурных ценностей,

Киевский национальный университет

культуры и искусств,

Киев, Украина

sirielleestel@gmail.com

АТТРАКТИВНАЯ ТАКТИКА И ОСОБЕННОСТИ МЕНЕДЖМЕНТА ТРАНСПОРТНЫХ МУЗЕЕВ ШТАТА НЬЮ-ЙОРК В АСПЕКТЕ РАБОТЫ СООТВЕТСТВУЮЩИХ УЧРЕЖДЕНИЙ УКРАИНЫ

Цель работы. Важной составляющей обеспечения успешности музея является конструктивно выстроенный менеджмент и последовательная аттрактивная тактика, рассчитанная на все виды целевой аудитории. Статья посвящена анализу построения факторов привлекательности транспортных музеев Украины в сравнении с музеями штата Нью-Йорк. **Методология исследования.** Применен метод интервьюирования посетителей музеев вышеупомянутого типа, анализ содержания музейных сайтов и отзывов на них. Из них выделены описание экспозиции, анализ музейной драматургии, типов аттрактивной политики и работы музея с соответствующими типами целевой аудитории. Используется сравнение возможностей актуализации атрактивного потенциала транспортных музеев Украины и штата Нью-Йорк. На примере их анализа выводится методология повышения их популярности. **Научная новизна** заключается в методике адаптации аттрактивных методик транспортных музеев США к украинским реалиям. Впервые систематизированы факторы влияния на зрительскую аудиторию аттрактивных мероприятий в транспортных музеях Украины и США (последние на примере штата Нью-Йорк). **Выводы.** Проанализированы методики театрализации и анимации пространства транспортных музеев США и на указанной основе выводится алгоритм действий для транспортных музеев Украины. Рассмотреть средства привлечения финансового ресурса и музейного волонтерства в музейное пространство. В этом аспекте ставится вопрос их практической реализации музейными работниками в условиях постсоветского культурного пространства. **Апробация результатов исследования** может быть реализована на основе экспериментального моделирования программы аттрактивных мероприятий в существующих транспортных музеях Украины.

Ключевые слова: транспортные музеи, анимация, театрализация, интерактивность, экскурсия, целевая аудитория, музейное пространство.

УДК 069:929(477-25)

DOI: 10.31866/2617-7943.2.2018.165000

Марія Драниш,

магістрант,

Київський національний університет

культури і мистецтв,

Київ, Україна

mariyadranysh@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7711-1847>**Сергій Пустовалов,**

доктор історичних наук, професор,

Київський національний університет

культури і мистецтв,

Київ, Україна

pustovalovsergej@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0003-3026-6224>

МУЗЕЇ-САДИБИ ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ КИЄВА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Актуальність статті полягає в тому, що меморіальні музеї є важливою складовою музейної мережі України. На жаль, вона розвинена недостатньо. Потрібно шукати шляхи подолання проблем, які існують в розвитку меморіальних садіб видатних діячів України.

Мета роботи. Важливою складовою збереження пам'яток історії, архітектури місцевого і національного значення є пристосування їх до сучасного середовища, зокрема у вигляді меморіальних музеїв. Стаття присвячена виявленню та шляхам вирішення проблем діючих музеїв-садіб, а також садіб-потенційних музеїв видатних діячів культури та науки м. Києва. На прикладі аналізу функціонування чотирьох відомих музеїв Києва виявлені типові проблеми, з якими вони стикаються. За допомогою узагальнення прикладів позитивного досвіду створення музеїв, окреслені шляхи вирішення проблем садіб, які потенційно можуть стати музеями.

Наукова новизна результатів полягає в тому, що вперше зазнали комплексного, системного вивчення і акцентування на проблемах музеїв-садіб видатних діячів Києва, а також автором були запропоновані шляхи вирішення проблем садіб, що наразі руйнуються.

Ключові слова: музеї-садиби, меморіальні музеї, садіб-потенційні музеї, проблеми, пристосування садіб.

Важливість вивчення **проблематики** даного **дослідження** визначається тим, що історичні або традиційні архітектурні ансамблі, у т.ч. музеї-садиби, будинки-музеї, а також їх оточення розглядаються не лише в Україні, а й в цілому світі як такі, що складають загальну невідшкодну спадщину для

суспільства. Належна їх охорона та включення в суспільне життя сьогодення мають стати обов'язком пам'яткоохоронних органів і небайдужих громадян держав, на території яких вони розташовані. В кожній державі, виходячи з інтересів усіх громадян і міжнародної спільноти, відповідальність за це покладена, відповідно до структури органів державного управління, на національні, регіональні чи місцеві органи влади (Шолух, & Черныш, 2012, с. 359).

Музеї-садиби потрібно активно захищати від шкоди, зокрема пов'язаної з усіляким забрудненням, а також із неправильним використанням, доведенням до руйнування, навмисними підпалами, незаконними добудовами та надмірними або ж позбавленими смаку перебудовами, що завдають шкоди їхній самобутності. При цьому реставраційні роботи слід проводити виключно на науковій основі (Шолух, & Черныш, 2012, с. 360).

Сьогодні, за часів активної урбанізації, яка веде до значного збільшення масштабів і щільності забудови, окрім загрози прямого руйнування садіб, які є пам'ятками місцевого та національного значення, існує загроза того, що райони новобудов можуть заподіяти шкоди оточенню і характерові історико-архітектурних ансамблів, котрі знаходяться впритул до будівництв. Тому архітекторам і забудовникам слід бути обережними, щоб не зашкодити загальній панорамі пам'яток, історичних чи традиційних ансамблів та навколишній перспективі, щоб будівлі пам'яток гармонійно вписувались у сучасне життя, а новобудови не паплюжили їх своїм оточенням (Бліхарський, 2008, с. 29).

На сьогодні існує реальна небезпека того, що зростаюча універсальність методів будівництва та архітектурних форм може призвести до створення одноманітного оточення в столиці України – Києві. Тому збереження історичних або традиційних ансамблів може стати вагомим внеском у справу розвитку та популяризації історико-культурних цінностей нашої держави. Це може сприяти архітектурному збагаченню в контексті охорони світової культурної спадщини (Бліхарський, 2008, с. 31).

Слід вказати, що питання збереження культурної спадщини, у т.ч. музеїв-садіб, сьогодні є однією з найбільш резонансних та болючих тем сучасного життя столиці. Громадськість Києва надзвичайно занепокоєна фактами поступової руйнації і знесення пам'яток, спотворенням історичних краєвидів дисгармонійними новобудовами, втратою атмосфери старого міста, доведенням пам'яток до аварійного стану. Навіть світове співтовариство в особі Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО неодноразово порушувало питання щодо необхідності введення мораторію на нову забудову в межах історичного центру столиці (Бліхарський, 2008, с. 31).

Таким чином, у рамках даної статті розглянуто проблеми вже створених музеїв у садибах видатних діячів Києва та проаналізовано

шляхи вирішення проблем, з якими вони стикалися. Також були взяті до уваги садиби, які в перспективі могли б стати меморіальними музеями, але роками руйнуються і занепадають. Представлені проблеми цих садиб та пропозиції щодо шляхів вирішення даних питань.

Слід акцентувати особливу увагу на тому, що всі об'єкти даного дослідження є пам'ятками історії, архітектури місцевого або національного значення, пов'язані з іменами, які зробили вагомий внесок у розвиток науки і культури не лише України, а й світу. Також ці об'єкти важливі для нас своїми архітектурними особливостями, тому що на сьогодні вони слугують чи не єдиними прикладами свого стилю та епохи, а також як зразки забудови відомих архітекторів столиці.

Існує низка **сучасних досліджень**, присвячених садибам загалом. Перші садиби Києва IX – XIII століття аналізували в своїх статтях – М. Ієвлев, А. Козловський, В. Крижановський (2015). Садибні утворення як осередки художньої культури кінця XVIII-XIX століть (Маланюк, 2009), а також основні чинники формування садиб Києва кінця XVIII – початку XX століть дослідила В. Я. Маланюк (2007). Проблеми вивчення збереження і використання київських садиб – Л. В. Томілович (2013). Садиби стародавнього Києва та їх «поетику» – І. та О. Родічкіни (Родічкін, & Родічкіна, 2009). Українську садибну архітектуру другої половини XVIII – першої третини XIX століття дослідили В. І. Тимофієнко, В. Ю. Єрошев (1993).

Аналізуючи вище згадані джерела, ми бачимо, що садибні забудови займали вагоме місце в архітектурному житті Києва починаючи з IX століття. Від примітивних зразків вони видозмінювалися і еволюціонували до яскраво оздоблених, як ззовні, так і зсередини, взірців архітектури свого часу. Їх прикрашали барельєфами, ліпниною, орнаментикою, що вивело їх з рівня житлово-побутової архітектури на рівень витворів архітектурного мистецтва. Невід'ємною частиною садибних територій були двори, які, частіше за все, відводились під фруктові сади чи фонтани, або використовувалися з утилітарною метою.

Всебічне дослідження було б неможливим без урахування значущості діяльності людей, які в певний період свого життя мешкали в означених садибах.

Джерелами стосовно віх життя і творчості письменника, а також меморіального музею Михайла Булгакова є роботи: А. П. Кончаковського «Михаил Булгаков. Киевское эхо: воспоминания, письма» (Кончаковский, & Ноженко, 2011), «Клуб «Субота у Бегемота» (Кончаковский, 2002) і «Библиотека Михаила Булгакова: реконструкция» (Кончаковский, 1997); «Три жизни Михаила Булгакова» Б. В. Соколова (1997); «Мастер и город. Киевские контексты Михаила Булгакова» М. С. Петровського (2001); «Михаил Булгаков» О. В. Таглиної (2009); «Музей М. А. Булгакова в Киеве: не путеводитель» Т. А. Рогозовської (2000); «Культурологічний путівник: Андріївський узвіз» М. А. Кадомської, О. А. Мокроусової.

Джерелами стосовно громадської діяльності, біографії і музею Михайла Грушевського є дослідження: директора музею С. А. Панькової (2013a; 2013b) «Садиба Грушевських на Паньківській – «Український П'ємонт» у центрі Києва», «Музей на Паньківській – моя нагорода...», «Хто першим придбав ґрунт на Львівській Софіївці – Іван Франко чи Михайло Грушевський», «Листи Михайла Леонтовича до Михайла Грушевського», «Житловий будинок 1901 року, в якому проживала родина Грушевських, відомі діячі науки і культури», «Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори»; а також фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, документів приватної збірки С. Білоконя та його статей, фондів Державного архіву Київської області, Центрального державного архіву вищих органів влади України.

Одним із джерел вивчення діяльності Лесі Українки слугує збірник І. Щукіна (2011) «Творчість та особистість Лесі Українки в історичному, культурологічному ті філософському аспектах». Діяльності Миколи Лисенка – Ю. Белікової (1983) «Меморіальний будинок-музей М. В. Лисенка. Київ».

Джерелами щодо діяльності Музею видатних діячів української культури є збірники: Н. Терехової (2007) «Музей видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького», Н. Грабара, М. Чумака «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття» (Грабар, Каневська, & Мокану, 2011; Чумак, 2006).

Одним із джерел про музей Т. Г. Шевченка слугує збірник матеріалів Н. Орлової (2013) «Літературно-меморіальний будинок-музей Т. Г. Шевченка».

Джерела стосовно родини Мурашків, а також їх садиби становлять наступні матеріали: С. Дубовик (2013) «Школа Миколи Мурашка у документах ЦДАМЛМ України», І. Гирич «Київ: люди і будинки» ("Мала Житомирська", 2015), Л. Членова «Олександр Мурашко: сторінки життя і творчості», а також документально-архівні фонди М. О. Мурашка в НХМУ.

Стосовно діяльності родини Сікорських та їх садиби слід виокремити наступні джерела: дослідження С. Карамаша «Ігор Сікорський у Києві», «Ігор Сікорський; архіви і пам'ять», «Ігор Сікорський: політ крізь час», «Ігор Сікорський: становлення конструктора і авіатора», «Документи Державного архіву м. Києва про видатного лікаря Івана Сікорського»; а також дослідження О. Соколенка (2005). «І. І. Сікорський», роботи Л. Перелігіної, В. Даниленка, В. Менжулина, В. Вакулишина, О. Губко та фонди Держархіву м. Києва.

До джерел, в яких досліджена діяльність Г. Світлицького, а також будинок-музей художника входять праці: Р. М. Гуляницької (1972) «Будинок-музей Григорія Світлицького: фоторозповідь»; «Григорій Світлицький. Сторінками життя і творчості» видавництва Кий, 2007 року (Успенська, & Горбенко, 2007); фонди Державного архіву м. Києва, архіву

Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, фонди Музею історії Києва тощо.

Більшість статей та видань, які дають нам уявлення про життя митців, а також про функціонування означених музеїв, були ініційовані директорами музеїв, науковими співробітниками, істориками, грушевськознавцями, архівознавцями, «друзями» музеїв, родичами митців та були приурочені до річниць з їх дня народження чи смерті, ювілеїв творчої діяльності. Низка досліджень побачила світ завдяки плідній співпраці Національного Києво-Печерського історико-архітектурного заповідника, НТУ «КПІ», Київського національного університету будівництва і архітектури, Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, Науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування, ЦДАМЛМ України.

Задля ефективності проведення дослідження, було застосовано **наукові методи**, що сприяли розкриттю тих чи інших аспектів проблеми, зокрема метод індукції, історико-хронологічний метод, порівняльний метод

Метою дослідження є (крізь призму постатей видатних діячів, яким присвячені садиби) аналіз проблем садиб, шляхів їх вирішення або недопущення; вивчення діяльності музеїв, які були створені на основі садиб та розробка пропозицій щодо створення у перспективі музеїв на основі будинків, в яких колись мешкали та творили видатні митці Києва.

Виклад основного матеріалу. Михайло Опанасович Булгаков був видатним письменником та лікарем. Його життя нерозривно пов'язане з Києвом, адже тут він народився і виріс, навчався в університеті, одружився, займався лікарською практикою.

Зазначимо, що садиба, в якій мешкала родина Булгакових (Андріївський узвіз, 13), є пам'яткою історії національного значення саме тому, що в цьому житловому будинку 1888 року (архітектор М. М. Гарденін) у 1906-1913, 1918-1919 роках проживав Михайло Опанасович. Статус пам'ятки було надано Постановою Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 №928, охоронний № 260003-Н (Виноградова, 2016, с. 54).

Літературно-меморіальний музей Михайла Опанасовича Булгакова було відкрито у 1989 році. У лютому місяці було оприлюднене рішення виконкому Київської міськради №117 «Про створення Літературно-меморіального музею М.Булгакова в садибі №13 на Андріївському узвозі». У 1989-1991 роках пройшла реставрація основного флігеля Укрпроектреставрацією під керівництвом архітектора Ірини Магомедівни Малакової (Литературно-мемориальный музей, б. г.).

Ціла низка проблем може виникнути при створенні музею, але ще більше проблем постає перед співробітниками вже під час його безпосереднього функціонування. Однією з таких проблем – є залучення відвідувачів до музею, адже відомо, що без аудиторії – музей поступово гине, це його основна мотивація вдосконалюватися та розширювати власні можливості. Для залучення аудиторії установа має успішно

конкурувати з іншими музеями, вирізнятися своїми цікавими заходами, бути актуальною для екскурсанта, приваблювати своєю експозицією та формами роботи з відвідувачем. З цією проблемою ще на початках задуму експозиції, а потім і функціонування музею чудово впоралися ідейні натхненники та фундатори – Анатолій Петрович Кончаковський та Кіра Миколаївна Питоєва.

Сьогодні музей у відвідувачів асоціюється з інноваційними підходами, несхожою на інші експозицією і постійним потоком проектів та заходів.

«Оскільки Булгаков в Києві не був письменником, було прийняте рішення розповісти в експозиції про місто як джерело виховання, про київські традиції, особливості, відмінності. Адже саме це зробило письменника таким, яким його знають тепер». Завданням музею було – розповісти про велику сім'ю Булгакових, про київський дух, про виховання індивідуальності, що співробітникам музею на чолі з Кірою Питоєвою цілком вдалося (Літературно-меморіальний музей, б. г.).

У будинок на Андріївському узвозі, 13 можна завітати і, ніби в машині часу, опинитися в іншому вимірі. Провідником в цей вимір став перший директор музею Анатолій Петрович Кончаковський, а разом із ним інші подвижники, силами і талантом яких творився музей. По великому рахунку, це не музей, це цілий світ, про який неможливо розповісти, в нього потрібно потрапити, побути там, відчути його.

Багато речей під час створення концепту музею було відреставровано в Музеї історії Києва і повернуто в автентичне місцезнаходження. Сам концепт створення експозиції «Дім Турбіних» був ідеєю Кіри Миколаївни Питоєвої, вона запропонувала поєднати в одному просторі Булгакових і Турбіних. Цим, слід сказати, виконувалась воля письменника, який «віддав» свою квартиру улюбленим героям роману «Біла гвардія». Принциповим здалося експонування в меморіальному аспекті лише булгаковських, а не типологічних предметів. Турбінське літературне середовище мало складатись із предметного ряду, відомого по опису із роману, але відверто «відмежованого» від меморіального. Цей прийом передував активізації пошуків булгаковських меморій і активному впровадженню їх в майбутню експозицію (Рогозовская, 2000, с. 19).

Автор художньої концепції, архітектор та дизайнер, лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка, Альберт Мошкович Крижопольський, вніс власний прийом «відмежування» літературного плану. Він запропонував вигаданий світ письменника і його «літературне бачення» існування героїв в цьому будинку, «одягнутих у білі одяги». Так в самому будинку мирно співіснують світ реальний – булгаковський і світ, паралельний першому за видом і призначенням, проте – абсолютно білий (Рогозовская, 2000, с. 19).

Експозиція складається з вітальні, медичного кабінету, кімнати Олени, кімнати Миколки, бібліотеки родин Булгакових і Турбіних, ідальні, а також спальні Олексія. Фундатори музею заохотили публіку цікавою експозицією завдяки грі світла і тіней, кольору і фактури, співіснування двох «світів» –

Булгакові-Турбіни. Але окрім експозиції, Дім Майстра невтомно дивує аудиторію новими проектами та виставками, які змінюються ледь не щомісяця, а деякі заходи – вже стали візитною карткою закладу. Співробітники музею чітко розуміють, що лише атрактивної експозиції на сьогодні не вистачає, щоб втримати аудиторію у конкуренції з іншими музеями. Тому активно проводяться «Чаювання на Булгаковській веранді», «Великдень в родині Булгакових», журфікси, дні народження, музичні вечори, ночі в музеї, театральні постановки, діє клуб «Субота у Бегемота» тощо.

Район Паньківщини ще з давніх часів є місцем не лише престижним, а й історичним. Назва місцевості походить від намісників священнослужителів Софійського кафедрального собору Київських митрополитів – Паньковичів, що мешкали тут на початку XVI століття. У XIX столітті вона називалась Латинським кварталом, і не було жодного будинку, де б не мешкав професор чи студент (Панькова, 2013b). Особливої уваги заслуговують музеї, які розташовані в цій місцині.

Мальовнича садиба на Паньківській, 9 з 1908 року належала родині Михайла Сергійовича Грушевського – видатного українського історика, громадсько-політичного діяча, засновника Українського наукового товариства у Києві; а з 1992 року в ній розмістився Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського. Фундаторами установи стали Лариса Федорова, Олександр Кучерук, Борис Біляшівський. Продовжувати їх справу взялася Світлана Панькова (2013a) і першим стало вивчення історії садиби за дослідженнями Олега Будзинського (с. 2-15).

Дослідженням життєвої та громадської діяльності Грушевського працівниками музею сприяли: матеріали Центрального державного історичного архіву України м. Києва, Центрального державного архіву вищих органів влади України, записки НТШ, щоденники та листи Михайла Грушевського, його колег та родичів, спогади друзів діяча, графічні малюнки. Це допомогло в пошуку та підборі експонатів, відтворенні атмосфери у кімнатах.

Співробітники музею активно займаються науковими студіями та розвідками. Ведеться облік та вивчення публікацій стосовно віх громадсько-політичної діяльності М. С. Грушевського, а також створюються нові публікації самими працівниками музею. Значущими є наукові доробки Світлани Михайлівни Панькової (директора музею) – щодо Грушевського як голови Українського наукового товариства у Києві, про його перше кохання, психологічний портрет діяча у світлі мемуарних та епістолярних джерел. А також, статті провідного наукового співробітника музею, Ганни Кондаурової (випускниці кафедри музеєзнавства Київського національного університету культури і мистецтва) – щодо архіву професора Грушевського, його «італійських маршрутів» та особливостей громадської діяльності брата діяча, Олександра Сергійовича (Панькова, 2013a, с. 2-15).

А починалось усе в 1992 році з єдиної збірки про життя та діяльність Грушевського - «Великий українець». Тоді співробітники музею намагалися знайти свою тематичну нішу і йшли пліч-о-пліч з академічними істориками. Поступово власні наукові студії ставали тим фундаментом, на якому вибудувалась концепція музею й утвердився його авторитет. Сьогодні перелік грушевськознавців неможливо уявити без співробітників музею. Результатом багаторічних генеалогічних студій стало видання 2006 року першого фундаментального дослідження про родовід М. Грушевського: М. Кучеренко, М. Панькова, Г. Шевчук «Я був їх старший син...». Важливим етапом розвитку наукової складової музею став проект видання творів М. Грушевського у 50 томах. Своїми студіями співробітники вводять до наукового обігу унікальні музейні колекції, зокрема найповнішу збірку фотодокументів, що додає до вже відомого портрету та біографії вченого важливих моментів. Завдяки багаторічній реконструкції бібліотеки Грушевського, вдалося дослідити долі всіх його приватних книжкових зібрань тощо (Панькова, 2013а, с. 2-15).

Паньківщина знаменита ще одним музеєм – Музеєм видатних діячів української культури: М. Лисенка, М. Старицького, Лесі Українки, П. Саксаганського – музичної, письменницької, театральної еліти ХІХ–ХХ століть. Охоплює він будинки № 93, 95, 96 і 97 по вул. Саксаганського. І також є взірцем вирішення проблеми дослідження в музеях.

Завдяки дослідженням співробітниками музею, наприклад, вдалося поновити сценографію А. Петрицького завдяки тому, що збереглися 2 макети та кольорові ілюстрації у буклеті 1937 року. Прем'єра опери у відновлених декораціях відбулася 2002 року (Чумак, 2006, с. 167).

На основі фондів колекцій МВДУК вивчена, узагальнена, систематизована та подана в статті інформація про громадську діяльність Михайла Старицького. Акцентується увага на тому, що вона була спрямована на пробудження національного почуття в українців. Джерельною базою дослідження були обрані дві групи документів: спогади про Михайла Петровича та матеріали до біографії Старицького (чернетки до тематичних розвідок, мемуари діячів, що входили до оточення драматурга), підібрані та упорядковані доньками корифея. Були встановлені автори документів на підставі ідентифікації почерку. Була виявлена ґенеза, причини та наслідки діяльності митця, її вплив на літературну творчість. Було досліджено, що національна самоідентифікація драматурга припала на його дитячі роки, також проаналізовані напрямки діяльності громадськівців, викладено відомості про випробування подружжя Старицьких на заборону творів та заходів митця, детально розповідається про його роботу над альманахом і активну діяльність в Літературно-артистичному товаристві тощо (Чумак, 2006, с. 22-30).

Досліджена та викладена в статті епістолярна спадщина митця, обліковані документи, що складають її у фондовій колекції МВДУК. До

цього переліку було віднесено записні книжки, візитівки, записки, рукописи, фінансові документи, листи та телеграми (М. К. Заньковецькій), родинні листи (наприклад, доньці Марії); зосереджена увага на змісті листувань. Акцентовано увагу на тому, що багато листів митця є досі неопублікованими. Окремо виділяється цілий пласт листів акторів трупи Михайла Петровича, лист Івана Карпенка-Карого, Панаса Саксаганського (Чумак, 2006, с. 31-37).

Перераховуються листи до Михайла Петровича від Марка Кропивницького і уточнюється їх змістовне навантаження та цінність. Крім листів приватного характеру значну частину масиву складає ділове листування. В дослідженні навіть подається текст деяких листів (Чумак, 2006, с. 31-37).

До 140-річчя від дня народження поетеси, 2011 року, була перевірена наукова конференція. Одна зі статей, що увійшла до збірника, була присвячена місцю Лесі Українки в українському русі XIX століття. В доробку зазначається важлива роль поетеси, яка впливає закономірно з огляду на її оточення; наводяться аргументи, що її творчість та громадська позиція суттєво прискорили постанню модерної української нації і зорієнтували національний поступ в європейському напрямку (Щукіна, 2011, с. 64). Окремі наукові доробки присвячені досліднику життя і творчості Лесі Українки – Олексію Федосійовичу Ставицькому, праці якого не втратили своєї актуальності по сьогодні. Акцентується увага на значущості спадщини дослідника: листах, домашній бібліотеці та щоденникових записах (Щукіна, 2011, с. 72).

Грунтовна стаття присвячена дружнім і робочим стосункам Саксаганського з Євгеном Харламовичем Чикаленко – визначним громадським діячем, благодійником і меценатом культури. Ця стаття важлива тим, що про зв'язок двох діячів говориться вперше – у зв'язку з тим, що у радянській історіографії постать Є. Чикаленка замовчувалась, в жодній із праць до цього про їх спілкування не згадувалось (Грабар, Н., Каневська, Л., & Мокану, 2011, с. 32).

Філіал Національного музею Тараса Шевченка - Літературно-меморіальний музей Тараса Григоровича Шевченка знаходиться за адресою: провулок Т. Шевченка, 8-А, у Києві (Орлова, 2013).

Мабуть, немає жодного українця, хто б не знав хоча б загальному віхи життя та творчості поета, письменника, художника, громадського і політичного діяча, члена Кирило-Мефодіївського братства, академіка Імператорської академії мистецтв. Його шлях був непростим та тернистим і час від часу торкався Києва. Так, торкнувся він і цієї садиби у Києві. Проблемою створення експозиції могло б стати нетривале перебування Тараса Григоровича в ній (лише один рік – 1846), проте завдяки професійності фундаторів музею такої проблеми не виникло (Орлова, 2013).

Експозиція вміло поєднує в собі розповідь про київський період життя та творчості кобзаря, а й історію тогочасного Києва в гравюрах та літографіях з зображенням Києва середини XIX століття, акварелях Михайла Сажина, оригінальних фотографіях, предметах побуту киян, рідкісних виданнях, тогочасних меблях (Орлова, 2013). Особливої значущості музею додають представлені в експозиції унікальні експонати – особисті речі митця: ручка, перо, чорнильниця, люлька вирізьблена зі слонової кістки і оздоблена сріблом (подарунок від Миколи Костомарова), кришталевий куманець (Орлова, 2013); а також численні малярські твори Тараса Шевченка, які є різними як за жанрами, так і за технікою виконання (Орлова, 2013). Біля будинку розташовано, характерний для київських садиб XIX століття, фруктовий сад та квітники. Дотепер в цьому саду росте дуже стара шовковиця, сучасниця Тараса Григоровича. Це єдине дерево, що збереглося з давніх часів.

Хоча садиби Мурашка, Сікорського і Світлицького розташовані в різних куточках Києва, їх об'єднує одне – вони руйнуються і можуть «зникнути з карти визначних пам'яток столиці» вже завтра – відлік йде не на роки, а на місяці чи навіть дні. Також їх об'єднують численні підпали і обкрадання меморіальних дощок. Вони роками виконували небажані функції «готелів» для безхатченків.

Садиба родини художників Мурашків розташована за адресою: Мала Житомирська, 14. В ній мешкав і творив всесвітньо відомий художник Олександр Мурашко, чії роботи високо відзначалися на виставках в Римі, Венеції, Відні і Амстердамі. Жив майстер іконопису – Олександр Мурашко. Розташовувалась Київська рисувальна школа Миколи Мурашка, славетна іменами своїх випускників: М. Пимоненко, О. Мурашко, І. Іжакевич, Г. Світлицький, Ф. Красицький, В. Серов, К. Малевич. А також своїми викладачами: М. Ге, М. Врубель, І. Репін, П. Ковалевський (Дубовик, 2013, с. 131).

Садибу ледве не привласнили злодії, які хотіли знести пам'ятку і звести на її місці готель. Їх злочинний задум не втілювався завдяки активній громадській позиції Олександра Глухова, що мешкає в будинку поруч. Хоча численні суди (2011–2013 роки) були виграні, пам'ятка продовжувала руйнуватись (2013 рік – по сьогодні). В 2015–2017 роках було виділено кошти на першочергові протиаварійні роботи (проект розроблено ТАМ Ю. Лосицького), які, варто підкреслити, проводяться дуже повільно.

Садиба по вул. Ярославів Вал, 15 відзначилась одразу двома іменами, що в ній мешкали: Івана Сікорського - доктора і професора медицини, завідувача кафедри нервових і душевних хвороб Київського університету, фахівця з дитячої психіатрії; а також його сина – Ігоря – відомого у всьому світі авіаконструктора, льотчика, винахідника, творця літаків і гелікоптерів, філософа. Саме у дворі садиби Ігор Іванович створював перші моделі гелікоптерів, а на другому і третьому поверхах його батько займався приватною лікарською практикою.

Співробітники Державного політехнічного музею при НТУ «КПІ» неодноразово піднімали питання про створення музею діяча, ім'я якого присвоєно НТУ «КПІ» в 2016 році. Сини Сікорського погоджувалися надати всі необхідні матеріали, проте справа і по сьогодні не зрушилась з місця. Ускладнює становище те, що в зв'язку із забудовою прилеглих територій змінилися напрямки підземних вод під будинком Сікорських, що «підмивають» його фундамент, триває інтенсивний процес руйнації. Через декілька років буде вже неможливо врятувати будівлю, до того ж є схема її знесення і побудови прибуткового хмарочоса, проект якого вже розроблено (Карамаш, 2014, с. 369).

На відміну, від інших об'єктів, представлених в статті, садиба Світлицького знаходиться, якщо так можна сказати, десь посередині – між садибами, які перетворились у музей і садибами, які у перспективі можуть стати музеями, проте нині руйнуються. Це той унікально прикрий випадок, коли музей у пам'ять видатному митцю створили, проте пустили напризволяще і сьогодні він знаходиться в найгіршому стані порівняно з усіма об'єктами дослідження.

Слід наголосити, що садиба Світлицького за адресою – вул. Дехтярна, 30 знаходиться в історичному урочищі Гончарі-Кожум'яки, яке має неабияке минуле: в давнину це було місцем поселення ремісників, що займалися переважно гончарством та чинбарством (Успенська, & Горбенко, 2007, с. 159). До 90 років ХХ ст. це архітектурне середовище являло собою суцільну садибну забудову, датовану другою половиною ХІХ – початком ХХ століття. Після цього забудову було знищено будівництвом елітних багатоповерхівок, власниками яких стали сучасні заможні кияни. І лише єдина садиба Г. П. Світлицького залишалась як приклад давньої забудови і доказ культурного значення цієї місцевості (Успенська, & Горбенко, 2007, с. 159).

Перший народний художник УРСР, професор, музикант, скрипаль і композитор, випускник школи Мурашка, чиї роботи отримали визнання у США та Німеччині мешкав в садибі в 1919-1948 роках. Десять років потому тут було відкрито меморіальний музей митця. З 1992 року будівлю закрили на реконструкцію, яка так і не відбулась.

На сьогоднішній день – невідомо чи залишилось щось від будинку взагалі, адже дістатись туди неможливо. Ймовірніше всього, від будинку залишився лише фундамент і декілька стін. Будинок оточила масштабна забудова хмарочосами другої черги Гончарі-Кожум'яки, височенний паркан і непривітна охорона.

Пропонується негайний порятунок означених садиб, цінність яких доведена вище, що полягає в довгому і тернистому, але конче необхідному шляху від консервації до пристосування будівель. Громадськість та ЗМІ разом з органами державної влади у сфері охорони пам'яток мають консолідувати навколо себе реставраторів, архітекторів, художників, музеєзнавців та кураторів задля узгодження консенсусу щодо вирішення

даних проблем. Важливою ланкою у порятунку будинків є термінова консервація з подальшим проведенням ремонтно-реставраційних та протиаварійних робіт (Рисунок. 1).

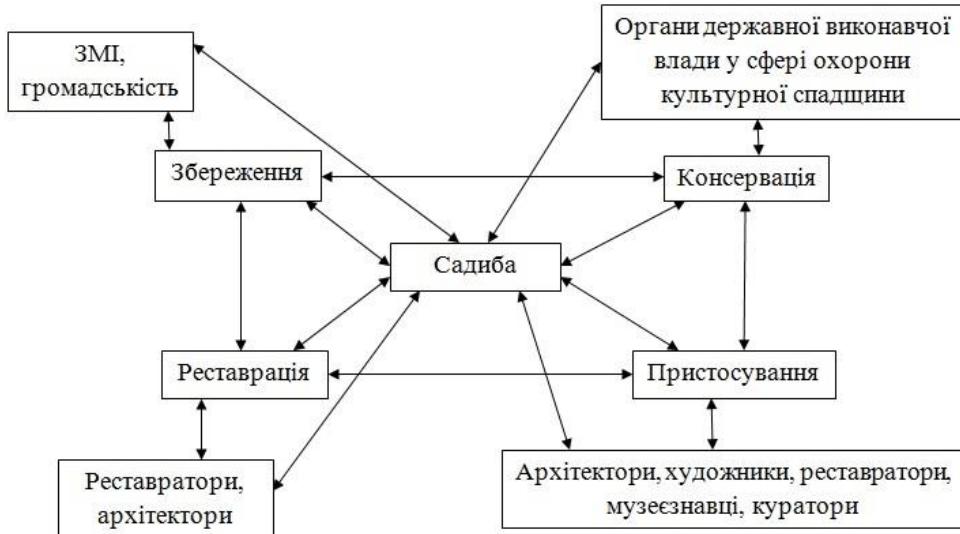

Рис. 1. Авторський механізм порятунку садиб, що руйнуються

Вважається доцільним створення меморіальних музеїв на основі вищезазначених садиб, що сприятиме їх збереженню та популяризації спадщини, яку вони репрезентують (на основі позитивного досвіду меморіальної музеєфікації інших садиб видатних діячів Києва). Підґрунтям для експозицій слугуватимуть матеріали фондів музеїв та архівів міста Києва.

Висновки. Під час дослідження були успішно виявлені та охарактеризовані наступні проблеми: залучення аудиторії в музеях; дослідження садиб; відтворення автентичної атмосфери помешкань крізь призму постатей, що їх репрезентують; значущості меморіальних музеїв; консервації, реставрації та пристосування садиб під меморіальні музеї. Були досліджені успішні шляхи вирішення цих проблем в діючих музеях та запропоновані шляхи вирішення вище зазначених питань в садибах, що потенційно можуть стати музеями, але наразі руйнуються.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Белікова, Ю.О. (1983). *Меморіальний будинок-музей М.В. Лисенка в Києві: Фотоальбом*. Київ: Мистецтво.

- Бліхарський, З.Я. (2008). *Реконструкція та підсилення будівель і споруд*. Львів: Львівська політехніка.
- Виноградова, М.В. (2016). Нове в дослідженні міської садиби на Андріївському узвозі, 13 у Києві. *Праці Центру пам'яткознавства*, 30, 54-63.
- Грабар, Н., Каневська, Л., & Мокану, О. (Упоряд.). (2011). *Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX століття*, Матеріали VI наукового семінару. Київ.
- Гуляницька, Р.М. (1972). *Будинок-музей Григорія Світлицького: Фоторозповідь про музей першого народного художника УРСР, професора Г. П. Світлицького у Києві*. Київ: Мистецтво.
- Дубовик, С.О. (2013). Школа Миколи Мурашка у документах ЦДАМЛМ України. *Архіви України*, 6, 130-141.
- Ієвлев, М., Козловський, А., & Крижановський, В. (2015). Садиба другої половини XI – початку XIII століття на місці "Західного палацу" у "місті Володимира" в Києві. В *Археологічні дослідження в Україні 2014* (с. 72-87). Київ: Стародавній Світ.
- Карамаш, С.Ю. (2014). Ігор Сікорський у Києві (зберегти будинок Сікорських, створити музей родини Сікорських). В *Могилянські читання 2013* (с. 365-370). Київ.
- Кончаковский, А.П. (1997). *Библиотека Михаила Булгакова: реконструкция*. Киев.
- Кончаковский, А.П., & Ноженко, С.П. (Сост.). (2011). *Михаил Булгаков. Киевское эхо: воспоминания, письма*. Киев: Промінь.
- Кончаковский, А.П. (Ред.). (2002). *Клуб "Субота у бегемота" при літературно-меморіальному музеї Михайла Булгакова*. Київ: Бутон.
- Літературно-меморіальний музей М. Булгакова. (б. г.). Взято из <http://bulgakov.org.ua>.
- Мала Житомирська [вулиця, місто Київ]. (2015). В І. Гирич, *Київ: люди і будинки* (с. 65-67). Київ: Либідь.
- Маланюк, В.Я. (2007). Основні чинники формування садибно-паркових утворень Київщини кінця XVIII – початку XX століть. *Проблеми теорії і історії архітектури України*, 7, 130-139.
- Маланюк, В.Я. (2009). Садибно-паркові утворення Київщини як осередки художньої культури кінця XVIII-XIX століть. *Проблеми теорії і історії архітектури України*, 9, 229-239.
- Орлова, Н. (Упоряд.). (2013). *Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 85-річчю Літературно-меморіального будинку-музею Тараса Шевченка, 4 листопада 2013 року*. Київ: НБУ імені Ярослава Мудрого.
- Панькова, С. (2013а). "Музей на Паньківській моя нагорода..." (нотатки директора). *Пам'ятки України: історія та культура*, 10, 2-15.
- Панькова, С. (2013б). Садиба Грушевських на Паньківській – "Український П'ємонт" у центрі Києва. *Пам'ятки України: історія та культура*, 10, 30-45.
- Петровский, М.С. (2001). *Мастер и Город. Киевские контексты Михаила Булгакова*. Київ: Дух і Літера.
- Рогозовская, Т.А. (2000). *Музей М. А. Булгакова в Киеве*. Киев: Либра.
- Родічкін, І., & Родічкіна, О. (2009). Садиби стародавнього Києва і сади Києво-Печерської лаври. В *Старовинні маєтки України. Маєток як синтез мистецтв. Архітектура садів і парків. Поетика старовинної садиби* (с. 17-21). Київ: Мистецтво.

- Соколенко, О.Г. (Ред.). (2005). *І. І. Сікорський: Матеріали наукових читань з циклу: "Видатні конструктори України"*. Київ: ЕКМО.
- Соколов, Б.В. (1997). *Три жизни Михаила Булгакова*. Москва: Эллис Лак.
- Таглина, О.В. (2009). *Михаил Булгаков*. Харків: Фолио.
- Терехова, Н. (Упоряд.). (2007). *Музей видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького*. Київ: Кий.
- Тимофієнко, В.І. & Єрошев, В.Ю. (1993). *Українська садибна архітектура другої половини XVIII – першої третини XIX століття*. Київ: Науково-дослідницький інститут теорії та історії архітектури і містобудування.
- Томілович, Л.В. (2013). Садиби Київщини: проблеми вивчення, збереження та використання. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*, 8, 158-184.
- Успенська, Л.В., & Горбенко, Л.Г. (2007). *Григорій Світлицький, 1878–1948. Сторінками життя і творчості*. Київ: Кий.
- Чумак, М. (Упоряд.). (2006). *Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX століття. До 165-річчя від дня народження М. П. Старицького*, Матеріали наукового семінару. Київ.
- Шолух, Н.В. & Черныш, М.А. (2012). Культурно-историческая среда в промышленных городах Европы: опыт сохранения и регенерации. В *Містобудування та територіальне планування* (Вип. 45(2), с. 354-362). Київ: Київський національний університет будівництва і архітектури.
- Щукіна, І. (Упоряд.). (2011). *Творчість та особистість Лесі Українки в історичному, культурологічному та філософському аспектах*, Матеріали наукової конференції. Київ.

REFERENCES

- Bielikova, Yu.O. (1983). *Memorialnyi budynok-muzei M. V. Lysenka v Kyievi* [Memorial Museum of MV Lysenko in Kiev]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Blikharskyi, Z.Ya. (2008). *Rekonstruktsiia ta pidsylennia budivel i sporud* [Reconstruction and strengthening of buildings and structures]. Lviv: Lvivska politekhnika [in Ukrainian].
- Chumak, M. (Comp.). (2006). *Rol vyznachnykh osobystostei – myttsiv, diiachiv nauky ta kultury u protsesi formuvannia natsionalnoi samosvidomosti naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittia. Do 165-richchia vid dnia narodzhennia M. P. Starytskoho* [The role of prominent personalities – artists, scientists and culture in the process of forming a national consciousness in the late XIX – early XX century. To the 165th anniversary of the birth of MP Staritsky], Materials of the scientific seminar. Kyiv [in Ukrainian].
- Dubovyk, S.O. (2013). *Shkola Mykoly Murashka u dokumentakh TsDAMLM Ukrainy* [School of Nicholas Muraska in the documents of the Central Medical Academy of Ukraine]. *Arkhyv Ukrainy*, 6, 130-141 [in Ukrainian].
- Hrabar, N., Kanevska, L., & Moku, O. (Comps.). (2011). *Rol vyznachnykh osobystostei – myttsiv, diiachiv nauky ta kultury u protsesi formuvannia natsionalnoi samosvidomosti naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittia* [The role of prominent personalities – artists, scientists and culture in the process of formation of national

- consciousness in the late XIX – early XX century], Materials of the VI scientific seminar. Kyiv [in Ukrainian].
- Hulianytska, R.M. (1972). *Budynok-muzei Hryhoriia Svitlytskoho: foto rozpovid pro muzei pershoho narodnoho khudozhnyka URSS, profesora H. P. Svitlytskoho u Kyievi* [House-museum of Hryhoriia Svitlytskyi: photo story about the museum of the first folk artist of the Ukrainian SSR, professor H.P. Svitlytskyi in Kiev]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Iliev, M., Kozlovskiy, A., & Kryzhanovskiy, V. (2015). Sadyba druhoi polovyny XI – pochatku XIII stolittia na misti "Zakhidnoho palatsu" u "misti Volodymyra" v Kyievi [The farmstead of the second half of the XI - the beginning of the XIII century on the site of the "Western Palace" in the "city of Vladimir" in Kiev]. In *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2014* [Archaeological Research in Ukraine 2014] (pp. 72-87). Kyiv: Starodavnii Svit [in Ukrainian].
- Karamash, S.Yu. (2014). Ihor Sikorskyi u Kyievi (zberehy budynok Sikorskykh, stvoryty muzei rodyny Sikorskykh) [Igor Sikorsky in Kiev (to preserve the Sikorsky house, to create a museum of the Sikorsky family)]. In *Mohylianski chytannia 2013* (pp. 365-370). Kyiv [in Ukrainian].
- Konchakovskii, A.P. (1997). *Biblioteka Mikhaïla Bulgakova: rekonstruktsiia* [Library of Mikhail Bulgakov: reconstruction]. Kiev [in Russian].
- Konchakovskii, A.P., & Nozhenko, S.P. (Comps.). (2011). *Mikhail Bulgakov. Kievskoe ekho: vospominaniia, pisma* [Michael Bulgakov. Kiev echo: memories, letters]. Kiev: Promin [in Russian].
- Konchakovskiy, A.P. (Ed.). (2002). *Klub "Subota u behemota" pry literaturno-memorialnomu muzei Mykhaila Bulhakova* [Club "Saturday in a hippopotamus" at the literary-memorial museum of Mikhail Bulgakov]. Kyiv: Buton [in Ukrainian].
- Literaturno-memorialnyi muzei M. Bulgakova [Literary-memorial museum of M. Bulgakov]. (n. d.). Retrieved from <http://bulgakov.org.ua> [in Russian].
- Mala Zhytomyrska [vulytsia, misto Kyiv] [Mala Zhytomyrska [street, city of Kyiv]]. (2015). In I. Hyrych, *Kyiv: liudy i budynky* [Kyiv: people and houses] (pp. 65-67). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Malaniuk, V.Ya. (2007). Osnovni chynnyky formuvannia sadybno-parkovykh utvoren Kyivshchyny kintsia XVIII – pochatku XX stolit [The main factors of the formation of parks and parks formations of Kyiv region at the end of XVIII – beginning of XX centuries]. *Problemy teorii i istorii arkhitektury Ukrainy*, 7, 130-139 [in Ukrainian].
- Malaniuk, V.Ya. (2009). Sadybno-parkovi utvorennia Kyivshchyny yak osередky khudozhnoi kultury kintsia XVIII – XIX stolit [Parish formations of Kyiv region as centers of artistic culture of the end of XVIII-XIX centuries]. *Problemy teorii i istorii arkhitektury Ukrainy*, 9, 229-239 [in Ukrainian].
- Orlova, N. (Comp.). (2013). *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia, prysviachena 85-richchiu Literaturno-memorialnoho budynku-muzeiu Tarasa Shevchenka, 4 lystopada 2013 roku: Zbirnyk materialiv* [International Scientific and Practical Conference devoted to the 85th anniversary of the Literary-Memorial House-Museum of Taras Shevchenko, November 4, 2013: Collection of materials]. Kyiv: NBU imeni Yaroslava Mudroho [in Ukrainian].
- Pankova, S. (2013a). "Muzei na Pankivskii moia nahoroda..." (notatky dyrektora) ["The Museum at Pankovsky is my award..." (director's notes)]. *Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura*, 10, 2-15 [in Ukrainian].

- Pankova, S. (2013b). Sadyba Hrushevskykh na Pankivskii – "Ukrainskyi Piemont" u tsentri Kyieva [Hrushevsky Homes in Pankovsky – "Ukrainian Piedmont" in the center of Kiev]. *Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura*, 10, 30-45 [in Ukrainian].
- Petrovskii, M.S. (2001). *Master i Gorod. Kievskie konteksty Mikhaila Bulgakova* [Master and the City. Kiev contexts Mikhail Bulgakov]. Kyiv: Dukh i Litera [in Russian].
- Rodichkin, I., & Rodichkina, O. (2009). Sadyby starodavnoho Kyieva i sady Kyievo-Pecherskoi lavry [The farmstead of ancient Kiev and the gardens of the Kiev-Pechersk Lavra]. In *Starovynni maietky Ukrainy. Maietok yak syntez mystetstv. Arkhitektura sadiv i parkiv. Poetyka starovynnoi sadyby* [Ancient estates of Ukraine. Manor as a synthesis of arts. Architecture of gardens and parks. Poetics of the old manor] (pp. 17-21). Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Rogozovskaia, T.A. (2000). *Muzei M. A. Bulgakova v Kieve* [M.A. Bulgakov Museum in Kiev]. Kiev: Libra [in Russian].
- Shchukina, I. (Comp.). (2011). *Tvorchist ta osobystist Lesi Ukrainky v istorychnomu, kulturolohichnomu ta filosofskomu aspektakh* [Lesia Ukrainka's creativity and personality in historical, cultural and philosophical aspects], Materials of the scientific conference. Kyiv [in Ukrainian].
- Sholukh, N.V. & Chernysh, M.A. (2012). Kulturno-istoricheskaia sreda v promyshlennykh gorodakh Evropy: opyt sokhraneniia i regeneratsii [Cultural and historical environment in the industrial cities of Europe: the experience of conservation and regeneration]. In *Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia* [Urban planning and territorial planning] (Issue 45(2), pp. 354-362). Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet budivnytstva i arkhitektury [in Ukrainian].
- Sokolenko, O.H. (Ed.). (2005). *I. I. Sikorskyi: Materialy naukovykh chytan z tsyклу: "Vydatni konstruktory Ukrainy"* [I. I. Sikorsky: Materials of scientific readings from the cycle: "Prominent designers of Ukraine"]. Kyiv: EKMO [in Ukrainian].
- Sokolov, B.V. (1997). *Tri zhizni Mikhaila Bulgakova* [Three lives of Mikhail Bulgakov]. Moscow: Ellis Lak [in Russian].
- Taglina, O.V. (2009). *Mikhail Bulgakov*. Kharkov: Folio [in Russian].
- Terekhova, N. (Comp.). (2007). *Muzei vydatnykh diiachiv ukrainskoi kultury Lesi Ukrainky, Mykoly Lysenka, Panasa Saksahanskoho, Mykhaila Starytskoho: Illustrovane informatsiine vydannia* [Museum of outstanding figures of Ukrainian culture Lesia Ukrainka, Mykola Lyenko, Panas Saksagansky, Mykhailo Starytsky: Illustrated information publication]. Kyiv: Kyi [in Ukrainian].
- Tomilovych, L.V. (2013). Sadyby Kyivshchyny: problemy vyvchennia, zberezhenia ta vykorystannia [The villagers of the Kyiv region: problems of studying, preservation and use]. *Pratsi Naukovo-doslidnoho instytutu pamiatkoohoronnykh doslidzhen*, 8, 158-184 [in Ukrainian].
- Tymofiienko, V.I. & Yeroshev, V.Yu. (1993). *Ukrainska sadybna arhitektura druhoi polovyny XVIII – pershoi tretyny XIX stolittia* [Ukrainian gardening architecture of the second half of the XVIII – first third of the XIX century]. Kyiv: Naukovo-doslidnytskyi instytut teorii ta istorii arkhitektury i mistobuduvannia [in Ukrainian].
- Uspenska, L.V., & Horbenko, L.H. (2007). *Hryhorii Svitlytskyi, 1878–1948. Storinkamy zhyttia i tvorchosti* [Gregory Svetlitsky, 1878-1948. Pages of life and creativity]. Kyiv: Kyi [in Ukrainian].
- Vynohradova, M.V. (2016). Nove v doslidzhenni miskoi sadyby na Andriivskomu uzvozi, 13 u Kyievi [New in the study of the town estate on Andriivskiy uzviz, 13 in Kiev]. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva*, 30, 54-63 [in Ukrainian].

UDC 069:929(477-25)

Mariia Dranysh,

Master's Degree Student,
Kyiv National University
of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine
mariyadranysh@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-7711-1847>

Serhii Pustovalov,

Doctor of Historical Sciences,
Professor, Kyiv National University
of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine
pustovalovsergej@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0003-3026-6224>

MUSEUMS-ESTATES OF PROMINENT FIGURES OF KIEV: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

The purpose of the research. An important component of the preservation of history monuments, architecture of local and national significance is their adaptation to the modern environment, in particular in the form of memorial museums. The article is devoted to the identification and ways to solve the problems of existing museums-estates, as well as estates-potential museums of prominent figures of culture and science in Kiev. **The methodology of the research.** An induction method has been applied, from which it follows that the condition, preservation and adaptation of each individual estate affects the overall state of protection of the cultural heritage of the capital as a whole. As well as attention to the problems of the protection of monuments in Kiev by officials, non-governmental organizations and the public affects the preservation of individual estates according to the deduction method. On the example of the analysis of the five famous museums of Kiev functioning, typical problems that they face are discovered. With the help of generalization of examples of creating museums positive experience, the ways to solve problems of estates that can become museums are pointed. **The scientific novelty** lies in the fact that for the first time they underwent a comprehensive, systematic study and focus on the problems of museums-estates of Kiev prominent figures, and the author suggested ways to solve the problems of estates that are currently being destroyed. **Conclusions.** The following problems were analyzed through the prism of the milestones of the life and creative work of the figures whose estates are being examined: audience engagement; research of manor; reproduction of the authentic atmosphere of the premises; the importance of museums; conservation, restoration and adaptation of estates for memorial museums. The results of the study were tested at scientific conference and on the studios, which provided a wide publicity to the issue, and became the basis for further scientific research.

Key words: museums-estates, memorial museums, estates-potential museums, problems, adaptation of manors.

УДК 069:929(477-25)

Мария Драныш,

магістрант,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
Київ, Україна
mariyadranysh@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-7711-1847>

Сергей Пустовалов,

доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
Київ, Україна
pustovalovsergej@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0003-3026-6224>

МУЗЕИ-УСАДЬБЫ ВЫДАЮЩИХСЯ ДЕЯТЕЛЕЙ КИЕВА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Цель работы. Важной составляющей сохранения памятков истории, архитектуры местного и национального значения является приспособление их к современной среде, в частности в виде мемориальных музеев. Статья посвящена выявлению и путям решения проблем действующих музеев-усадеб, а также усадеб-потенциальных музеев выдающихся деятелей культуры и науки г. Киева. **Методология исследования.** Применен метод индукции, из которого следует, что состояние, сохранение и приспособление каждой отдельной усадьбы влияет на общее состояние охраны культурного наследия столицы в целом. Так же, как и внимание к проблемам охраны памятков Киева со стороны чиновников, неправительственных организаций и общественности влияет на сохранение отдельных усадеб согласно методу дедукции. На примере анализа функционирования пяти известных музеев Киева обнаружены типичные проблемы, с которыми они сталкиваются. С помощью обобщения примеров положительного опыта создания музеев, указанные пути решения проблем усадеб, которые могут стать музеями. **Научная новизна** заключается в том, что впервые подверглись комплексному, системному изучению и акцентированию на проблемах музеи-усадыбы выдающихся деятелей Киева, а также автором были предложены пути решения проблем усадеб, которые на данный момент разрушаются. **Выводы.** Сквозь призму вех жизни и творчества деятелей, усадыбы которых рассматриваются, проанализированы следующие проблемы: привлечение аудитории; исследования усадеб; воспроизведения аутентичной атмосферы помещений; значимости музеев; консервации, реставрации и приспособления усадеб под мемориальные музеи. Результаты исследования были апробированы на научной конференции и студиях, что предоставило широкую огласку вопросу, а также стало основой для дальнейших научных поисков.

Ключевые слова: музеи-усадыбы, мемориальные музеи, усадыбы-потенциальные музеи, проблемы, приспособление усадеб.

УДК 711.4:725(477.54-21)"16/17"

DOI: 10.31866/2617-7943.2.2018.165003

Олександр Харлан,*кандидат архітектури, доцент,**Придніпровська державна академія**будівництва та архітектури,**Дніпро, Україна**harlan.aleksandr2018.@gmail.com**<https://orcid.org/0000-0003-1473-6417>*

АНАЛІЗ ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ МІСТА ІЗЮМ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПЕРІОДУ XVII–XVIII СТ. В КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО- МІСТОБУДІВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 2018 РОКУ

Серед значної кількості історичних поселень Харківської області, які внесено до Переліку історичних населених місць України, особливе місце належить місту Ізюму, що має цікаву і багату історію. Однак, як і для більшості населених місць Харківщини з вище згаданого Списку, **актуальність** проведення історико-містобудівних досліджень обумовлена слабким станом їх вивченості.

Дану статтю присвячено висвітленню результатів наукових досліджень теренів міста Ізюм проведених автором в 2018 р. під час участі в розробці науково-проектної документації «Історико-архітектурний опорний план м. Ізюм Харківської області з визначенням меж та режимів використання зон охорони пам'яток та історичних ареалів» колективом ПОГ «Інститут культурної спадщини» Всеукраїнської Ради з охорони культурної спадщини України (м. Київ). **Мета дослідження** полягала у вивченні історико-архітектурного процесу на теренах міста протягом XVII–XVIII ст., виявлення місцевих особливостей появи та розвитку планувальної структури населеного пункту. **Об'єктом дослідження** виступала територія міста Ізюму, занесеного до Списку історичних населених місць України (з датуванням 1639 р. (Сердюк, Бобровський, & Кириленко, 2011, с. 562)), ландшафт території міста і його околиць, розпланування. **Предмет дослідження** – розпланувально-просторовий устрій міста. Дослідницькі **методи**, які було використано під час даних досліджень, відповідають загальноприйнятій методології історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень (Вечерський, 2011). Методичні засади виявлення і оцінки історико-архітектурної спадщини міста мали провідне значення. Вивчення міста відбувалося за основними історичними етапами та виявленням основних структурних елементів (слободи, місто, залізниця, основні підприємства, історичний центр міста та інші). Використано також методіку історико-архітектурної оцінки розпланування (головним для визначення цінності є хронологічний критерій, допоміжними – композиційний, ландшафтний), що дозволило виявити ступінь збереженості розпланування історичного центру Ізюму. На основі ретроспективно-географічного аналізу архівних і бібліографічних літературних та картографічних джерел XVII–XVIII ст., натурних обстежень поетапно відстежувались передумови розвитку містобудівної системи міста Ізюма та оточуючих ландшафтів річкової долини Сіверського Донця. Опрацювання робіт попередників і аналіз історичних

карт дозволили доповнити картину різночасових містобудівних процесів досліджуваної території, динаміки розвитку планування міської території. **Наукова новизна** полягає у виявленні закономірностей становлення і розвитку планувальної структури міста Ізюм XVII–XVIII ст., визначенні характеру і основних особливостей історичного розвитку міста. **Результати і висновки дослідження** буде використано в історико-архітектурному опорному плані міста та проекті зон охорони пам'яток, визначенні меж і режимів використання території історичного ареалу міста. Практичне значення історико-архітектурного опорного плану полягає у призначенні його для використання при розробленні Генерального плану розвитку міста та уточненні зонування міської території.

Ключові слова: Ізюм, Сіверський Донець, етапи розвитку, планувальна структура міста, історико-містобудівні дослідження міст України.

Історія міста, матеріальним свідченням якої виступає культурна спадщина, вважається основою будь-яких історико-містобудівних розробок у змістовному плані. Історія міста Ізюм Харківської області не є виключенням.

Ізюм – місто обласного підпорядкування, районний центр, розташований в 127 км на південний схід від м Харкова по обидва боки р. Сіверський Донець. З'єднаний з обласним центром залізничною лінією і автомагістраллю. Населення 56 075 чоловік (за даними 2001 р.).

Просторовий і візуальний аналіз ландшафту та аналіз етапів містобудівного розвитку дозволяють визначити характер і спрямованість розвитку планувальної структури міста, обумовленого не лише соціально-економічними, історико-культурними, а й індивідуальними особливостями самого архітектурного ландшафту.

За типологією міст Ізюм є адміністративним центром. Завдяки географічному положенню та історичним подіям дане місто довгий час являло собою прикордонне поселення, однак пізніше опинилося далеко від кордонів. Основою його економічного росту в різні часи ставала зовнішня і внутрішня торгівля, річкові промисли і мисливство. Занепад, як правило, спричинявся військовими подіями, пожежами і хворобами населення. Однак, наступне відновлення і вкладення коштів у відбудову, посилення і розвиток вказували на важливість цього адміністративного центру для Слобожанського краю і Лівобережжя в цілому. Дуже важливим поселення вважалося зі стратегічної точки зору, заради утримання певних територій і контролю торговельного шляху тут засновувались укріплення, які мали за мету захист адміністрації і мешканців поселення, для прискорення темпів розвитку тут засновувались торговельні площі поруч з річковим шляхом і давнім Ізюмським шляхом, релігійні споруди. Пізніше актуальним для економіки міста ставали промислові підприємства і лісове господарство.

Територія Ізюма була заселена з давніх-давен. Археологічними розкопками недалеко від міста були виявлені залишки перебування

населення в різні епохи мезоліту, неоліту, бронзи, скіфського часу та епохи ранніх слов'ян.

За літописами відомо що у 1111 році на річці Сальниці, в районі сучасного Ізюму русичі на чолі з Володимиром Мономахом розгромили половецьке військо. Річка Сальниця згадується також в зв'язку з невдалим походом Новгород-Сіверського князя проти половців 1185 р.

Низка дослідників вказує, що на Ізюмському шляху (відгалуження Муравського шляху) поблизу річкового броду через Сіверський Донець на лівому березі існувало невеличке укріплення (на козацькому боці). В їх працях знаходимо згадку про те, що в XVI–XVII ст. Ізюмський брід (переправа) існував на 570 саженив (1231,2 м) нижче гирла річки Ізюмець. Це місце завдяки давній картографії можна локалізувати доволі точно. Місце переправи знаходилося на 150,0 м нижче за течією річки від існуючого зараз пішохідного мосту через Донець, її напрямком співпадає з трасувальною віссю вул. Зарічна. Між вулицями Володимира Мономаха і Замостянською існує видовжений житловий квартал, що повторює конфігурацію колишнього острівного утворення, яке було захищене з трьох боків невеличкими притоками Дінця, а зі сходу самим Дінцем. В південній частині цього колишнього острова добре помітна підвищена ділянка (на розі вулиць В.Мономаха, Замостянської і Зарічної). Саме тут на нашу думку знаходилося лівобережне укріплення – Ізюмський окоп, за допомогою якого контролювався Ізюмський брід (переправа), який існував до 1651 року. Археологічні розкопки даного місця дозволять визначитися з часом існування і приналежністю до господарювання певного етносу в даному об'єкті. Відомо, що поруч (на північ вздовж русла ріки) існувало невеличке поселення. Більш того, в окремих джерелах вказується про існування поселення і на протилежному березі поруч з місцем переправи.

На цьому ж історичному етапі (можливо, навіть, раніше) за переказами на високій позначці гори Кременець (на татарському боці) існувало давнє сторожове укріплення, з якого було зручно контролювати навколишні терени. Окремі дослідники пов'язують саме це місце з татарським укріпленням Узун (Гузун) на «Ізюмській сакмі», що існувало в 1571-1663 рр. Укріплення у вигляді квадратного редуту пізніше буде використано козаками під час будівництва Ізюмської фортеці (1681 р.).

З архівних джерел відомо про існування залог на лівому березі поруч з переправою ще в XVI ст. (Слюсарський, 1954). З 60–70-х рр. XVII ст. на місці давнього укріплення (на козацькому боці) поруч з переправою під проводом козацького балакліївського полковника Якова Черніговця будується острог під назвою Ізюм. З 1673 р. існують згадки про існування постійного поселення в Ізюмі на двох берегах Сіверського Дінця поблизу переправи при впадінні в нього річок Мокрого та Сухого Ізюмця. Воно було обнесене земляним валом і ровом (Загоровський, 1980) і мало назву «Ізюмський окоп» («окопане», тобто укріплене). За документами 1663 р.

Ізюм вже стало поселення з постійними мешканцями (Гумилевский, 1858). У складі Балаклійського полку, заснованого Чернігівцем, Ізюм був сотенним містечком (Загоровский, 1980).

На першому етапі формування планувальної структури населеного пункту спостерігається існування двох ландшафтних типів укріплених населених пунктів на теренах сучасного Ізюму. При заснуванні обох типів визначальним чинником був торгівельний і військовий Ізюмський шлях. Один тип на татарському боці – на горі Крем'янець з великим оглядом, другий тип на козацькому боці на мисовому утворенні на локальному підвищенні у заплаві частині Сіверського Дінця серед річкових русел і лугов на переправі (рис. 1).

Порівняно з наступною добою це були досить невеликі укріплення з простою структурою і не досить активним освоєнням прилеглих до укріплень територій (особливо навколо низинного укріплення на перевозі) внаслідок постійної загрози нападу. Основний композиційний принцип містобудування цього часу був прийом подібності розташування містобудівних об'єктів формам рельєфу. Цим композиційно підкреслювалися основні особливості ландшафту. Основною функцією містобудування в цей час було забезпечення оборони від різноманітних нападників. Дерево-земляні укріплення з земляними валами і ровами визначали структуру поселень, систему розпланування, об'ємно-просторову композицію і характер містобудівного розвитку.

Наприкінці XVII ст. данні території припадають до уваги московитів, які протягом тривалого часу пробують просуватися на Південь за рахунок влаштування укріплених ліній. Даний метод захоплення нових територій зі стратегічної точки зору мав суттєвий вплив на розвиток подій

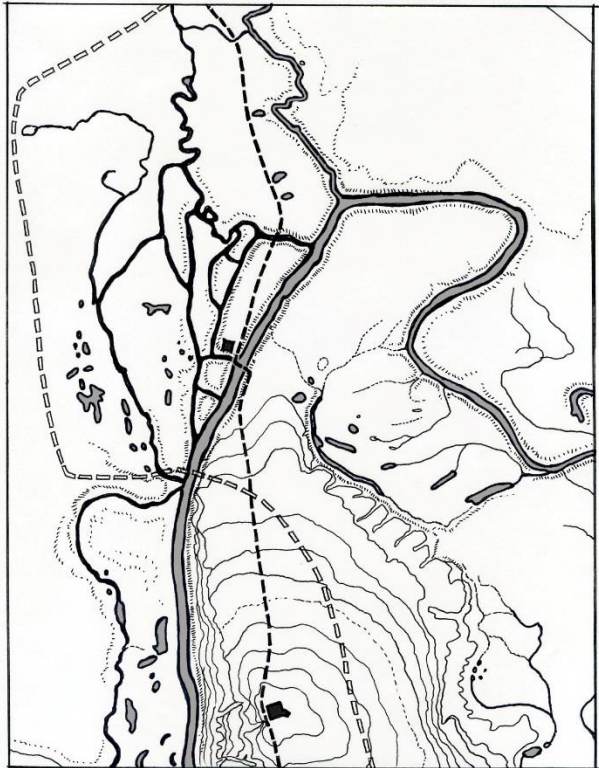

Рисунок 1. Схема розташування в 1670-х рр. острогу Якова Черніговця (на козацькому боці) поруч з переправою під назвою Ізюм і татарського укріплення на горі Крем'янець Узун (Гузун) (позначено темними квадратами). Темний пунктир – Ізюмський шлях за мапами XVII-XVIII ст. Світлий пунктир – давній шлях (за М.Сібільовим) (Сібільов, 1950, с. 105);

в Слобідській Україні і в певній мірі сприяв виникненню окремих укріплень. Проте більшість населених укріплених пунктів вже існували на момент влаштування укріплених ліній, тому, в кращому випадку для них влаштовували нові укріплені рубежі, а іноді їх переносили на нові місця для зручності влаштування безперервного фортифікаційного фронту новостворюваних ліній.

В 1679–1680 р. московським керівництвом було активізовано проект створення укріпленої лінії, яка пізніше отримає назву Ізюмської. Проект даної лінії «Нової черти» (*Проект "Новая черта"*) було надіслано до Москви воєводою М. Апхутіним. Проектом планувалося проходження укріпленої лінії через низку існуючих населених пунктів і через Ізюм також.

Для будівництва нової Ізюмської фортеці 20 лютого 1681 р. з Харкова сюди було направлено полковника Григорія Єрофійовича Донець-Захаржевського з загоном 500 козаків зі свого полку. Будівництво розпочалося навесні цього ж року під керівництвом воєводи Григорія Івановича Косагова. Для будівництва так званого «замку» нової фортеці було обрано високу ділянку на правому березі Дінця. Вірогідно до будівництва 1681 р. на даному місці знаходився дозорний пункт. Він вдало розташовувався зі стратегічної точки зору між двома існуючими вже укріпленнями на перевозі і на горі Кремінець і дозволяв контролювати дії на обох об'єктах, оскільки розміщувався фактично на однаковій відстані від них обох (1,2 км до татарського укріплення на горі і 1,11 км до козацького укріплення на перевозі). В цей час гора Крем'янець була прикордонним об'єктом. Правий берег Сіверського Донця вважався татарським, а лівий – козацьким (руським).

Про хід будівництва окремих складових нової фортеці відомо з доповіді Г. Є. Донець-Захаржевського на ім'я воєводи Косагова: «...На високом кургане городок огородил пальями, округ от поля дубовым лесом, стена 64 сажени (138,24 м) и рву прибавил в ширь и в глубь; от роскату пальми всяким лесом 49 сажень (105,84 м) и рву также; третья стена огорожена и ров ископан 50 сажен (108,0 м), а в той стене на кургане башня до навесу 25 венцев (ряд колод в срубe (Иванюк, 2011, с. 46)), а на навесу с закатом 10 венцев и чердак; четвертая стена, от берега до кургана 54 сажени (116,64 м), также огорожена и и окопана рвом, а на проезжих воротах башня 17 венцев, у четыре угла, и мост, а на той башне почали делать шестиугольный роскат. А от того городка и кургана до большого города, до городской стены, выкопано рву, в ширь и в глубь у полтора сажени (3,24 м), 480 сажен (1036,8 м). а земляного валу сделал я, полку своего казаками, 224 сажени (483,8 м), да по той же стене нельзя было уложить валового дела, и ту загородил пальми 40 сажений (86,4 м). А недоделку городил пальми 77 сажений (166,32 м); и рву надобно прибавливать 119 сажений (257,04 м). А твоей присылки людьми русскими и черкасами – сделано валу и рву прибавлено 119 сажений (257,04 м).

А недоделаного валового дела и башня зачатая, и пол башни валовой надобно делать 90 саженой (194,4 м) до берега» (Гумилевский, 1858, с. 8-9).

Згідно з записами, що було зроблено в Розрядному приказі в 1681 р. після закінчення будівництва Ізюму, фортеця вміщувала 3 складові: Замок-Городок, Маленьке місто і Велике місто. Будівництво «замку» згадувалося вище в доповіді Г.Є. Донця-Захаржевського.

Загальна довжина захисної огорожі усіх трьох складових, які утворювалися з валу і 23 башт, станом на 1681 р. вказується в книзі «Ізюмская черта» – 1756 саженив (3792,9 м) (Загоровский, 1980).

Будівництво «малого міста», яке розміщувалося на середині відстані між укріпленнями на горі та перевозом, завершилося першим. Воно асоціюється дослідниками з «дубовим стоячим острогом» трапецієвидної форми. Висота його огорожі дорівнювала 4,32 м. з зовнішнього боку захисної стіни було влаштовано рів глибиною 4,32 м, вздовж огорожі стояло 8 башт, з них одна надбрамна, через яку відбувалося сполучення з «Великим містом». За картографічними матеріалами XVIII ст. (Воротникова, & Неделин, 2016) видно, що «мале місто» являло собою деревоземляне укріплення бастионного типу неправильної форми (близької до трапеції).

Цей час характеризується вельми активною діяльністю міської громади щодо окультурення природного довкілля. При цьому бралися до уваги всі аспекти – не тільки оборонні, господарські, а й естетичні. Структура поселення на цьому етапі зберігає традиційну тридільність: фортецю «мале місто» (6,8 га – О.Х.) оточували укріплені посади – «велике місто» (більше 90,0 га – О.Х.) з дозорним пунктом – «Маяцьким редутом» (1,0 га – О.Х.) та неукріплені передмістя, слободи, які з поч. XVIII ст. стали називатися на німецький лад форштадтами. На той час просто велетенська площа укріпленого посаду (так зване «велике місто») залишалася фактично не освоєною. Лише прилегла до «малого міста» територія підпадала під заселення. Природний ландшафт і вигин річки в даній місцевості диктував певні правила для будівників укріплення. Влаштування такого значного посаду, не було єдиним прикриттям «малого міста». в різні часи навколо укріпленого міста влаштовувались передові лінії, що склалися з надобів і засік. В 1679–1680 рр. на заключному етапі російсько-турецької війни 1679–1680 рр. відбувалося будівництво Ізюмської укріпленої лінії (530 км), частиною якої і слугувала Ізюмська фортеця.

Козацька старшина, прагнучи підкреслити військове і духовне значення полкових центрів, часто «своїм коштом» зводила монументальні споруди. Перші кам'яні храми Харкова і Ізюму було зведено полковниками Донець-Захаржевськими (Парамонов, & Парийский, 2012). В Ізюмі мурований Спасо-Преображенський храм влаштували в 1684 р. на схід від «малого міста» на трасувальній вісі шляху, що тягнувся від Воздвиженської брами на південь в напрямку «Маяцького редуту» на верхівку гори. Навколо існував великий незабудований майдан.

В пер. пол. XVIII ст. в Ізюмському укріпленні було проведено значні роботи, оскільки кілька нападів татар 1690 р. вказували на слабкі сторони існуючих фортифікацій. Вже після загибелі Донця-Захаржевського, коли Ізюмський полк очолював Федір Шидловський, на південь від «малого міста» (в східному і південному від нього напрямку) влаштовано укріплений посад на теренах «великого міста». Нове укріплення влаштували за рахунок нового земляного валу і рову, що перетинали з південного заходу у напрямку північний схід територію «великого міста». Територія укріпленого посаду поч. XVIII ст. навколо «малого міста» складала близько 29 га.

Тепер Ізюмська фортеця являла собою величезний для того часу укріплений пункт, який за формою повністю підпорядковувався природним особливостям. В цілому місто стала важливим форпостом на південних рубежах московської держави, що значно покращували положення міста Тора і торських соляних промислів, які виступали далеко на південь і знаходилися під постійною загрозою нападу татар і запорожців. Його територія міцно перекривала мисовидне утворення підніжжя гори Кремінець від русла р. Сіверський донець до Кривого озера. Самим захищеним місцем в укріпленні залишалося колишнє «мале місто», а на території новоствореного посаду почалося влаштування нових міських кварталів, підпорядкованим новому напрямку трасування фортифікацій південного укріпленого фронту. На ньому влаштували кутові бастіони з західного (Високий) та східного (Кримський) боків, а в середині великий за розмірами Торський бастіон. Між Високим і Торським бастіонами влаштували Кримську браму.

Після утворення нового укріпленого посаду Ізюмської фортеці територія на південь від нього, що розміщувалася в старому «великому місті» залишається не освоєною і навіть земляний вал, який її обмежував занепадає.

Дуже складним виявився даний період: в 1717 р. відбулася сильна пожежа, в 1736–1737 рр. відбулися напади татар. Під час російсько-турецької війни 1735–1739 рр. в Ізюмі знаходилася головна артилерійська квартира російської армії (в «малому місті»), а для ремонту гармат залучалися майстри з Ізюму і прилеглих населених пунктів.

Тож, даний будівельний етап характеризується формуванням нового укріпленого посаду (навколо «малого міста») в межах якого містились не тільки військово-адміністративні, а й громадські, торгівельні й релігійні установи з житловими кварталами і забудовою. У міру розростання поселення торгівельні і ярмаркові майдани, що на перших порах існували в укріпленому посаді з часом вже не уміщувались у затисненій забудовою фортеці і з часом почали влаштовуватися на передмістях, в низинних ділянках, що розміщувалися вздовж стародавнього Ізюмського шляху (сакми) і на перевозі, де існували вже поселення передмість зі своєю інфраструктурою (рис. 2).

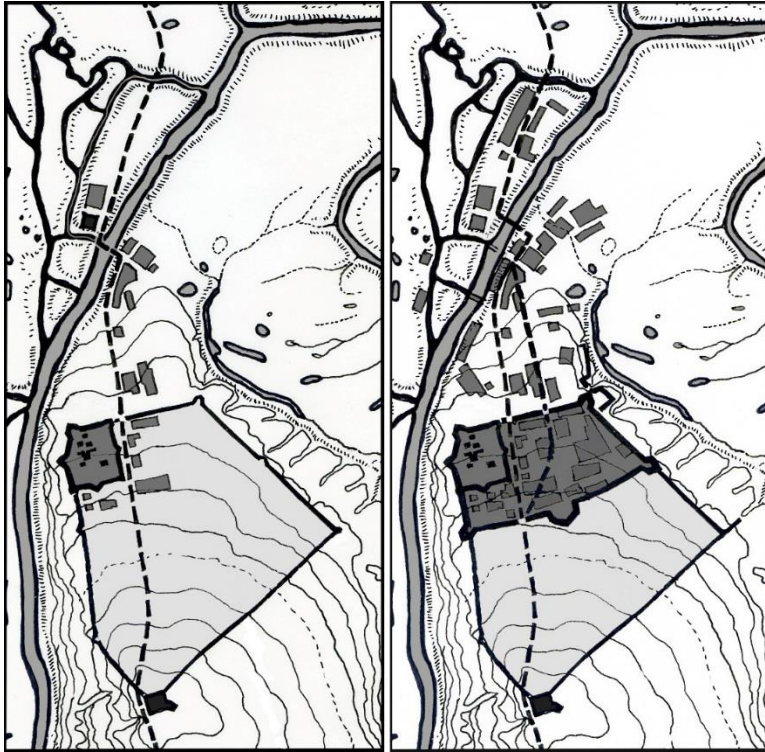

Рисунок 2. Схема етапів будівництва Ізюмської фортеці.
Ліворуч – станом на 1681 р. Праворуч – перша пол. XVII ст.

Поруч з соборним Спасо-Преображенським храмом в першій половині XVIII століття ще знаходився дерев'яний Покровський храм. А в північній частині міста недалеко від моста через Донець стояв дерев'яний Миколаївський храм, побудований в 1704–1709 рр.

Композиційно тип структури поселення у фортеці був секторно-замкнутим, його принципову схему з часом ускладнювали сельбищні території передмістя з півночі, що займали як правий берег річки так і лівий. Протягом XVII ст. дана сельбищна територія мала квартали крупної нарізки і малу щільність забудови, вздовж річки виникали окремі господарства. У зв'язку з цим система розселення вздовж річки характеризувалася розкиданістю. Ремісники селилися окремими родинами, резервуючи територію для господарських споруд і розширення промислу. За річку вже в XVII–XVIII століттях виникли Підгородне, слободи Піски, Попівка, Гончарівка, Замостя і інші.

В укріпленому посаді через деякий час після зведення південного укріпленого фронту вже добре читалася вулична мережа з функціональними зонами. Адміністративно-політичний центр примикав до «Замку» («мале місто»), загальноміським центром була Соборна площа з культовими об'єктами, квартали житлової зони розміщувалися на

окремих ділянках. Військовий гарнізон розміщувався в укріпленні на горі «Сторожове містечко, Маяцький редут»).

Об'ємно-просторова композиція міста визначала своєрідність Ізюму вже на перших етапах його існування. Вона визначалася неповторним ландшафтом з унікальною горою підніжжя якої огинав Сіверський Донець. Система укріплень, загальна структура та розпланування також визначали певні особливості образу даного міста. Ізюм поч. XVIII ст. за типом об'ємно-просторової композиції слід віднести до поліцентричного, оскільки у ньому важливу композиційну роль відігравали доміанти і комплекси, що відзначали центри трьох розпланувальних районів. Головні містобудівні доміанти розташовувалися в межах Середмістя (укріпленого посаду поруч з «малим містом-замком»), на найвищих позначках рельєфу розміщувався «Маяцький редут» з баштою, а на низинних ділянках поруч з перевозом існував підпорядкований структурний елемент - укріплення на річковому острові, що прикривало Ізюмський шлях з давніх часів (Ізюмський острог Якова Чернігівця). З часом, об'ємна композиція змінювалася завдяки фортифікаційним вимогам. Середмістя отримало нові головні містобудівні доміанти (храми, дзвіниці, вежі), а низинний та верхній підпорядковані структурні елементи зазнали певних втрат і з часом зникли в об'ємно-планувальній структурі на наступних етапах розвитку міста. проте в низинній частині на північ від Середмістя, в закруті Дінця під прикриттям міста-фортеці і руслом річки розростається слобода – неукріплений посад з двома церквами (річкове русло слугувало помітним рубежем і перепорою для вірогідних нападників, це дозволило розростатися підгірній слободі на старовинному Ізюмському шляху на теренах мису, який і сьогодні існує і відіграє в плануванні міста помітну роль). Тут розташовувалася площа, яка спочатку виконувала роль посадського центру.

У XVIII ст. певним чином пожвавлюється міське життя. Це уможливилось після значних змін фортифікаційної структури міста під час російсько-турецької війни 1735–1739 рр., оскільки проводилося поліпшення фортифікацій і створення укріпленого посаду про яке говорилося вище. Розвиток планувальної структури поліпшується після будівництва Української оборонної лінії в 1731–1742 рр., а за нею Дніпровської лінії (під час російсько-турецької війни 1768–1771 рр.), коли доволі суттєво зменшується ризик безпеки з боку кримських татар. Тож, відродження міста пов'язане з другою пол. XVIII ст. З середини XVIII ст. почали відбуватися широкомасштабні заходи щодо реконструкції сформованих містобудівних утворень багатьох населених пунктів Слобожанщини. В Ізюмі, також, відбувалися дані реконструктивні акції, які на відміну від аналогічних акцій попередніх етапів, були добре задокументовані.

На ранніх етапах розпланувальна мережа Ізюму розвивалася інерційно. Первісні шляхи і вулиці, трасування яких було жорстко зафіксоване фортечними брамами, надовго визначили розпланувальний каркас міста.

Подальший розвиток відбувався шляхом механічного нарощення нових кварталів уздовж раніше визначених вуличних трас, а також шляхом подрібнення великих кварталів чи регулювання інших обрисів.

Внутрішньою міською цитаделлю залишалось «мале місто», яке мало не тільки земляний оборонний вал, але й дерев'яні стіни з фортечними вежами.

Центральний майдан утворився вздовж укріплень східного укріпленого фронту «малого міста» на вісі вулиці, що тягнулася від Кримської брами до Воздвиженської брами. Головними спорудами майдану були кам'яний Преображенський собор та дерев'яна Покровська церква. За лінією укріплень, як вище вказувалося існували дві дерев'яні церкви в низинній частині. Таким чином, при підході до Ізюму по Ізюмському шляху з півночі, або півдня відкривалися багатопланові композиції архітектурних доміант. У ті часи ландшафт Ізюму зазнав значних змін: на р. Сіверський Донець по давньому броду збудували греблю, вздовж берегів збудували водяні млини, крупорушки. Через те річкова долина значно змінилася.

У другій пол. XVIII ст. в місті проживало 3451 осіб, а до кінця століття населення збільшилося до 5500 чол. В ході адміністративної реформи 1765 р. Ізюмський слобідський полк було перетворено в Ізюмський гусарський полк, Ізюм отримало статус міста ("Изюм" 1972, с. 120), а в 1780 р. став центром Ізюмського повіту Харківського намісництва (в подальшому – Харківської губернії) ("Изюм", 2008, с. 62).

Згідно з планом і опису Ізюма, який був складений в 1776 р копіїстом Балаклійського комісарства Гаврилом Карлашевим, в цей період в місті і в прилеглий до нього слободі було 5 церков (4 дерев'яні і 1 кам'яна), 27 вулиць і провулків, 467 дворів. До передбачуваного приїзду Катерини II був побудований шляховий палац.

Найбільш повну інформацію про планувальну структуру всередині укріплення маємо з картографічних джерел 1780-х рр. Плани 1770-х рр. дуже нечисленні, слід згадати опублікований план 1774 р. (Вечерський, 2001, с. 50) і опублікований і рукописний плани 1787 р. (Пірко, & Гуржій, 1991, вкл. 30-31, с.128-129). Важливу містобудівну роль відіграв центральний міський майдан, простір якого був поліфункціональним. Він поділявся на кілька функціональних зон (адміністративну, торговельну, релігійну). На ньому містилася головна доміанта, що займала острівне положення, що забезпечувало її всебічний огляд. Значну частину торговельної зони центрального міського майдану займали одноповерхові дерев'яні торговельні ряди, ятки, рундуки.

Основу структури міста як вже зазначалося складали об'єкти попереднього планувального етапу, хоча з суттєво щільнішим плануванням, до цієї структури примикала низка периферійних вузлів. Основу структури складав характерний ландшафт – видовжена з півня на північ гора Узун (Ізюм) – з тюрського «Довга», яка домінувала на навколишній

долині і заплава річки. В існуючий ландшафт вписувалися зовнішні шляхи сполучення, а також внутрішні міські і слобідські вулиці. Центром структури слугував «Замок-Мале місто» і Соборна площа з кам'яним собором.

Сам Ізюм за документами 1778 р. займав територію в 72 десятини (78,5 га), мав 718 житлових будівель, 24 крамниці та низку громадських споруд (Дяченко, 1963). Продовжувала існувати Ізюмська фортеця. Академік Гюльденштедт описує її в 1774 р. як ретраншемент, всередині якого містились численні будівлі громадського і житлового призначення. Навкруги нього існували вали, рови і батареї. Лише на північ, що виходила власне на місто (низинна частина – О.Х.), був тільки рів з рогатками (Багалій, 1996).

З опису Харківського намісництва 1785 р. дізнаємося, про те, що Ізюмська фортеця виключена з числа фортифікаційних споруд імперії (Пірко, & Гуржій, 1991). На той час населення Ізюма складалося з 4301 чол. Тут було 5 церковних приходів, були розвинуті торгівля, ремесла, скотарство та землеробство.

Перші проекти перепланування Ізюма, які було покладено потім в основу його подальших перетворень, склалися в 1785–1786 рр. губернським землеміром Густавом фон Буксгевденом. Зберігаючи сформовану структуру міста, його план будувався на сітці взаємно перпендикулярних вулиць (Книга чертежей, 1839, с. 379) (рис. 3). У фортеці

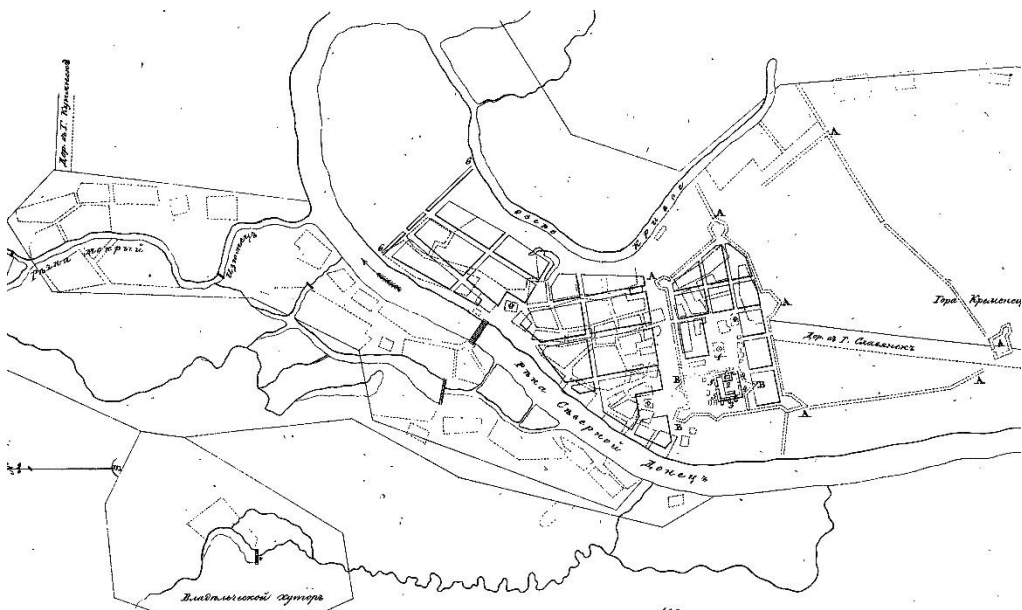

Рисунок 3. План перепланування міста Ізюму 1786 р.

дозволялося будувати лише кам'яниці. Територія «замку» відводилася під квартал спеціально розроблений для повітових міст Харківського намісництва державних установ, що включали присутні місця, гостинний

двір, поліцейське управління і ін. Однак військові міркування зажадали використання фортеці до кінці 80-х рр XVIII століття. Ще в 1788 р. тут знаходився комендант з прикомандированими з Києва артилерійським і піхотним загонами. У зв'язку з цим проєктований адміністративний корпус був зміщений на північну сторону торгової частини міській площі. Тут за типовим проєктом, переробленому архітектором П. Л. Ярославським, були зведені присутственні місця (не збереглися).

Міські квартали планувалося укрупнити, всередині валів їх планувалося залишити тільки 9. Зовні межі даних кварталів підпорядковувались фортифікаційним напрямкам валу. В середині даних кварталів планувалося розширити і надати правильної геометричної форми площі з собором. Ще в 1790 р в Ізюмі відкрито повітове училище.

Тож, бачимо, що в планувальній організації місто-фортеця вже доживало свого віку, хоча основні планувальні рубежі укріплення ще реконструювали. Основне значення надавалося системі громадського центру.

Житлові квартали, що розташовувались нижче за рельєфом в північному напрямку також планувалося збільшити. За рахунок існуючої системи кварталів і рельєфу було запроектовано перепланування 2 житлових райони з влаштуванням для кожного громадського центру з храмами. З півночі міську територію планувалося обмежити прямим валом і ровом, що захищав міську територію від нападу і від щорічних повеней. Процес перепланування за планом 1786 р. продовжувався протягом століття. У більшості вдалося втілити все що планувалося, однак північна сторона так званого Циганської слобідки навіть на поч. XX ст. не отримала у повному обсязі завершеність, хоча трасувальні вісі головних вулиць вже були прямими.

Під кінець даного періоду завершується тривалий процес формування «річкового фасаду» міста, що розкривається з лівого берега Сіверського Донця. Під кінець розглянутого етапу набрав розвитку процес заміни містобудівних доміант – дерев'яних на муровані. При цьому дотримувалися вже згаданого раніше принципу ієрархічності, який набув розвитку. Головні доміанти міста, розташовані на мисах плато і вододілах, відзначали загальноміський центр. Другорядні доміанти, а власне – акценти, що відзначали форми рельєфу негативної кривизни (балки, долини), основні шляхи й центри розпланувальних районів, були невисокими, лаконічних силуетів.

Протягом даного етапу, як і в період інших етапів великого значення надавалося естетичній виразності міського силуету і панорам. Їхнє візуальне сприйняття уможлиблювали відкриті простори перед міськими центрами районів і середмістям, які забезпечувалися наявністю річкової долини Сіверського Дінця. У панорамі чітко прочитувалась ієрархічна структура поселення: провідні доміанти і фортечні вали вказували на місце розташування власне міста. архітектурні акценти в панорамах

відзначали головні в'їзди в місто (башти з Воздвиженською й Кримською брамами, Покровський собор), напрями росту сельбища (Покровська церква в укріпленому посаді) і центри окремих розпланувальних ділянок – передмість, слобод, тощо.

Рядова забудова міста забезпечувала масштабний контраст з домінантами, залишаючись до кінця доби садибною, одноповерховою, переважно дерев'яною. Результатом реконструктивних заходів стала запроваджувана з ініціативи і під контролем імперської влади постановка житлових будинків уздовж вулиць по червоних лініях.

Значні зміни на даному етапі відбулися у фортифікаційних системах міста. Як і в інших населених пунктах Слобожанщини їх реконструюють відповідно до засад нової європейської фортифікації. Влаштовуються нові бастіони та рavelіни. При цьому збільшується висота і товщина валів, з'являються земляні бруствери, дерев'яні башти обводяться бастіонами.

Протягом цього етапу фортифікаційні комплекси поступово позбуваються рис архітектурних домінант і акцентів внаслідок ліквідації башт і збільшення потужності оборонних огорож, бастіонів і рavelінів. Натомість збільшується їх містобудівна роль як елементів, що членують і відмежовують структурні частини міського простору.

Геополітичні зміни, що сталися в кінці даного етапу, призвели до поступового занепаду фортифікаційного комплексу і зникнення їх протягом наступного етапу. Проте їхні сліди збереглися в розпланувальній та об'ємно-просторовій структурі Ізюму і зараз багато в чому визначають історичну своєрідність устрою міста на ряду з унікальним ландшафтом.

В першій половині XIX ст. зникають міські вали і процес реконструкції планувальної структури старого міста виходить на завершувальний етап. Міський городничий Ган у своїх рапортах до губернатора в 1811 ("Про стан поштової станції", 1994) та 1817 ("На благоустрій міста потрібні кошти", 1994) рр. вказував перелік проблем стану міського благоустрою (існування величезних бугрів на площах міста, різночасових дерев'яних торговельних крамниць що псували середовище і звужували ширину головної вулиці), застарілих або напівзруйнованих окремих будівель міських громадських установ (поштова станція, міська лікарня, тюрма і острог, відсутність коштів для будівництва нових кам'яних торговельних рядів за конфірмованим планом). Тому, навіть на картах кін. XIX – поч. XX ст. ще добре видно пусті величезні простори, які довгий час не використовувались. В джерелах кін. XIX ст. існують згадки про величезні рови – залишки фортеці, що довгий час заважали створенню міського благоустроєного середовища навколо соборної площі. Основний розвиток і ущільнення планувальної структури відбувалися в низинних частинах міста. тут виникали нові вулиці, що перетинали вже давно існуючі вздовж підніжжя гори. Нові вулиці мали виходи до води, головні з них перетинали водяний простір і виходили на протилежні береги, пов'язуючи місто

з колишніми слободами, що іноді за чисельністю мало відрізнялися від Ізюму.

Особливості ландшафту не дозволяли розвиватися місту на горі, для влаштування нових міських районів підходили лише низинні частини території. Потенціал території історичного міста в річковому закруті вже не вмщував населення, яке постійно збільшувалося, тому міські території утворювалися за руслами річки і кривого озера в західному напрямку, північному і східному.

Основу планувального каркасу містобудівної структури складають ландшафт і підпорядковані йому давні шляхи, що проходили через населені пункти в кількох напрямках. План 1786 р. було пристосовано до напрямку Ізюмського шляху, інші вулиці центральної частини зазнали певних перетворень і підпорядковані принципам регулярності в даному плані.

Внаслідок нівелювання залишків фортифікацій в неповному обсязі планувальна система певний час зазнавала деградації. До того ж, в радянський час було знівельовано низку основних доміант, які організували міське середовище і слугували міськими орієнтирами. Окремі головні історичні міські вулиці втратили потужні композиційні і візуальні доміанти. Про трасувальні межі колишньої фортеці зараз нагадують окремі вулиці.

Як і в інших історичних населених пунктах України, містобудівний розвиток Ізюму мав поступовий характер, найбільш цінні об'єкти культурної спадщини (розпланування, історична забудова, пам'ятки архітектури і історії) знаходяться переважно в центральному історичному районі сучасного міста і відіграють провідну роль у визначенні його індивідуального образу.

Сформоване в XVII–XVIII ст. планування Ізюма лягло в основу планування запропонованого перепланування XIX ст., яке збереглося до теперішнього часу і становить центральне ядро міста. Велику роль в забудові ряду центральних вулиць міста продовжує грати історична забудова XIX століття, багато в чому визначає архітектурно-художній вигляд Ізюма.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Багалій, Д. (1996). *Історія Слобідської України*. Харків: Основа.
- Вечерський, В. (2003). *Спадщина містобудування України: теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць*. Київ: НДІТІАМ.
- Вечерський, В.В. (2001). *Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона*. Київ: Головкинвархітектура.
- Воротникова, І.А., & Неделин, В.М. (2016). *Кремлі, крепости и укрепленные монастыри Русского государства XV-XVII вв.* (Т. 2, кн. 1). Москва: Индрик.

- Гумилевский, Ф. (1858). *Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение 5. Изюмский, Купянский и Старобельский уезды; Купянские и Старобельские округа военного поселения*. Харьков: В Университетской типографии.
- Дяченко, М.Т. (1963). *Ізюм*. Харків: Книжкове видавництво.
- Жерновий, В. (2006, 23 травня). Як виник Ізюмський полк. *Обрії Ізюмщини*.
- Загоровский, В.П. (1980). *Изюмская черта*. Воронеж: Издательство ВГУ.
- Иванюк С.А. (2011). Крепостные сооружения города Изюма в XVII–XVIII вв. *Вопросы фортификации*, 2, 46-50.
- Изюм. (1972). В А.М. Прохоров (Ред.), *Большая Советская энциклопедия*. (Т. 10, с. 120) (3-е изд.). Москва: Советская энциклопедия.
- Изюм. (2008). В Ю.С. Осипов (Ред.), *Большая Российская энциклопедия* (Т. 11, с. 62). Москва: Большая Российская энциклопедия.
- Книга чертежей и рисунков (Планы городов). (1839). В *Полное собрание законов Российской империи: Собрание первое [с 1649 по 12 декабря 1825 г.]*. Санкт-Петербург: В Типографии 2 Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии.
- На благоустрій міста потрібні кошти. (1994). В А.І. Епштейн (Ред.), *Ізюм: Збірник архівних документів і матеріалів* (с. 24-25). Харків: Фоліо.
- Парамонов, А., & Парийский, А. (2012). *Истоки каменной храмовой архитектуры Слободской Украины*. Харьков: Харьковский частный музей городской усадьбы.
- Пірко, В.О., & Гуржій, О.І. (1991). *Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. Описово-статистичні джерела*. Київ: Наукова думка.
- Про стан поштової станції. (1994). В А.І. Епштейн (Ред.), *Ізюм: Збірник архівних документів і матеріалів* (с. 22-24). Харків: Фоліо.
- Проект "Новая черта". (б. г.). (Фонд Разрядный приказ. Столбцы Белгородского стола, № 1530). Российский государственный архив древних актов, Москва.
- Сердюк, О.М., Бобровський, Т.А., & Кириленко, Л.М. (Упоряд.) (2011). *Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини*. Чернігів: Деснянська правда.
- Сібільов, М.П. (1950). Археологічні пам'ятки на Дінці в зв'язку з походами Володимира Мономаха та Ігоря Сіверського. *Археологія*, 4, 99-114.
- Слюсарський, А.Г. (1954). *Слобідська Україна: історичний нарис XVII–XVIII ст.* Харків: Книжково-газетне видавництво.

REFERENCES

- Bahalii, D. (1996). *Istoriia Slobidskoi Ukrainy* [History of Sloboda Ukraine]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
- Diachenko, M.T. (1963). *Izium* [Izyum]. Kharkiv: Knyzhkove vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Gumilevskii, F. (1858). *Istoriko-statisticheskoe opisanie Kharkovskoi eparkhii. Otdelenie 5. Izyumskii, Kupianskii i Starobelskii uezdy; Kupianskie i Starobelskie okrugi voennogo poseleniia* [Historical and statistical description of the Kharkov Diocese. Branch 5. Izyumsky, Kupyansky and Starobelsky counties; Kupyansk and Starobelsk districts of a military settlement]. Kharkov: V Universitetskoii tipografii [in Russian].
- Ivaniuk S.A. (2011). *Krepostnye sooruzheniia goroda Iziума v XVII–XVIII vv.* [Fortifications of the city of Izyum in the XVII–XVIII centuries]. *Voprosy fortifikatsii*, 2, 46-50 [in Russian].

- Izium [Izyum]. (1972). In A.M. Prokhorov (Ed.), *Bolshaia Sovetskaia entciklopediia* [Great Soviet Encyclopedia] (Vol. 10, p. 120). (3rd ed.). Moscow: Sovetskaia entciklopediia [in Russian].
- Izium [Izyum]. (2008). In Iu.S. Osipov (Ed.), *Bolshaia Rossiiskaia entciklopediia* [Great Russian Encyclopedia] (Vol. 11, p. 62). Moscow: Bolshaia Rossiiskaia entciklopediia [in Russian].
- Kniga chertezhei i risunkov (Plany gorodov) [Book of drawings and drawings (Plans of cities)]. (1839). In *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii: Sobranie pervoe [s 1649 po 12 dekabria 1825 g.]* [The Complete Collection of Laws of the Russian Empire: Collection One [from 1649 to December 12, 1825]]. St. Petersburg: V Tipografii 2 Otdeleniia Sobstvennoi E. I. V. Kantceliarii [in Russian].
- Na blahoustrii mista potribni koshty [For the city's accomplishment there is a need for money]. (1994). In A.I. Epshtein (Ed.), *Izium: Zbirnyk arkhivnykh dokumentiv i materialiv* [Izyum: Collection of archival documents and materials] (pp. 24-25). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Paramonov, A., & Pariiskii, A. (2012). *Istoki kamЕННОI khramovoi arkhitektury Slobodskoi Ukrainy* [The origins of the stone temple architecture of Sloboda Ukraine]. Kharkov: Kharkovskii chastnyi muzei gorodskoi usadby [in Russian].
- Pirko, V.O., & Hurzhii, O.I. (1991). *Opysy Kharkivskoho namisnytstva kintsia XVIII st. Opysovo-statystychni dzherela* [Descriptions of the Kharkov province at the end of the XVIII century. Descriptive and statistical sources]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Pro stan poshtovoi stantsii [About the status of the postal station]. (1994). In A.I. Epshtein (Ed.), *Izium: Zbirnyk arkhivnykh dokumentiv i materialiv* [Izyum: Collection of archival documents and materials] (pp. 22-24). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Proekt "Novaia cherta" [The project "New feature"]. (n. d.). (Fund Razriadnyi prikaz. Stolbtcy Belgorodskogo stola, № 1530). Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv drevnikh aktov, Moscow [in Russian].
- Serdiuk, O.M., Bobrovskiy, T.A., & Kyrylenko, L.M. (Comps.) (2011). *Zbirnyk normatyvno-pravovykh aktiv sfery okhorony kulturnoi spadshchyny* [Collection of normative legal acts of the sphere of protection of cultural heritage]. Chernihiv: Desnianska pravda [in Ukrainian].
- Sibilov, M.P. (1950). Arkheolohichni pam'iatky na Dintsi v zv'язku z pokhodamy Volodymyra Monomakha ta Ihoria Siverskoho [Archaeological monuments on the Donets in connection with the campaigns of Volodymyr Monomakh and Igor Seversky]. *Arkheolohiia*, 4, 99-114 [in Ukrainian].
- Sliusarskyi, A.H. (1954). *Slobidska Ukraina: istorychnyi narys XVII–XVIII st.* [Slobidska Ukraine: historical essay of the XVII–XVIII centuries]. Kharkiv: Knyzhkovo-hazetne vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Vecherskyi, V. (2003). *Spadshchyna mistobuduvannia Ukrainy: teoriia i praktyka istoryko-mistobudivnykh pam'iatkookhoronnykh doslidzhen naselenykh mist* [The Legacy of Urban Planning in Ukraine: Theory and Practice of Historic and Urban Planning Memorabilia Researches of Places]. Kyiv: NDIAM [in Ukrainian].
- Vecherskyi, V.V. (2001). *Arkhitekturna y mistobudivna spadshchyna doby Hetmanshchyny. Formuvannia, doslidzhennia, okhorona* [Architectural and urban heritage of the Hetmanate. Formation, research, protection]. Kyiv: Holovkyivarkhitektura [in Ukrainian].

- Vorotnikova, I.A., & Nedelin, V.M. (2016). *Kreml'i, kreposti i ukreplennye monastyri Russkogo gosudarstva XV-XVII vv.* [Kremlins, fortresses and fortified monasteries of the Russian state of the XV-XVII centuries] (Vol. 2, Pt. 1). Moscow: Indrik [in Russian].
- Zagorovskii, V.P. (1980). *Iziumskaia cherta* [Izyumskaya line]. Voronezh: Izdatelstvo VGU [in Russian].
- Zhernovyi, V. (2006, May 23). Yak vynyk Iziumskiyi polk [As the Izyum Regiment came into being]. *Obrii Iziumshchyny* [in Ukrainian].

UDC 711.4:725(477.54-21)"16/17"

Oleksandr Kharlan,

PhD in Architecture, Associate Prof.,

Prydniprovska State Academy

of Civil Engineering and Architecture,

Dnipro, Ukraine

harlan.aleksandr2018@gmail.com

https://orcid.org/0000-0003-1473-6417

PLANNING STRUCTURE ANALYSIS OF IZIUM TOWN OF THE KHARKIV REGION OF XVII–XVIII CENTURIES PERIOD IN THE CONTEXT OF THE HISTORICAL TOWN PLANNING STUDIES IN 2018

A lot of cities located in Kharkiv oblast are in the Register of Historic Settlements of Ukraine. Among them, the town of Iziium deserves special attention because of its rich history. However, Iziium remains underexplored, which makes the historical research of its urban planning **a relevant and important issue**.

Author presents his research findings of the Iziium town area, which he made in 2018 being a member of the civil society organization "POG "Instytut Kulturnoi Spadshchyny" under All-Ukrainian Committee on Protection of Cultural Heritage of Ukraine, participating in the creation of the design and specifications for the Historical and Architectural Outline Plan of Iziium in Kharkiv region. It defines the boundaries of the protected areas around historical monuments and historical sites and arrangements for their use. **The purpose** of the research was to study the historic and architectural processes that took place within the town area in the 17th-18th centuries and to determine the peculiarities of the local urban planning.

The object of the research includes the area of Iziium listed in the Register of Historic Settlements of Ukraine (dated 1639 (Serdyuk, Bobrovsky, & Kirilenko, 2011, p. 562)), the town plan and landscape.

The urban space and structure of Iziium became **the subject of the research**. The author followed the commonly used methodology of historical research on urban planning and historical landmarks preservation (Vecherskyi, 2011). The selected methodology of the research of the historical and architectural heritage of the town became the key success factor. The author examined the town area taking into account major historical milestones and key urban structure elements (industrial settlement, town, railway, town-forming enterprises, the historical center of the town, etc.) The author also used the methodology of historical and architectural evaluation of the city

structure (the main criterion was chronological, the secondary criteria were composition and landscape), which helped to estimate the condition of the historical center planning. Based on the retrospective and geographic analysis of archival records, literary sources, maps dated 17th-18th centuries and on-site inspection the author studied the prerequisites of urban planning in the town of Izium and surrounding landscapes of the Siverskyi Donets river valley. The study of previously made research and analysis of historical maps helped to get a more comprehensive picture of the urban development processes occurring at different times within the area and dynamics of the town planning development.

The originality of the research is in finding the laws of origin and evolution of Izium town planning patterns in the 17th-18th centuries and major peculiarities of the town's history.

The results and conclusions of the research contributed to the creation of historical and architectural outline plan of the city and the determination of the size and dimensions of conservation areas and specification of their use. The historical and architectural outline plan can be used during the design of the General Urban Growth and Development Plan and zoning of the town area.

Key words: Izium, Siverskyi Donets, stages of urban growth, city structure plan, historical research on urban planning of Ukrainian cities.

УДК 711.4:725(477.54-21)"16/17"

Александр Харлан,

кандидат архитектуры, доцент,
Приднепровская государственная академия
строительства и архитектуры,
Днепр, Украина
harlan.aleksandr2018.@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1473-6417>

АНАЛИЗ ПЛАНИРОВОЧНОЙ СТРУКТУРЫ ГОРОДА ИЗЮМ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ ПЕРИОДА XVII–XVIII ВВ. В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИКО-ГРАДОСТРОИТЕЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ 2018 ГОДА

Среди значительного количества исторических поселений Харьковской области, которые внесены в Перечень исторических населенных мест Украины, особое место принадлежит городу Изюм, что имеет интересную и богатую историю. Однако, как и для большинства населенных мест Харьковщины из вышеупомянутого Списка, **актуальность** проведения историко-градостроительных исследований обусловлена слабым состоянием их изученности.

Даная статья знакомит с некоторыми результатами научных исследований территории города Изюма проведенных автором в 2018 г. во время участия в разработке научно-проектной документации «Историко-архитектурный опорный план г. Изюм Харьковской области с определением границ и режимов использования зон охраны памятников и исторических ареалов» коллективом ПОГ «Институт культурного наследия» Всеукраинского Совета по охране культурного наследия Украины (г. Киев). **Цель исследования** заключалась

в изучении историко-архитектурного процесса на территории города на протяжении XVII–XVIII вв., выявление местных особенностей возникновения и развития планировочной структуры населенного пункта. **Объектом исследования** являлась территория города Изюма, занесенного в Список исторических населенных мест Украины (с датировкой 1639 (Сердюк, Бобровський, & Кириленко, 2011, с. 562)), ландшафт территории города и его окрестностей, планировка. **Предмет исследования** – планировочно-пространственное устройство города. Исследовательские методы, которые были использованы в данной работе, соответствуют общепринятой методологии историко-градостроительных памятникоохранных исследований (Вечерський, 2011). Методические основы выявления и оценки историко-архитектурного наследия города имели ведущее значение. Изучение города происходило по основным историческим этапам с выявлением основных структурных элементов (слободы, город, железная дорога, основные предприятия, исторический центр города и другие). Использована также методика историко-архитектурной оценки планировки (главным для определения ценности является хронологический критерий, вспомогательными – композиционный, ландшафтный), что позволило выявить степень сохранности планировки исторического центра Изюма. На основе ретроспективно-географического анализа архивных и библиографических литературных и картографических источников XVII–XVIII вв., натурных обследований поэтапно отслеживались предпосылки развития градостроительной системы города Изюма и окружающих ландшафтов речной долины Северского Донца. Обработка работ предшественников и анализ исторических карт позволили дополнить картину разновременных градостроительных процессов исследуемой территории, динамики развития планирования городской территории. **Научная новизна** заключается в выявлении закономерностей становления и развития планировочной структуры города Изюм XVII–XVIII вв., определении характера и основных особенностей исторического развития города. **Результаты и выводы исследования** будут использованы в историко-архитектурном опорном плане города и проекте зон охраны памятников, определении границ и режимов использования территории исторического ареала города. Практическое значение историко-архитектурного опорного плана состоит в назначении его для использования при разработке Генерального плана развития города и уточнении зонирования городской территории.

Ключевые слова: Изюм, Северский Донец, этапы развития, планировочная структура города, историко-градостроительные исследования городов Украины.

ПУБЛІКАЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ
МАТЕРІАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК

STUDY PUBLICATIONS
OF MATERIAL MEMORIES

ПУБЛИКАЦИИ ИССЛЕДОВАНИЙ
МАТЕРИАЛЬНЫХ ПРЕДМЕТОВ

УДК 930.85(477.7-16)"637"

DOI: 10.31866/2617-7943.2.2018.165004

Світлана Іванова,*провідний науковий співробітник,**Інститут археології НАНУ,**Київ, Україна**svi1956@gmail.com**<https://orcid.org/0000-0002-3318-8244>***Геннадій Тоцев,***доцент кафедри історії України,**Запорізьський національний університет,**Запоріжжя, Україна**gennadt1951@gmail.com**<https://orcid.org/0000-0001-6712-2828>*

БРОНЗОВА ДОБА ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я: ХРОНОЛОГІЯ КУЛЬТУР ТА МОЖЛИВІСТЬ КОНТАКТІВ

Метою статті є розгляд хронології та можливих контактів культур ранньої та середньої доби бронзи Північно-Західного Причорномор'я (ямна, катакомбна, бабинська), які проявилися в археологічних матеріалах. **Методи дослідження** ґрунтуються на діалектичному підході до аналізу і синтезу у вивченні давніх спільнот, з урахуванням нерівномірності історичного розвитку, визнанні щільного взаємозв'язку між палеоекологічними та історичними процесами, можливості прояву конвергентних тенденцій на історичному шляху носіїв археологічних культур. Для реконструкції історичної ситуації та культурно-історичних процесів, виявлення загального і особливого в історичному розвитку населення Північно-Західного Причорномор'я наприкінці III тис. до н.е. використовувалися порівняльно-історичний і хронологічний методи, метод екстраполяції. **Наукова новизна** результатів полягає в обґрунтуванні хронологічної позиції та можливості культурних контактів трьох культурних спільнот бронзової доби – ямної, катакомбної та бабинської. Можливість існування «контактного періоду» підтверджується спільністю деяких рис поховального обряду та форм кераміки. **Висновки.** У добу бронзи населення буджацької та катакомбної культур Північно-Західного Причорномор'я розвивалося паралельно протягом довгого часу (XXV–XX ст. до н.е.) та стало складовою частиною культурного кола Бабино. Фінал III тис. до н.е. пов'язаний з одночасним проживанням та контактами населення трьох культур: згасаючих буджацької та катакомбної – і прийшлою бабинською, а також подальшим їх симбіозом, включенням Північно-Західного Причорномор'я у західну периферію культурного кола Бабино.

Ключові слова: Північно-Західне Причорномор'я, буджацька культура, катакомбна культура, бабинська культура, бронзова доба.

Актуальність дослідження. Довгий час у курганній археології домінувала концепція «тріади бронзової доби», запропонована В. Городцовим (1905). Три головні виділені культури (ямна, катакомбна та зрубна) відповідали трьом хронологічним періодам бронзової доби та поетапно змінювали одна одну. З часом вони стали сприйматися як культурно-історичні спільноти, було також обґрунтовано існування інших культур (бабинська, сабатинівська, білозерська тощо). Накопичення археологічних даних привело до появи ряду проблем – як культурної атрибуції деяких типів поховань (та можливості їх співвідношення з конкретною археологічною культурою), так і хронологічної позиції тієї чи іншої культурної спільноти в контексті бронзової доби.

Введення радіовуглецевого датування в археологічні дослідження дало можливість скорегувати хронологічні рамки культур доби бронзи, поставити питання про часткову синхронність деяких з них. Але відповіді на ці питання виявилися досить складними та неоднозначними.

Метою статті є розгляд хронології та можливих контактів культур ранньої та середньої доби бронзи Північно-Західного Причорномор'я (ямна, катакомбна, бабинська), які проявилися в археологічних матеріалах.

Постановка проблеми. Дослідники по-різному трактують і хронологічну позицію, і, в зв'язку з цим – можливості контактів головних культур Степового Причорномор'я доби ранньої та середньої бронзи. Розгляд конкретного археологічного матеріалу, з урахуванням даних радіовуглецевого датування, може, на наш погляд, внести певну ясність в дану проблематику.

Співвідношення ямної (ЯК) та катакомбної культур (КК). Стосовно території Причорноморських степів існує дві точки зору – про часткову одночасність двох культурних масивів (Пустовалов, 1995; Рычков, 2002; Черных, & Орловская, 2004) та про короткочасне співіснування пізньоямного та катакомбного населення на визначених територіях (Братченко, 2001; Ніколова, & Черних, 1997). При цьому навіть визначалося, що черезполосне співіснування ямних та катакомбних племен в Північно-Західному Причорномор'ї (Тощев, 1979) не підтверджує їх одночасності (Отрощенко, 2001). Нарешті, радіовуглецеві дати у сукупності дозволили прийняти датування катакомбної КІС в інтервалі 2700–2000 рр. до н.е., тобто було визнано її співіснування з ямною КІС протягом досить довгого часу (Пустовалов, 2003; Отрощенко, Рассамакін, & Черних, 2008).

Співвідношення катакомбної (КК) та бабинської (БК) культур.

Майже всі дослідники вважають, що пізньокатакомбна культура (культури) слугували головним субстратом БК. Але, перш за все, немає узгодженості у датуванні БК, що впливає на реконструкцію її культурного оточення. Так, В. В. Отрощенко визначав час її існування ХХ–ХVІ ст. до н.е. (Отрощенко, Рассамакін, & Черних, 2008, с. 298). Р. О. Литвиненко (2009) наводить більш рані дати, які фактично змикаються (або ж навіть перетинаються) з датами ЯК, тим більше з катакомбними, у межах ХХІІ–сер. ХVІІІ ст. до н.е.

Але при цьому дослідник підкреслює, що передбабинський горизонт Дністровсько-Прутського межиріччя слід розцінювати як інгульський катакомбний. На його думку, не дивлячись на неодноразово згадувані та реально простежені ним паралелі у поховальному обряді місцевої ДПБК з буджакською культурою, переконливих підстав для ствердження про їх хронологічний стик або наступність, на сьогодні не існує.

Співвідношення ЯК та БК. Якщо позиціонування катакомбного населення як головного субстрату БК практично не викликає сумніву серед дослідників, то відносно ЯК єдність відсутня. Ще з моменту зародження уявлень про КБК дослідники (вважали, що її склад був багатокомпонентним. Однією з таких складових, або ж тою, що внесла певні елементи, передала традиції, виступала ЯК (Тощев, 1987; Тощев, & Сапожников, 1990; Березанская, Отрощенко, Чередниченко, & Шарафутдинова, 1986; Дергачев, 1986; Писларий, 1983; Демченко, 2007; Берестнев, 2001). Як відродження пізньоямних традицій, які відбилися у сфері ідеології, розглядали це питання й С. Братченко (2006) та Р. О. Литвиненко (2007). У той же час Р. Литвиненко (2009) вважає, що переконливих підстав для ствердження або наступності, на сьогодні не існує.

Нагадаємо при цьому, що на єдність антропологічного типу частини носіїв буджакської та бабинської культур вказувала С. Круц (1997).

Північно-Західне Причорномор'я

У контексті даної проблематики зупинимося більш детально на розгляді культур цієї території, розглянувши можливість контактів та їх відображення в археологічному матеріалі.

Буджакська культура¹ – катакомбна культура. Одним з головних аргументів противників синхронізації ЯК та КК є відсутність у курганах змінної стратиграфії. С. Братченко пояснював цю ситуацію тим, що катакомбні поховання розташовувалися подалі від центру, аніж ямні, радіус кола, уздовж якого вони розмішувалися, більше. Ми вважаємо, що саме планіграфія, чітка організація сакрального простору, яка не припускала порушення як однокультурних поховань, так і різних культур, є непрямим підтвердженням відносної одночасності².

Поховальний обряд. У деяких похованнях спостерігається своєрідний синкретизм, наприклад, уступ при похованні з вхідним колодезем у Тараклії (рис. 1,4). Традиційно скорчений стан на спині у катакомбах пов'язують з ЯК. Досить багато й могил, у яких померлий лежить у слабоскорченому стані на спині, що, мабуть є однією з перехідних або синкретичних форм, що об'єднує випростане та скорчене розташування померлих. Позиція кістяків у серії поховань повторює характерну для

---

¹ Своєрідна культура Північно-Західного Причорномор'я, яка є складовою частиною ямної культурно-історичної спільноти.

² Можливо, було відомі (або спостерігалися візуально) місця здійснення поховань, а наявність визначених зв'язків між соціумами заставляло проявляти обережність в процесі земляних робіт на кургані.

буджакських комплексів – скорчено на спині або ж з нахилом на бік (рис. 2,3; 6), іноді зі сполученням цих позицій у колективних похованнях. Наявність пізньоямних рис у катакомбній культурі, особливо раннього етапу, відзначають багато дослідників (Пустовалов, 2000; Болтрик, Левченко, & Фиалко, 1991; Toshev, 2013).

Поховальний інвентар. Ми припускаємо, що зв'язки катакомбного населення з носіями буджакської культури проявлялися і в керамічному комплексі останніх (рис.4), і в матеріальній культурі катакомбників (рис.1, 5). В катакомбах наявна кераміка буджакського обліку, головним чином, амфори та банки, при цьому й позі у цих похованнях співставні з буджакськими³.

Вплив катакомбної культури фіксується досить визначено у наявності (імітацій). Для неї характерно переважання приземистих форм, що могло бути сприйнято буджацьким населенням. Імітації в катакомбній кераміці проявилось як у формах деяких посудів (рис.4.2,7; 4.4,9), так й у перенесенні традиційної катакомбної орнаменталі на буджацький посуд (рис. 4. 3,8; 4. 5,10). В могильнику Новоградівка присутні глиняні воронки – інвентар, властивий для пізньоямних та ранньокатакомбних поховань Подоння (Кияшко, 2002). Цей напрямок зв'язків маркують й знахідки в нижньодонських похованнях КК посуду, який співставляється з буджацькими банками Північно-Західного Причорномор'я. Саме такі аналоги для нижньодонських старожитностей наводять дослідники (Братченко, 2001, с. 32; с. 149, рис. 76, 10; с. 153, рис. 80, 4; Пустовалов, 2003).

З усього комплексу кам'яних шлифованих топорів, які походять з буджацьких поховань, два визначаються як ямно-катакомбні, типу Аккермень (Семенівка 8/16; Алкалія 5/6), вони співвідносяться з другою половиною III тис. до н.е. Булава з чорного діориту в похованні Алкалія 33/3 (рис. 6,1) також має схожість з катакомбними (Клочко, 2006, с. 70). В наявності також є «змішанні» набори з шнурових та ямних вістрів стріл – катакомбне поховання Талмаз 3/15 (рис. 6.2)⁴.

Катакомбна культура – бабинська культура.

Поховальна споруда. В Північно-Західному Причорномор'ї переважають впускні поховання в курганах, відомі також в Буджацькому степу, відомі й ґрунтові могильники (Тоцев, 1987). Поховальні споруди представлені п'ятьма головними типами (Субботин, 2013, с. 282-283). Поодинокими є знахідки бабинських катакомб⁵. Це ще раз підтверджує думку про зв'язок підбійних могил з катакомбами.

Дослідники визначають, що скорчений на лівому боці стан, посилення скорченості ніг похованих, поява ям з уступами та підбоями на пізньому

³ Характерно, що загальні риси в обох культурах проявляються у рамках тих курганных могильників, де наявна велика кількість катакомбних поховань (наприклад, могильники у селі Вишневе та Лиман).

⁴ Автори вдячні В. Клочко за консультацію по данному питанню.

⁵ В кургані Вапнярка, к. 4 бабинські поховання здійснені як у ямах овальної форми, так і в катакомбах, при цьому у кургані знаходились й власне катакомби. (Іванова, Островерхов, & Савельєв, 2012).

етапі КК відповідає головній характеристиці пам'яток бабинської культури (Отрощенко, 2001). Новий поховальний обряд, своєрідна революція у світогляді, співвідносяться з генетичною спадковістю між катакомбними та бабинськими старожитностями (Литвиненко, 2002). У той же час припускається, що ранні старожитності бабинської культури фактично є фінальнокатакомбними, які підпали під зовнішній інокультурний вплив (Санжаров, 2011).

Поховальний інвентар. Виразних знахідок катакомбного вигляду в БК майже не спостерігається; можливо, з катакомбним впливом пов'язані деякі бабинські посудини низьких пропорцій. Декілька горщиків з катакомбних поховань прикрашені по плечикам петлями, які виконані відбитками шнура – Балабанешть 1/1; Нові Дуруїтори 3/2 (рис. 6. 3,4). Горщики з орнаментом біконічністю та високими пропоціями нагадують посуд БК. Це можна розглядати як свідчення пізнього часу цих катакомбних поховань.

Безсумнівно, вплив буджацької культури більш вітчутний. В цілому ж, треба визнати катакомбні пам'ятки Північно-Західного Причорномор'я (враховуючи нечисленні поховання на території Румунії) крайнім західним ареалом КЮ (Toschev, 2013). Особливі специфіки в матеріальній культурі регіону не спостерігається, а деяка своєрідність у вигляді відносно бідності пам'яток може пояснюватися їх периферійністю. Можливо це й пояснює той факт, що «катакомбний спадок» не проявляється у БК регіону так виразно, як в інших ареалах.

Буджацька культура – бабинська культура

На думку Г. Тощева, про генетичний зв'язок (або «доживання» частини носіїв буджацького населення) свідчать декілька ознак: 1 – один з типів поховальних конструкцій (ями з уступом); 2 – стан кістяків (скорчено на боці); 3 – деякі форми кераміки.

Відомі на сьогодні подібні конструкції (ями з уступом) в зоні Північно-Західного Причорномор'я зведені нами у таблицю:

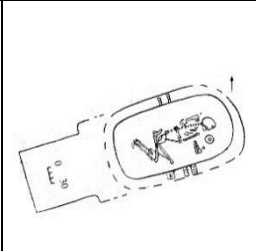
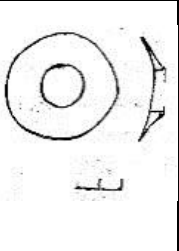
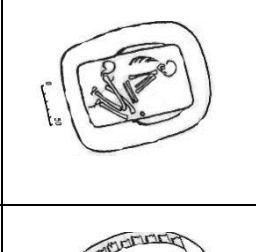
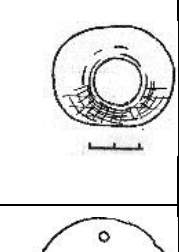
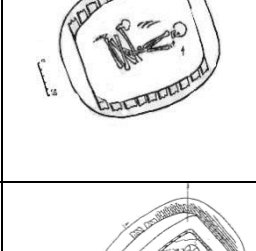
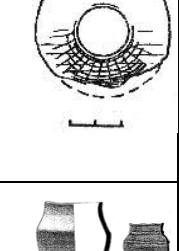
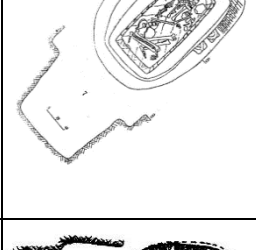

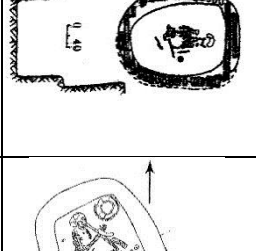
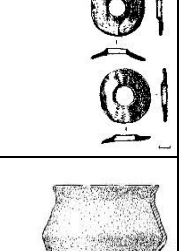
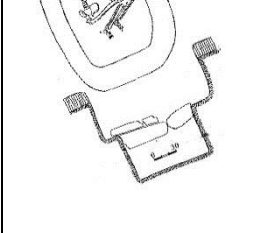
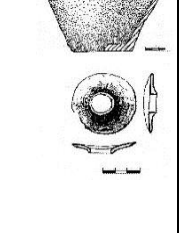
Таблиця 1

Основні відомості про комплекси з уступами

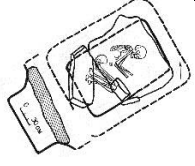

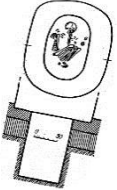

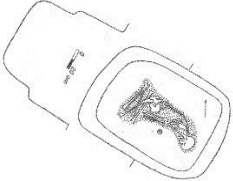

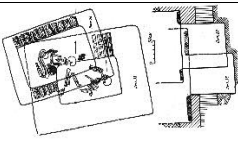

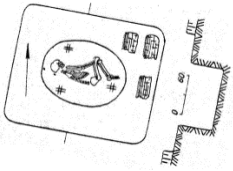

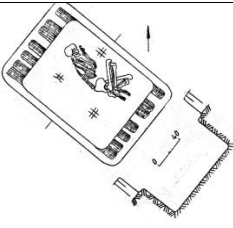
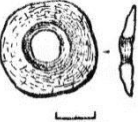
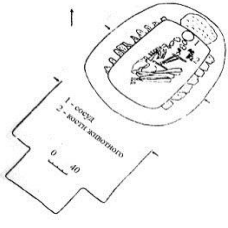
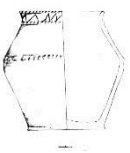
№ п/п	Пункт	Комплекс	Інвентар	КЮ	1 – крейда 2 – охра 3 – тлін	Інші поховання в тому ж насипу	Джерело
1	Фрикацей 4/28			+		ЯК, КМК	[57]

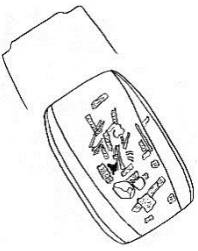
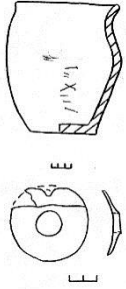
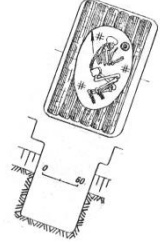
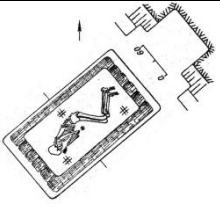
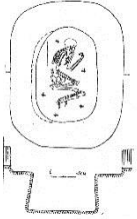

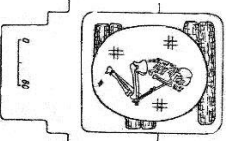
Продовження таблиці 1

2	Фрикацей, 4/16			+		ЯК, КМК	[57]
3	Городне II 9/8				2	ЯК??	[50]
4	Городне II 9/9				2-	ЯК??	[50]
5	Румянцеве 1/12					КМК	[4]
6	Белабень II, 6/5					?	[45]
7	Казакля, 17/13				3	Ус, ЯК, КК	[2]

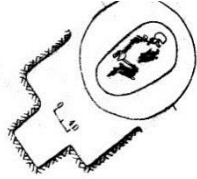
Продовження таблиці 1

8	Калчеве, 3/8				3	ЯК, КМК	[47]
9	Кочковате, 28/13				1 2	ЯК	[12]
10	Біленьке, п. 49, ґрунт. мог.					ґрунт. мог. КК	[11]
11	Вишневе, 17/29, 33			+	2 3	ЯК, КК	[17]
12	Хаджимус, 2/11				2 3	ЯК	[58]
13	Хаджимус, 2/12					ЯК	[58]
14	Каланчак, 3/8						[54]

Продовження таблиці 1

15	Струмок, 1/17			+			[54; 13]
16	Хаджимус, 2/15			+	2 3	ЯК	[58]
17	Кіркаєшть 4/4					ЯК	[58]
18	Манга, 3/4					ЯК	[1; 62]
19	Урсоая, 3/10					ЯК, КК	[58]
20	Белабень II, 13,9					?	[45]

Продовження таблиці 1

21	Белабень II, 6,2					?	[45]
----	---------------------	---	--	--	--	---	------

З 20 наведених у таблиці комплексів одна яма має заплечки⁶ – Струмок, 1,17 (Ветчинникова, 1996).

Можливо виділення декількох варіантів: прямокутні верхня та нижня ями; обидві овальні; верхня прямокутна, нижня овальна (дуже рідко). В поодиноких випадках фіксується перекриття нижньої ями кам'яними брилами.

Скорченність похованих різна. Переважає поза на лівому боці з піднесеними до обличчя кистями рук. Домінуючою є північна орієнтація небіжчика, з відхиленням, орієнтація. З даної серії 15 поховань супроводжувалися інвентарем – 12 пряжок та 7 посудин, у 4-х випадках спільно. Одне супроводжувалося кременем (шкрябачка та відщип). З них 13 похованих орієнтовані у межах від 0 до 180 градусів, і тільки 3 мали орієнтацію на захід, із відхиленням. Більш різноманітна орієнтація у кистяків без інвентарю.

Кераміка з цих поховань досить виразна, вона представлена біконічним посудом, чотири з них орнаментовані пружками. Останні відповідають групі 1 по класифікації Є. Савви (1992, с. 101). Слід додати, що подібний посуд зустрінутий і в похованнях інших конструкцій.

Поширеною категорією інвентарю в ямах з уступом виступають також пряжки. Усього знайдено 12 круглих пряжок та одна підовальна (Калчево, 3,8). Усі поховання з пряжками орієнтовані на схід з відхиленням, виключення складають 2 комплекси – Хаджімус, 2,12 та Казаклія, 17,13. Виходячи з типології пряжок (та їх співвідношення з хронологічними етапами БК), дані комплекси (ями з уступом) не відносяться до ранніх⁷.

Поховальний інвентар. Нарешті, необхідно вказати на певний буджацький спадок у керамічному комплексі БК (рис. 7). В керамічному асамбляжі БК наявні поодинокі знахідки банок та амфор, частіше – кубки. Ці типи власне не характерні для БК та, мабуть, мають витoki в буджацькій кераміці. Серед кубків наявні грубо виготовлені екземпляри, що в деякій мірі в цілому властиво для посуду бабинського населення Північно-

⁶ Дуже часто дослідники розглядають їх як синоніми. Під ямою з уступом ми розуміємо яму з виступами по усіх боках, яма з заплечками – виступи уздовж довгих сторін.

⁷ Лише наявність своєрідного інвентарю дала можливість для атрибуції їх періодом БК, а не ЯК.

Західного Причорномор'я. Але слід нагадати, що зустрічаються й тонкостінні вироби з добре заглаженою поверхнею. Деякі з кубків знайдені в похованнях зі слабоскорченим станом кістяка на боці (Петродолинське, 2/1), які дослідники відносять до ранніх (Савва, 1992). Банка присадкуватої форми з насічками по вінцю (рис. 7. 3,6) з бабинського поховання Струмок, 5/6, скоріш за все, є наслідуванням, оскільки техніка її виготовлення є бабинською. Аналогом їй є посудина з буджацького поховання Оланешть 1/26 (Яровой, 1990, с. 151, рис. 65. 2)⁸.

Обговорення

Становлення культурного кола Бабино датують часом біля 2200 ВС, при цьому бабинський культурогенез розглядається дослідниками в контексті утворення блоку посткатакомбних культур фіналу середньої бронзи (Литвиненко, 2009). Вперше на співвідношення ямних, катакомбних та бабинських (в комплексі) пам'яток в Північно-Західному Причорномор'ї звернув увагу В. Дергачев (1986). Він зазначив, що кераміка БК проявляє невелику подібність з катакомбною. Дослідник відзначав, що, швидше за все, слід говорити про паралельний розвиток ЯК та КК та подальшій заміні їх населенням БК. Подібні висновки зроблені також й у працях Г. Тощева (1987).

Якраз з періодом 2200–2000 ВС зв'язується фінал головних культур, представлених у причорноморських степах з початкового етапу доби бронзи. Завершують своє існування ЯК та КК, культура кулястих амфор. Блок культур шнурової кераміки зберігається лише у зоні лісостепу, де відомі пам'ятки середньодіпровської культури, які датуються першою чвертю II тис ВС (Szmyt, 1999). Судячи по невеликій кількості радіовуглецевих дат у діапазоні XXI–XX ВС, нечислене населення ЯК та КК доживає до початку наступної археологічної епохи, яка пов'язується з формуванням нових культур, щоб стати одним з субстратів нового й досить міцного культурного утворення – культурного кола Бабино. Генетична спорідненість населення буджацької та БК Північно-Західного Причорномор'я підтверджують дослідження ДНК (Іванова, & Никитин, 2012).

Висновки. Ми вважаємо, що треба визнати той факт, що пізні населення буджацької та катакомбної культур Північно-Західного Причорномор'я розвивалося паралельно протягом довгого часу (XXV–XX ст. до н.е.) та стало складовою частиною нового (прийшлого)

---

⁸ При вивченні нами цього типу кераміки виявлено, що в буджацькій культурі під час виготовлення банок стінки посудів, як правило, кріпилися нахлистом на дно, в банці з поховання Струмок 5/6 спостерігається інший прийом – края днища кріпилися зовні до стінок посудини. Така техніка звичайна при виготовленні бабинської кераміки, при подібному кріпленні утворюються закраїни, котрі заглажуються з різним ступенем ретельності. На посуді з Струмка закраїна була знівельована проведеною пальцем бороздою, таким прийомом було відделено піддон. Незважаючи на імітацію зовнішнього вигляду буджацької банки, червоний колір обпалу, технологічні прийоми (як і грубе тісто, в цілому), відповідає БК.

соціального організму. Останній залишив пам'ятки, які співставляються з бабинською культурою, носії якої з'явилися у регіоні біля ХХІІ ст. до н.е. Аналіз матеріальної культури та радіовуглецевих дат не дозволяє нам погодитися з думкою дослідників, які вбачають хронологічний проміжок між ЯК та БК (Отрощенко, 2001; Отрощенко, Рассамакін, & Черних, 2008), або ж не вбачають ніяких зв'язків між ними, не дивлячись на хронологічну близькість. В Північно-Західному Причорномор'ї фінал ІІІ тис. до н.е. пов'язаний з одночасним проживанням та контактами населення трьох культур – згасаючих буджацької та катакомбної і прийшлою бабинською, а також подальшим їх симбіозом.

Палеоекологічні дослідження свідчать про катастрофічність природних змін у цей час (Герасименко, 2004; Гольева, 2000; Демкин, Сергацков, & Дёмкіна, 2004). Таким чином, наслідки «кліматичної події 4200 calBP» (Іванова, Киосак, & Виноградова, 2011, 2011а). виявилися зовсім іншими і за силою, і за характером, і за наслідками, ніж попередня кліматична аномалія ранньої бронзової доби («кліматична подія 5300 cal.BP»). Замість трансформації культур та активізації культурно-історичних процесів, розквіту економіки нового типу, як це мало місце в період переходу до епохи бронзи, ми можемо фіксувати культурний колапс, однозначний фінал цілої мережі культур, включення Північно-Західного Причорномор'я у західну периферію культурного кола Бабине.

Наукова новизна статті полягає в обґрунтуванні хронологічної позиції та можливості культурних контактів трьох культурних спільнот бронзової доби – ямної, катакомбної та бабинської. Можливість існування «контактного періоду» підтверджується спільністю деяких рис поховального обряду та форм кераміки.

Перспективи подальших досліджень полягають у побудові моделей історичного розвитку Північно-Західного Причорномор'я за доби ранньої та середньої бронзи.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Агульников, С.М., & Бубулич, В.Г. (1998). Погребения финального этапа средней бронзы степной зоны республики Молдова. В *Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности и культурно-исторической общности многоваликовой керамики* (с. 135-142.). Запорожье.
- Берестнев, С.И. (2001). Бронзовый век Восточной Европы: характеристика культур, хронология и периодизация. В *Бронзовый век Восточной Европы: характеристика культур, хронология, периодизация*, Материалы международной конференции, посвященной 100-летию периодизации В.А.Городцова бронзового века южной половины Восточной Европы (с. 169-172). Самара: ООО НТЦ.
- Березанская, С.С., Отрощенко, В.В., Чердиченко, Н.Н., & Шарафутдинова, И.Н. (1986). *Культуры эпохи бронзы на территории Украины*. Киев: Наукова думка.

- Братченко, С.Н. (2001). *Донецька катакомбна культура раннього етапу*. Луганськ: Шлях.
- Братченко, С.Н. (2006). Левенцовская крепость. Памятник культуры бронзового века. *Матеріали та дослідження з археології Східної України*, 6, 32-31.
- Болтрик, Ю.В., Левченко, В.Н., & Фиалко, Е.Е. (1991). О позднейших чертах в катакомбном погребальном обряде. В *Катакомбные культуры Северного Причерноморья* (с. 57-84). Киев: РАМУС.
- Ветчинникова, Н.Е. (1996). Поховання епохи бронзи з курганів поблизу с. Струмок Одеської області. *Археологія*, 1, 141-146.
- Герасименко, Н.П. (2004). *Розвиток зональних ландшафтів четвертинного періоду на території України*. (Автореферат дисертації доктора географічних наук). Інститут географії НАНУ, Київ.
- Гольева, А.А. (2000). Взаимодействие человека и природы в Северо-Западном Прикаспии в эпоху бронзы. *Труды Государственного Исторического Музея*, 120, 10-30.
- Городцов, В.А. (1905). Результаты археологического исследования в Изюмском уезде Херсонской губернии в 1901 году. В *Труды XII Археологического съезда* (Т. 1, с. 174-225). Москва.
- Демкин, В.А., Сергацков, И.В., & Дёмкина, Т.С. (2004). Динамика природных условий и древнее население восточноевропейских степей с эпохи бронзы до средневековья. *Известия Российской Академии Наук. Серия географическая*, 3, 41-47.
- Демченко, Т. (2007). Археологические исследования курганов левобережья Среднего Прута (раскопки 1982 и 1984 гг). *Tyragetia. Serie nouă*, 1 [16], 1, 195-215.
- Дергачев, В.А. (1986). *Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы*. Кишинев: Штиинца.
- Иванова, С.В., Киосак, Д.В., & Виноградова, Е.И. (2011). Модели жизнедеятельности населения Северо-Западного Причерноморья и климатические аномалии (6200–2000 лет до н. э.). *Stratum plus*, 2, 101-140.
- Иванова, С., Киосак, Д., & Виноградова, Е. (2011а). *Палеоэкология и культурная динамика. Голоцен Северо-Западного Причерноморья*. Saarbrücken: LAP Lambert.
- Иванова, С.В., & Никитин, А.Г. (2012). Популяционная динамика степных культур энеолита и ранней бронзы с точки зрения археогенетики. *Stratum plus*, 2, 31-45.
- Иванова, С.В., Островерхов, А.С., & Савельев, О.К. (2012). *Очерки истории и археологии Днестро-Бугского междуречья*. Киев: КНТ.
- Кияшко, А.В. (2002). *Культурогенез на востоке катакомбного мира*. Волгоград: ВГУ.
- Клочко, В.І. (2006). *Озброєння та військова справа давнього населення України*. Київ: АртЕк.
- Круц, С.І. (1997). Антропологічний склад населення. В *Давня історія України* (Т.1, с. 529-544). Київ: Наукова думка.
- Литвиненко, Р.А. (2002). Катакомбное наследие в бабинской культуре. В *Степи Евразии в древности и средневековье*, Материалы международной научной конференции (с. 183-190). Санкт-Петербург: Издательство Государственного Эрмитажа.
- Литвиненко, Р.О. (2007). Обставини і чинники бабинської культурогенези. *Вісник Донецького університету. Серія Б: гуманітарні науки*, 1-2, 109-116.

- Литвиненко, Р.О. (2009). *Культурне коло Бабине (за матеріалами поховальних пам'яток)*. (Автореферат дисертації доктора історичних наук). Інститут археології НАНУ, Київ.
- Ніколова, А.В., & Черних, Л.А. (1997). До однієї з концепцій соціального розвитку носіїв катакомбної культури. *Археологія*, 1, 107-119.
- Отрощенко, В.В. (2001). *Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення)*. Київ: ІА НАНУ.
- Отрощенко, В.В., Рассемакін, Ю.Я., & Черних, Л.А. (2008). Доба бронзи на теренах України. В *Україна. Хронологія розвитку* (Т.1, с. 219-331). Київ: КВШЦ.
- Петренко, В.Г. (1991). Курган бронзового века у с. Старые Беляры. В *Вороновка II. Поселение позднебронзового века в Северо-Западном Причерноморье* (с. 77-91). Київ: Наукова думка.
- Писларий, И.А. (1983). *Культура многоваликовой керамики Восточной Украины*. (Автореферат диссертаций кандидата исторических наук). Институт археологии АН СССР, Москва
- Пустовалов, С.Ж. (1995). О возможности реконструкции сословно-кастовой системы по археологическим материалам. В Г.Н. Тоцев (Ред.), *Древности степного Причерноморья и Крыма* (Т. 5, с. 21-35). Запорожье: Запорожский государственный университет.
- Пустовалов, С.Ж. (2000). Етносоціальна характеристика ямного суспільства Північного Причорномор'я. *Наукові записки НаУКМА. Історія*, 18, 156-165.
- Пустовалов, С.Ж. (2003). Анализ радиоуглеродных дат из погребений ямной и катакомбной общностей, опубликованных в BPS № 7 1999. *Vita Antiqua*, 5-6, 45-59.
- Рычков, Н.А. (2002). К вопросу о сосуществовании носителей ямной и катакомбной культур. В *Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э. – V в. н.э.)*, Материалы III Международной конференции (с. 120–122). Тирасполь: ПГУ.
- Савва, Е.Н. (1992). *Культура многоваликовой керамики Днестровско-Прутского междуречья*. Кишинев: Штиинца.
- Санжаров, С.Н. (2011). Финальнокатакомбные материалы поселения Заозерное I в Подонцовье и некоторые вопросы интерпретации позднейших катакомбных памятников. В *Матеріали та дослідження з археології Східної України* (с. 164-177). Луганськ: СЛУ.
- Субботин, Л.В. (2013). Культура многоваликовой керамики. В И.В. Бруяко, Т.Л. Самойлова (Ред.), *Древние культуры Северо-Западного Причерноморья* (с. 276-292.). Одесса: СМІЛ.
- Тоцев, Г.Н. (1979). О культурно-хронологическом соотношении ямных и катакомбных погребений в Северо-Западном Причерноморье. В *Проблемы эпохи бронзы юга Восточной Европы*, Тезисы докладов конференции (с. 36-37). Донецк.
- Тоцев, Г.Н. (1987). *Средний период бронзового века Юго-Запада СССР. Запорожье*. Депонировано в ИНИОН АН СССР 19.06.1987, № 29903.
- Тоцев, Г.Н., & Сапожников, И.В. (1990). Курганная группа у станции Фрикацей. *Древности степного Причерноморья и Крыма*, 1, 13-31.
- Черных, Е.Н., & Орловская, Л.Б. (2004). Радиоуглеродная хронология древнеямной общности и истоки курганных культур. *Российская археология*, 1, 84-99.
- Яровой, Е.В. (1990). *Курганы эпохи энеолита–бронзы Нижнего Поднестровья*. Кишинев: Штиинца.

- Szmyt, M. (1999). *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe 2960–2350 BC* [Monograph]. Poznań: Adam Mickiewicz University.
- Toshev, G. (2013). In the West of the Catacomb Area. In A. Koško (Ed.), *The Ingul–Donets Early Bronze Civilization As springboard for Transmission of Pontic Cultural Patterns to the Baltic Drainage Basin 3200– 1750 BC* (Vol. 18, pp. 72-85). Poznań: Baltic-Pontic Studies.

REFERENCES

- Agulnikov, S.M., & Bubulich, V.G. (1998). Pogrebeniia finalnogo etapa srednei bronzy stepnoi zony respubliki Moldova [Burials of the final stage of the middle bronze of the steppe zone of the Republic of Moldova.]. In *Problemy izucheniia katakombnoi kulturno-istoricheskoi obshchnosti i kulturno-istoricheskoi obshchnosti mnogovalikovo keramiki* [Problems of studying the catacomb cultural-historical community and cultural-historical community of multi-celled ceramics] (pp. 135-142.). Zaporozhe [in Russian].
- Berestnev, S.I. (2001). Bronzovyi vek Vostochnoi Evropy: kharakteristika kultur, khronologii i periodizatsiia [Bronze Age of Eastern Europe: Characteristics of Cultures, Chronology and Periodization]. In *Bronzovyi vek Vostochnoi Evropy: kharakteristika kultur, khronologii, periodizatsiia* [Bronze Age of Eastern Europe: the characteristics of cultures, chronology, periodization], Proceedings of the International Conference, dedicated to the 100th anniversary of the periodization of V.A. Gorodtsov Bronze Age southern half of Eastern Europe (pp. 169-172). Samara: OOO NTTc [in Russian].
- Berezanskaia, S.S., Otroshchenko, V.V., Cherednichenko, N.N., & Sharafutdinova, I.N. (1986). *Kulturny epokhi bronzy na territorii Ukrainy* [Bronze Age Cultures in Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
- Boltrik, Iu.V., Levchenko, V.N., & Fialko, E.E. (1991). O pozdneiamnykh chertakh v katakombnom pogrebalnom obriade [About the late pit features in the catacomb funeral rite.]. In *Katakombnye kulturny Severnogo Prichernomoria* [Catacomb cultures of the Northern Black Sea region] (pp. 57-84). Kyiv: RAMUS [in Russian].
- Bratchenko, S.N. (2001). *Donetska katakombna kultura rannogo etapu* [Donetsk catacomb culture of the early stage]. Lugansk: Shliakh [in Ukrainian].
- Bratchenko, S.N. (2006). Leventcovskaia krepost. Pamiatnik kulturny bronzovogo veka [Leventsov fortress. Bronze Age Monument]. *Materialy ta doslidzhennia z arkhologii Skhidnoi Ukrainy*, 6, 32-31 [in Russian].
- Chernykh, E.N., & Orlovskaiia, L.B. (2004). Radiouglerodnaia khronologiiia drevneiamnoi obshchnosti i istoki kurgannykh kultur [Radiocarbon chronology of the ancient pit community and the origins of the kurgan cultures]. *Rossiiskaia arkheologiiia*, 1, 84-99 [in Russian].
- Demchenko, T. (2007). Arkheologicheskie issledovaniia kurganov levoberezhia Srednego Pruta (raskopki 1982 i 1984 gg) [Archaeological research of the mounds on the left bank of the Sredny Prut (excavations 1982 and 1984)]. *Tyragetia. Serie nouă*, 1 [16], 1, 195-215 [in Russian].
- Demkin, V.A., Sergatckov, I.V., & Demkina, T.S. (2004). Dinamika prirodnykh uslovii i drevnee naselenie vostochnoevropeiskikh stepei s epokhi bronzy do srednevekovia [The dynamics of natural conditions and the ancient population of

- Eastern European steppes from the Bronze Age to the Middle Ages]. *Izvestiia Rossiiskoi Akademii Nauk. Serii geograficheskaja*, 3, 41-47 [in Russian].
- Dergachev, V.A. (1986). *Moldaviia i sosednie territorii v epokhu bronzy* [Moldova and the neighboring territories in the Bronze Age]. Kishinev: Shtiintca [in Russian].
- Goleva, A.A. (2000). Vzaimodeistvie cheloveka i prirody v Severo-Zapadnom Prikaspii v epokhu bronzy [The interaction of man and nature in the North-Western Caspian Sea in the Bronze Age]. *Trudy Gosudarstvennogo Istoricheskogo Muzeia*, 120, 10-30 [in Russian].
- Gorodtsov, V.A. (1905). Rezultaty arkheologicheskogo issledovaniia v Izyumskom uезде Khersonskoi gubernii v 1901 godu [The results of archaeological research in the Izyum district of the Kherson province in 1901]. In *Trudy XII Arkheologicheskogo sezda* [Proceedings of the XII Archaeological Congress] (Vol. 1, pp. 174-225). Moscow [in Russian].
- Herasymenko, N.P. (2004). *Rozvytok zonalnykh landshaftiv chetvertynnoho periodu na terytorii Ukrainy* [Development of zonal landscapes of the Quaternary period in the territory of Ukraine]. (Extended abstract of Doctor's thesis). Instytut heohrafii NANU, Kyiv [in Russian].
- Iarovoi, E.V. (1990). *Kurgany epokhi eneolita-bronzy Nizhnego Podnestrovia* [Mounds of the Eneolithic-Bronze Age of the Lower Dniester]. Kishinev: Shtiintca [in Russian].
- Ivanova, S.V., Kiosak, D.V., & Vinogradova, E.I. (2011). Modeli zhiznedeiatelnosti naseleniia Severo-Zapadnogo Prichernomoria i klimaticheskie anomalii (6200–2000 let do n. e.) [Life models of the population of the North-Western Black Sea region and climatic anomalies (6200–2000 years BC)]. *Stratum plus*, 2, 101-140 [in Russian].
- Ivanova, S., Kiosak, D., & Vinogradova, E. (2011a). *Paleoekologiiia i kulturnaia dinamika. Golotcen Severo-Zapadnogo Prichernomoria* [Paleoecology and cultural dynamics. Holocene of the North-Western Black Sea Region]. Saarbrücken: LAP Lambert [in Russian].
- Ivanova, S.V., & Nikitin, A.G. (2012). Populiatcionnaia dinamika stepnykh kultur eneolita i rannei bronzy s tochki zreniia arkheogenetiki [Population dynamics of the steppe cultures of the Eneolithic and Early Bronze Age from the point of view of archeogenetics]. *Stratum plus*, 2, 31-45 [in Russian].
- Ivanova, S.V., Ostroverkhov, A.S., & Savelev, O.K. (2012). *Ocherki istorii i arkheologii Dnestro-Bugskogo mezhdurechia* [Essays on the history and archeology of the Dniester-Bug interfluvium]. Kyiv: KNT [in Russian].
- Kiiashko, A.V. (2002). *Kulturogenez na vostoke katakombnogo mira* [Kulturagenesis in the east of the catacomb world]. Volgograd: VGU [in Russian].
- Klochko, V.I. (2006). *Ozbroiennia ta viiskova sprava davnoho naseleunia Ukrainy* [Arms and military affairs of the ancient population of Ukraine]. Kyiv: ArtEk [in Ukrainian].
- Kruts, S.I. (1997). Antropolohichnyi sklad naseleunia [Anthropological composition of the population]. In *Davnia istoriia Ukrainy* [Ancient history of Ukraine] (Vol.1, pp. 529-544). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Litvinenko, R.A. (2002). Katakombnoe nasledie v babinskoi culture [Catacomb heritage in Babin culture]. In *Stepi Evrazii v drevnosti i srednevekove* [Steppes of Eurasia in antiquity and the Middle Ages], Proceedings of the International Conference (pp. 183-190). St.Petersburg: Izdatelstvo Gosudarstvennogo Ermitazha.
- Lytvynenko, R.O. (2007). Obstavyny i chynnyky babynskoi kulturohenezy [Circumstances and factors of Babin culture culture]. *Visnyk Donetskoho universytetu. Serii B: humanitarni nauky*, 1-2, 109-116 [in Ukrainian].

- Lytvynenko, R.O. (2009). *Kulturne kolo Babyne (za materialamy pokhovalnykh pam'iatok)* [Cultural circle of Babyn (based on materials of burial places)]. (Eztended abstract of Doctor's thesis). Instytut arkeolohii NANU, Kyiv [in Ukrainian].
- Nikolova, A.V., & Chernykh, L.A. (1997). Do odniiei z kontseptsii sotsialnoho rozvytku nosiiv katakombnoi kultury [One of the concepts of social development of carriers of catacomb culture]. *Arkheolohiia*, 1, 107-119 [in Ukrainian].
- Otroshchenko, V.V. (2001). *Problemy periodyzatsii kultur serednoi ta piznoi bronzы pivdnoi Skhidnoi Yevropy (kulturno-stratyhrafichni zistavlennia)* [Problems of periodization of middle and late bronze cultures in southern Eastern Europe (cultural-stratigraphic comparisons)]. Kyiv: IA NANU [in Ukrainian].
- Otroshchenko, V.V., Rassamakin, Yu.Ya., & Chernykh, L.A. (2008). Doba bronzы na terenakh Ukrainy [Day of bronze on the territory of Ukraine]. In *Ukraina. Khronolohiia rozvytku* [Ukraine. Chronology of development] (Vol.1, pp. 219-331). Kyiv: KVShTs [in Ukrainian].
- Petrenko, V.G. (1991). Kurgan bronzovogo veka u s. Starye Belyary [Bronze age mound in with. Old Belyary]. In *Voronovka II. Poselenie pozdnebronzovogo veka v Severo-Zapadnom Prichernomore* [Voronovka II. Late Bronze Age settlement in the North-Western Black Sea Region] (pp. 77-91). Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
- Pislarii, I.A. (1983). *Kultura mnogovalikovoї keramiki Vostochnoi Ukrainy* [Multi-pottery culture Eastern Ukraine] (Eztended abstract of candidate's thesis). Institut arkeologi AN SSSR, Moscow [in Russian].
- Pustovalov, S.Zh. (1995). O vozmozhnosti rekonstrukcii soslovno-kastovoi sistemy po arkeologicheskim materialam [On the possibility of reconstruction of caste system according to archaeological materials]. In G.N. Toshchev (Ed.), *Drevnosti stepnogo Prichernomoria i Kryma* [Antiquities of the steppe Black Sea and Crimea] (Vol. 5, pp. 21-35). Zaporozhe: Zaporozhskii gosudarstvennyi universitet [in Russian].
- Pustovalov, S.Zh. (2000). Etnosotsialna kharakterystyka yamnoho suspilstva Pivnichnoho Prychornomor'ia [Ethno-social characteristic of the pit society of the Northern Black Sea region]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istoriiia*, 18, 156-165 [in Ukrainian].
- Pustovalov, S.Zh. (2003). Analiz radiokarbonnykh dat iz pogrebenii iamnoi i katakombnoi obshchnosti, opublikovannykh v BPS No. 7 1999 [Analysis of radiocarbon dates from burials of the pit and catacomb communities, published in BPS No. 7 1999]. *Vita Antiqua*, 5-6, 45-59 [in Russian].
- Rychkov, N.A. (2002). K voprosu o sosushchestvovanii nositelei iamnoi i katakombnoi kultur [To the question of the coexistence of carriers of the pit and catacomb cultures]. In *Drevneishie obshchnosti zemledeltcev i skotovodov Severnogo Prichernomoria (V tys. do n. e. – V v. n. e.)* [The oldest community of farmers and herders of the Northern Black Sea region (V millennium BC. E. – V century. E. E.)], Proceedings of the 3rd Internetal Conference (pp. 120–122). Tiraspol: PGU [in Russian].
- Sanzharov, S.N. (2011). Finalnokatakombnye materialy poseleniia Zaozernoie I v Podontcove i nekotorye voprosy interpretatsii pozdneishikh katakombnykh pamiatnikov [Final catacomb materials of the Zaozernoie I settlement in Podontsovye and some questions about the interpretation of later catacomb monuments.]. In *Materialy ta doslidzhennia z arkeolohii Skhidnoi Ukrainy* [Materials and Research on Archeology of Eastern Ukraine] (pp. 164-177). Lugansk: SNU [in Russian].

- Savva, E.N. (1992). *Kultura mnogovalikovoi keramiki Dnestrovsko-Prutskogo mezhdurechia* [Culture of multi-pottery ceramics of the Dniester-Prut interfluve]. Kishinev: Shtiintca [in Russian].
- Subbotin, L.V. (2013). *Kultura mnogovalikovoi keramiki* [Multi-pottery culture]. In I.V. Bruiako, T.L. Samoiloova (Eds.), *Drevnie kultury Severo-Zapadnogo Prichernomoria* [Ancient cultures of the North-Western Black Sea region] (pp. 276-292.). Odessa: SMIL [in Russian].
- Szmyt, M. (1999). *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe 2960–2350 BC* [Monograph]. Poznań: Adam Mickiewicz University [in English].
- Toshev, G. (2013). In the West of the Catacomb Area. In A. Koško (Ed.), *The Ingul–Donets Early Bronze Civilization As springboard for Transmission of Pontic Cultural Patterns to the Baltic Drainage Basin 3200– 1750 BC* (Vol. 18, pp. 72-85). Poznań: Baltic-Pontic Studies [in English].
- Toshchev, G.N. (1979). O kulturno-khronologicheskom sootnoshenii iamnykh i katakombnykh pogrebenii v Severo-Zapadnom Prichernomorie [On the cultural and chronological ratio of pit and catacomb burials in the North-Western Black Sea Region]. In *Problemy epokhi bronzy iuga Vostochnoi Evropy* [Problems of the Bronze Age of the South of Eastern Europe], Abstracts of Papers (pp. 36-37). Donetsk [in Russian].
- Toshchev, G.N. (1987). *Srednii period bronzovogo veka Iugo-Zapada SSSR* [Middle period of the Bronze Age of the South-West of the USSR]. Zaporozhe. Deponirovano v INION AN SSSR 19.06.1987, № 29903 [in Russian].
- Toshchev, G.N., & Sapozhnikov, I.V. (1990). Kurgannaia gruppa u stantcii Frikatsei [Kurgannaya group at the station Frikatsei]. *Drevnosti stepnogo Prichernomoria i Kryma*, 1, 13-31 [in Russian].
- Vetchynnykova, N.E. (1996). Pokhovannia epokhy bronzy z kurhaniv poblyzu s. Strumok Odeskoi oblasti [Burial of the Bronze Age from the burial mounds near the village. Branch of the Odessa region]. *Arkheolohiia*, 1, 141-146 [in Ukrainian].

Список скорочень

- ДСПК – Древности степного Причерноморья и Крыма
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
Наукові записки НаУКМ – Наукові записки Національний університет "Києво-Могилянська академія".
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму
BPS – Baltic-Pontic Studies

UDC 930.85(477.7-16)"637"

Svitlana Ivanova,

*Leading Researcher,
Institute of Archeology
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
svi1956@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3318-8244>*

Hennadii Toshchev,

*Associate Professor
at the Department of History of Ukraine,
Zaporizhzhia National University,
Zaporizhzhia, Ukraine
gennadt1951@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6712-2828>*

BRONZE AGE OF NORTH-WESTERN BLACK SEA REGION: CHRONOLOGY OF CULTURE AND POSSIBILITY OF CONTACTS

The main objective of the study is to examine the chronology and possible contacts of cultures contacts of Early and Middle Bronze Age in the North-Western Black Sea region (Pit Grave, Catacomb, Babino cultures), which have been reflected in archaeological data.

The research methodology is based on dialectic approach toward the analysis and synthesis in exploration of ancient communities with considering an uneven historic development, acknowledgement of close inter-connection between Palaeoecological and historic processes, possibility of reflection of convergent tendencies at historic way of bearers of archaeological cultures. Comparative-historic and chronological methods and extrapolative one have been applied for the reconstruction of historic situation and cultural-historic processes, of revealing of general and peculiar features in historic development of the population of the North-Western Black Sea region in the end of the III millennium BC.

The scholar novelty includes the argumentation of chronological position and possibilities of cultural contacts of three cultural communities of Bronze epoch – Pit, Catacomb and Babino ones. The possibility of “contact period” existence is confirmed by some common features of burial rite and pottery shapes.

The conclusion is that during Bronze epoch the population of Budzhak and Catacomb cultures of the North-Western Black Sea region developed simultaneously for a long time (XXV-XX centuries BC) and became a component of Babino – cultural circle. The final of the III millennium BC is connected with the settlement and contacts of three cultures – the failing Budzhak and Catacomb ones and newcomer Babino culture and also with their further symbiosis, inclusion of the North-Western Black Sea region into Western periphery of Babino – cultural circle.

Key words: the North-Western Black Sea region, Budzhak culture, Catacomb culture, Babino culture, Bronze Age.

УДК 930.85(477.7-16)"637"

Светлана Иванова,

ведущий научный сотрудник,

Институт археологии НАНУ,

Киев, Украина

svi1956@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3318-8244>**Геннадий Тощев,**

доцент кафедры истории Украины,

Запорожский национальный университет,

Запорожье, Украина

gennadt1951@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6712-2828>

БРОНЗОВЫЙ ВЕК СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ: ХРОНОЛОГИЯ КУЛЬТУР И ВОЗМОЖНОСТЬ КОНТАКТОВ

Целью статьи является рассмотрение хронологии и возможных контактов культур ранней и средней бронзы Северо-Западного Причерноморья (ямная, катакомбная, бабинская), которые проявились в археологических материалах.

Методы исследования базируются на диалектическом подходе к анализу и синтезу в изучении давних обществ, с учетом неравномерности исторического развития, признании тесной взаимосвязи между палеоэкологическими и историческими процессами, возможности проявления конвергентных тенденций на историческом пути носителей археологических культур. Для реконструкции исторической ситуации и культурно-исторических процессов, выявления общего и частного в историческом развитии населения Северо-Западного Причерноморья в конце III тыс. до н.э. применяются сравнительно-исторический и хронологический методы, метод экстраполяции.

Научная новизна результатов заключается в обосновании хронологической позиции и возможности культурных контактов трех культурных обществ бронзовой эпохи – ямной, катакомбной и бабинской. Возможность существования «контактного периода» подтверждается общностью некоторых черт погребального обряда и форм керамики.

Выводы: В эпоху бронзы население буджакской и катакомбной культур Северо-Западного Причерноморья развивалось параллельно на протяжении долгого времени (XXV-XX вв. до н.э.) и стало составной частью культурного круга Бабино. Финал III тыс. до н.э. связан с одновременным проживанием и контактами населения трех культур: угасающих буджакской и катакомбной – и пришедшей бабинской, а также их дальнейшим симбиозом, включением Северо-Западного Причерноморья в западную периферию культурного круга Бабино.

Ключевые слова: Северо-Западное Причерноморье, буджакская культура, катакомбная культура, бабинская культура, эпоха бронзы.

ХРОНИКА

CHRONICLE

ХРОНИКА

УДК 069:355/359](477)-047.76"1995/1996"

Віктор Карпов,*доктор історичних наук,**завідувач кафедри мистецтвознавчої експертизи,**Національна академія**керівних кадрів культури і мистецтв,**Київ, Україна**vvkarpoff@ukr.net**<https://orcid.org/0000-0002-3446-9187>***РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД НА ФОРМУВАННЯ МУЗЕЮ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (1995 – 1996 рр.)**

*Хто в шані мав клятв міць,
Батьків закон, гнів богів,
Той – преславний.
Софокл «Антигона»*

У період з 1991 по 1994 роки відбувалося масове повернення офіцерів та генералів в Україну, адже тут проживали їх сім'ї та родини. Моє повернення на Батьківщину, в Україну, відбулося у 1994 році після закінчення Гуманітарної академії Збройних сил у Москві¹. Уже три роки як не існувало Радянського Союзу і відбувався процес становлення національних держав на основі здобутків союзних радянських республік. Військове будівництво в Україні проходило під впливом цієї суспільно-політичної трансформації та характеризувалося багатьма протиріччями. Головне полягало у пошуку і спробі запровадження нових підходів до створення воєнної організації держави. Проте усталені роками військові традиції Радянської армії інерційно продовжували діяти.

У гуманітарній сфері цей процес позначився ліквідацією соціально важливого інституту партійно-політичної роботи у військах та його носіїв політпрацівників. Натомість було запроваджено новітній інститут у цій сфері військового життя – соціально-психологічну службу. Структуру і завдання Соціально-психологічної служби Збройних сил України, до якої було включено і Музей Збройних сил України, новітні принципи роботи з особовим складом запроваджував Володимир Савович Мулява. Мулява В.С. був суперечливою постаттю. Він вийшов з горнила національно-визвольної боротьби за незалежність України та продовжував робити усе, аби в армії запровадити національно-патріотичний дух. Відоме його питання до офіцерів, які призначались на посади у війська: «Ви будете

---

¹ У серпні 1991 року вступив на військово-педагогічний факультет Військово-політичної академії імені В.І.Леніна, яка із розвалом СРСР була ліквідована і на її базі утворено Гуманітарну академію Збройних сил. Академія не мала державної приналежності і до 1994 року відносилась до структур Співдружності незалежних держав (СНД).

воювати проти Росії?» ставило їх у глухий кут. При вирішенні питання призначення заступником міністра оборони з озброєння генерал-лейтенанта Нестеренка Миколи Андрійовича Мулява В. С. написав на його особовій справі, що він служив разом із останнім маршалом Радянського союзу Дмитром Тимофійовичем Язовим, і це визначило долю патріотичного українця, яким офіцери та генерали знали М.А.Нестеренка². Хоча, хто тоді не служив з Д. Т. Язовим³ (Лопата, 2014).

Антиросійські погляди Муляви В.С. позначились і на моїй долі – після повернення в Україну, усупереч моїй офіцерській кар'єрі, а я не належав до когорти замполітів, очевидно, що через моє російське прізвище, я був призначений на посаду заступника командира артилерійського дивізіону з соціально-психологічної служби 55 артилерійської дивізії, що дислокувалася у місті Запоріжжі. Ця посада відноситься до розряду бойових посад, а у мене тільки був досвід організації культурно-просвітньої роботи та фах викладача історії, який я отримав навчаючись на військово-педагогічному факультеті Гуманітарної академії Збройних сил. На момент мого прибуття для подальшого проходження військової служби у лавах Збройних сил України Володимир Мулява уже не був керівником цієї служби.

Період існування Соціально-психологічної служби був нетривалим. Верх почали брати зрозумілі та усталені в Радянській армії правила і звичаї. Зі зміною керівництва Міноборони та призначення замість генерал Костянтина Морозова, який подав у відставку через незгоду із Президентом України Леонідом Кравчуком у питанні розбудови Збройних сил, генерала Віталія Радецького це особливо стало відчутним. Концепція роботи з особовим складом змінилася і на місце соціально-психологічної служби постала виховна робота.

Керівником цього напряму роботи був призначений генерал Анатолій Кобзар⁴ (Кобзар, 2013), досвідчений політпрацівник, який окрім усього іншого багатого досвіду партійно-політичної роботи у військах, був

---

² Нестеренко Микола Андрійович, генерал-лейтенант, народився у селі Васильківка 28 січня 1935 року, що на Дніпропетровщині. Закінчив Харківське вище військово-танкове командне училище, Бронетанкову академію та Академію Генерального штабу Збройних сил СРСР. Проходив службу на усіх командних рівнях, зокрема, був заступником Головнокомандувача Ставки військ на Далекому Сході (м. Улан-Де). Завершив службу у 1991 році на посаді заступника командувача військами Одеського військового округу з озброєння.

³ Про свою службу із Д.Т.Язовим згадує начальник Генерального штабу ЗС України генерал-полковник А.В.Лопата // *Лопата А.В. Записки начальника Генерального штабу Вооруженных сил Украины*. – К.: Издательский Дом «Военная разведка», 2014. – с.203 – 265.

⁴ Кобзар А. Становлення та розвиток структур виховної роботи у Збройних Силах України. // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Київ.: Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. – 2013. – 16 с.; Виховна робота у Збройних Силах України: підруч. / [А.О.Кобзар, О.В.Копаниця, В.М.Грицюк та ін.]. – Чернівці: Місто, 2011. – 408 с.

начальником політичного відділу 51-ї стрілецької дивізії (м. Володимир-Волинський) у період командування цією дивізією Віталієм Радецьким.

За розподілом завдань у новоствореному Головному управлінні виховної роботи Міністерства оборони України за музейний напрям відповідав начальник управління пропаганди генерал-майор Григорій Темко, чуйна та патріотична людина, українська за духом⁵. У вересні 1995 року Г.Д.Темко запропонував мені очолити Музей Збройних сил України та розпочати роботу з його формування. До цього часу я вже рік працював під його керівництвом на посаді офіцера управління з питань гуманітарної підготовки. За його словами на таке рішення його спонукала наявність у мене досвіду керівництва Музеєм Далекосхідного військового округу та позитивна рекомендація начальника Будинку офіцерів Одеського військового округу полковника Миколи Мельника. Полковник М.Мельник у 1991 році очолював Хабаровський окружний будинок офіцерів і знав мене по спільній нашій службі у Хабаровську, адже фінансування Музею Далекосхідного військового округу відбувалося через бухгалтерію Будинку офіцерів.

У справі призначення мене на посаду начальника Музею Збройних сил України не обійшлося без остаточного рішення ще одного «далекосхідника» – генерала Володимира Ситника, який у 1995 році очолив Головне управління виховної роботи Міністерства оборони України. Володимир Степанович на Далекому Сході очолював політвідділ Тихоокеанської стрілецької дивізії. Він захоплювався музейною справою – музей дивізії завдяки цьому його захопленню оновився і став кращим серед інших музеїв дивізії у Далекосхідному військовому окрузі. Саме у роботі над масштабною реекспозицією музею дивізії ми й познайомилися.

Призначення на посаду начальника музею відбулося після тривалого обговорення моєї кандидатури в Головному управлінні виховної роботи Міністерства оборони України та утвердження керівництвом Міністерства оборони України. 11 жовтня 1995 року відбувся наказ про моє призначення⁶ ("Про призначення майора", 1995). Це був початок нелегкого і тривалого шляху запровадження принципів музейної справи у діяльність Збройних сил України. З того часу я покинув палити через брак часу на це і потім не палив уже зовсім.

Проте ситуація виглядала так, що я виявився начальником музею на папері – самого музею не існувало. Для мене такий стан справ був не вперше. При прибутті для проходження військової служби на Далекий Схід

---

⁵ Темко Григорій Дмитрович, генерал-майор, народився у селі Томашівка, Недригайлівського району Сумської області, викладач, професор, доктор філософських наук, заслужений працівник культури.

⁶ Наказ начальника Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України «Про призначення майора Карпова Віктора Васильовича начальником Музею Збройних Сил України» від 11 жовтня 1995 року № 022.

після закінчення Львівського вищого військово-політичного училища у 1984 році я теж був призначений на посаду начальника клубу Окремого кулеметно-артилерійського батальйону 13 укріпленого району без клубу. І нічого – робота велася.

Відчаю ніякого не було. Звичайно, краще обійняти посаду в установі у якій усе вже налагоджено. Проте, цей виклик долі я сприйняв як можливість проявити свої професійні якості та досягти успіху. Мені просто кортіло здійснити цей проект. Досвід попередньої музейної практики засвідчив, що музей є елементом певної системи суспільних відносин. І якщо на Далекому Сході така система вже працювала то тут, в Україні її необхідно було створити.

Концептуального бачення формування музею не існувало. Відсутнє було й уявлення про функції та завдання музею. Саме з цього й слід було розпочинати. Мій попередній досвід музейного менеджменту стався у пригоді і був запорукою становлення та розвитку Музею Збройних сил України. Запропонований для розгортання штат музею не відповідав ніяким вимогам до діяльності музею державного рівня. Фактично це був набір посад, який свідчив про простакувате уявлення самої суті музею. Такого куцого штату не було у жодному музеї військового округу. Для порівняння, у Музеї Далекосхідного військового округу працювало 30 чоловік, а запропонований штат Музею Збройних сил України мав 14 посад. Зауваження щодо цього не були сприйняті і довелось розгортати музей за існуючим штатом. Все ж через очевидну його недосконалість було обіцяно переглянути та внести відповідні зміни, які слід було опрацювати. Саме розгортання штату було можливе тільки з січня 1996 року через невирішеність питання фінансування діяльності музею.

Протягом жовтня – листопада 1995 року вирішувалося питання про розміщення музею, де саме його розгортати, і у якій будівлі. Перше мое робоче місце не вийшло за межі кабінету управління пропаганди у Міністерстві оборони, де я проходив службу. Побратими допомогли поставити додатковий стіл та стілець і так я продовжив свою офіцерську службу та розпочав музейну діяльність в Україні.

В надрах управління ми обговорювали концепцію майбутнього музею та шляхи його розбудови. Активно брали участь в обговоренні перспектив розбудови музею генерал Г. Темко, його заступник полковник Петро Костюк, офіцери управління Олександр Мельник, Андрій Алексієнко, Леонід Кукуруза, Андрій Куліш, Петро Зубченко, Олександр Бондаренко, Анатолій Малахов, а також працівники Збройних сил Наталія Забаштанська і Оксана Сакун. Проблема полягала у тому, як віднайти спосіб показу українського контенту військової історії, адже усі ми були носіями радянської ідеології і мали радянські уявлення про історію загалом. За період радянської влади була знищена будь-яка інформація про українську історію, окрім її радянського аспекту. І у час творення музею, пошуку його фундаментальних засад діяльності в Україні, за

невеликим винятком⁷ (Білецький та ін., 1991), не було навіть літератури про історію Української держави та її війська. У структурних підрозділах виховної роботи Збройних сил широко було розповсюджено репринтне видання 1953 року книги І. Крип'якевича «Історія Українського війська», яке було перевидане спочатку у 1992 році у Львові і вже потім у воєнному видавництві Міністерства оборони України «Варта» у 1994 році⁸ (Крип'якевич, Гнатевич, & Стефанів, 1992). Згодом у 1996 році Богдан Якимович видав книгу про історію українського війська у ХХ столітті⁹ (Якимович, 1996). Власне ця література більше годилася до використання при підготовці та проведенні занять з гуманітарної підготовки. Для музейної практики вона виступала як джерело для опрацювання концепції побудови музейної експозиції і згодом була покладена в основу теорії висвітлення воєнної історії на теренах України. Проте, для реалізації цієї теорії бракувало самого головного – музейних предметів за відповідними історичними періодами.

Це була атмосфера творчості, адже у цей час творилися Збройні сили України і палких дебатів було немало. При відсутності матеріальних ресурсів людська чуйність і підтримка були важливими. Офіцер-побратим Олександр Мельник, знаючи про відсутність житла і незабезпеченість мого проживання у Києві пожертвував своє залізне ліжко у гуртожитку. Кімната не опалювалася і настільки була занедбана, що краще було бути на службі аніж «дома». Ми з моїм сусідом офіцером Петром Недзельським навели, як могли, певний лад та й так і жили.

Різноманітні пропозиції щодо розбудови музею погоджувались у Головному організаційно-мобілізаційному управлінні Генерального штабу Збройних сил України, офіцери якого приязно відносилися до ідеї створення музею. Все ж у кінцевому варіанті було прийнято рішення про розгортання музею на фондах Військово-історичного музею Центру культури, просвіти та дозвілля Збройних сил України, так у той час називався Центральний будинок офіцерів Збройних сил України. Відповідну директиву підписав начальник Генерального штабу Збройних сил України генерал-полковник Анатолій Лопата. З Анатолієм Васильовичем доля нас познайомила на Камчатці у Петропавлівську-

---

⁷ Клейноди України : 3 історії державної і національної символіки [комплект з 33-х кольорових художніх листівок] / авт. колектив: О.П. Білецький, К.Ю. Гломозда, В.Ф. Жмир, Ю.Д. Прилюк, Т.В. Шевченко, Д.Б. Яневський. – К. : МП «Абрис». – 1991.

⁸ Крип'якевич І. Історія українського війська / І. Крип'якевич, М. Капустянський, Б. Гнатевич та ін. – Вінніпег: Видавець Іван Тиктор, 1953. – 832 с.; Крип'якевич І. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін. / упор. Б.З. Якимович. – 4-те вид., змін. і доп. – Львів : Світ, 1992.; Крип'якевич І. Історія українського війська / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич та ін. : у 2 т. – 5-те вид. змін. і доп. / упор., покажчики Б.З. Якимовича. – К. : Варта, 1994. – Т. 1. – 1994. – 384 с.

⁹ Якимович Б. Збройні Сили сучасної України / Б. Якимович // Історія українського війська (1917 – 1995) / упор. Я. Дашкевич. – Львів : Світ, 1996.

Камчатському. На початку липня 1989 року я перебував там у відрядженні до мотострілецького полку імені В.І.Леніна з метою ознайомлення із його музеєм та відвіданням розташування роти до особового складу якої було зараховано вождя пролетаріату та символічно поставлено ліжко. Анатолій Лопата у цей час командував 25-м армійським корпусом, штаб якого дислокувався у Петропавлівську-Камчатському.

Начальник Генерального штабу Збройних Сил України генерал Анатолій Лопата (Лопата, 2014)¹⁰ палко підтримав ідею створення Музею Збройних сил України. Його підтримка, виявлена появою директиви про розташування музею багато вартувала – це був знак і сигнал про необхідність підтримки та сприяння формуванню музею ("Про організацію", 1995)¹¹. Особливо це було важливим на фоні скорочення військових частин та військовослужбовців Збройних сил України та майже повного безгрошів'я у військах – офіцери по два-три місяці, а той по півроку не отримували грошового забезпечення.

За наказом Лопати А.В. музей розташували на фондах Військово-історичного музею Центру культури, просвіти та дозвілля Збройних сил України (ЦКПД ЗС України, а нині Центральний будинок офіцерів ЗС України). Військово-історичний музей ЦКПД ЗС України мав гарну назву і тільки. Фактично це був спустошений, пограбований та розвалений Музей історії військ Київського військового округу. Мені поталанило бути на екскурсії у цьому музеї у 1987 році під час навчально-методичних зборів керівників музеїв військових округів та флотів, які організувало та провело Управління культури Головного політичного управління Радянської армії та Військово-морського флоту СРСР. Дводенні збори проходили у приміщенні Київського окружного будинку офіцерів (на теперішній час Центральний будинок офіцерів ЗС України). Учасники зборів, окрім офіційних доповідей про стан діяльності військових музеїв та завдань на перспективу, відвідали музеї Києва і, зокрема, Музей В.І.Леніна та, безумовно, Музей Київського військового округу.

Цей музей був багатий своєю колекцією, яка нараховувала понад 5 тисяч музейних предметів, і своєю експозицією, що була розміщена на двох поверхах і яка яскраво, із художнім смаком розкривала історію Червоної та Радянської армій на теренах України у межах дислокації підпорядкованих військових частин. Він не входив до числа провідних музеїв серед музеїв такого рівня, проте, був цікавим. У порівнянні із Музеєм Далекосхідного військового округу, який був розміщений в окремій будівлі площею 2300 м.кв., мав відкритий майданчик для військової техніки Музей Київського військового округу з його 700 м.кв.

---

¹⁰ Лопата А.В. Записки начальника Генерального штаба Вооруженных сил Украины. – К.: Издательский Дом «Военная разведка», 2014. – 584 с.

¹¹ Директива начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 9 листопада 1995 року №ДГШ-54 "Про організацію діяльності Музею Збройних Сил України".

і невеличкою експозицією військової техніки виглядав, на мій погляд, як музей дивізії.

Відвідавши музей наприкінці жовтня 1995 року я отримав гнітюче враження нарівні із шоківим станом. Це був повний розвал та занедбання. У приміщеннях гуляв вітер, двері на вході не зачинялись, чергова у під'їзді – Марія Василівна Мізюк – змушена була ховатися за колоною від холоду і вітру та бути постійно одягненою у верхній одяг. Пригадався поет Олександр Блок з його «Ветер, ветер на всём белом свете. На ногах не стоит человек...», як метафорична ілюстрація революційності та бурхливих змін. На стінах фойє ще висіла пожовкла наочна агітація радянських часів (це 1995 рік!). У туалет неможливо було зайти – у такому антисанітарному стані він був. Таке запустіння я тут побачив.

Начальник музею майор Ігор Лісодід, учасник війни в Афганістані, вимогливий офіцер, знаходився безпосередньо в експозиційних залах другого поверху разом із двома працівниками музею – такий був штатний розклад цього музею – іншого місця у них уже просто не було. В експозиційних залах першого поверху начальником політуправління Київського військового округу генералом Борисом Шаріковим у 1991 році був розташований комерційний банк. За словами Бориса Пацурова, завідувача Музею КВО, який на той час ще працював у ЦКПД ЗС України, експозиція першого поверху була просто викинута на вулицю у час коли він перебував у відпустці.

Практично на той час Будинок офіцерів являв собою скоріше бізнес-центр, аніж військовий культурно-освітній заклад. Орендарі в ЦКПД ЗС України були всюди. Через це музей займав тільки шість експозиційних залів другого поверху площею 300 м.кв.. У цих шести залах збереглося експозиційне обладнання та художньо-тематичні комплекси періоду революції 1917 року та звільнення Києва у 1943 році. У всіх інших залах вітрини були розібрані. Експозиції, як такої, вже не існувало.

У невеличкому кабінеті завідувача музею із українізованою табличкою на дверях «начальник музея», де буква «я» у слові «музея» була замінена на букву «ю», знаходились Київська організація Спілки офіцерів України та громадська організація «Ліга Матері і сестри – воїнам України». Мене тут зустріли не зовсім привітливо. Попри те, я пояснив, що ми розгортаємо роботи зі створення українського військового музею і цим поважним організаціям слід відшукати собі інше місце. Розставання було довгим, більше аніж півроку і слід було проявити неабияку терпимість до різноманітних звинувачень, інсинуацій і непорозумінь.

Фонди музею були відсутні за невеликим винятком. Приймати до Музею Збройних сил України за великим рахунком було майже нічого. З того, що залишилось комісія у листопаді розпочала відбір експонатів для музею. Проте, це було непросто. Облікова документація була неупорядкована і частково втрачена. Завідувач музею КВО Борис Пацуров ще не передав фонди своєму правонаступнику – завідувачу Військово-

історичним музеєм ЦКПД ЗС України майору Ігорю Лісодіду. Між ними постійно відбувалися суперечки щодо наявності фондів. І.Лісодід вимагав від Б.Пацурова звітності за відсутні експонати. На цьому фоні обидва зверталися до мене, як до третьої сторони, що має значний музейний досвід, для вирішення їх проблемних питань.

Як з'ясувалося, частина цих музейних фондів була вивезена до Центрального музею Збройних Сил СРСР, частина передана на зберігання до Українського музею історії Великої Вітчизняної війни, фонд зброї зберігався у колишньому Київському військово-інженерному радіотехнічному училищі зв'язку, а більша частина безповоротно була втрачена. Центральний музей Збройних Сил СРСР забрав з музею найбільш цінне – бойові прапори військових частин, нагороди та особисті речі видатних радянських воєнних начальників, які служили у Київському військовому окрузі.

У цій ситуації я запропонував, і мене підтримало Головне управління виховної роботи Міністерства оборони України ("Про призначення комісії", 1995)¹², прийняти до музею те, що залишилось, а питання відповідальності за збереження музейних фондів музею Київського військового округу віднести до компетенції керівництва ЦКПД ЗС України, адже Музей Збройних сил України не був правонаступником цього музею і попереду була величезна робота з організації його власної роботи.

З боку Спілки офіцерів України розпочалась відверта протидія моїм зусиллям з розбудови музею. Секретар спілки Володимир Саладяк розпочав цю кампанію і з обуренням заявив – чому це росіянин створює український військовий музей! Я пояснив Володимирі Онуфрійовичу, уродженцю Полтавщини, що ми на Заході України, звідки я родом, вважаємо усіх хто народився в Україні українцями, а особливо поважаємо тих, хто шанує своїх батька й матір та землю на якій родився і виріс та проживає. Володимир Онуфрійович, щирий українець і його у першу чергу цікавив не професійний фах, а національна приналежність людини. У нас з ним відбулась відверта розмова. Переконливим у цьому питанні виявилось й те, що я родом був із Західної України, а пан Володимир зі Східної. Врешті-решт Схід і Захід порозумілися, і ми ще багато доброго спільно зробили.

Спілка офіцерів України на той час мала великий вплив на діяльність Збройних сил України і негативне ставлення до мене з боку Спілки могло позначитися на подальшій моїй службі і перебуванні на цій посаді. Проте, Міністерство оборони України підтвердило свій твердий намір розбудувувати музей опираючись на мій професійний досвід.

---

¹² Наказ начальника Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України від 14 листопада 1995 року № 46 «Про призначення комісії для передачі фондів військово-історичного музею Центру культури, просвіти і дозвілля Збройних Сил України до Музею Збройних Сил України».

Такий стан музею Будинку офіцерів нажаль не був виключенням, а скоріше загальною тенденцією – ситуація із музеями військових частин у цей період була катастрофічною. Працюючи у Музеї бойової слави дивізії, яка була розташована у Черкасах я побачив цілковите запустіння. До можливого його відвідання міністром оборони В.М.Шмаровим за одну ніч впорядкував те, що залишилось у музеї. Музей був розташований в окремій будівлі, але був повністю розкрадений. У ньому не залишилось жодної медалі чи ордена, оригінального документа. Залишились перехідні червоні прапори за роботу на цілині, які вочевидь не мали попиту на антикварному ринку. З музею 25-ї Чапаєвської дивізії, що дислокувалась у Лубнах збереглась тільки кулеметна тачанка завдяки офіцеру, який забрав її додому і згодом вже навчаючись в Національній академії оборони України передав до Музею Збройних Сил України.

Працюючи у цей час в з'єднаннях і військових частинах, що дислокувались в гарнізоні міста Кривий Ріг полковник В.В.Котвіцький, офіцер Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України неодноразово був свідком розвалу і спустошення музеїв танкового з'єднання та ракетної військової частини.

На його думку загальне скорочення (передислокація, переформування) значної кількості органів військового управління, військових частин, військово-навчальних закладів, гарнізонних будинків офіцерів, установ та організацій, що дислокувались на теренах України призводило до скорочення військових музейних установ. Музеї, як об'єкти військової культури, які донедавна були визнані безумовною цінністю держави, завдяки непродуманим рішенням керівництва знищувалися, або перебували під постійною загрозою ліквідації. У військових гарнізонах значна кількість музеїв була безслідно втрачена, лише окремі змінили свій статус і профіль. У зв'язку з реформуванням великої кількості військових частин і військово-навчальних закладів військово-музейна система в цей період майже розвалилася (Котвіцький, 2017)¹³.

Ситуація в Україні загалом щодо збереження музейних фондів теж була вкрай загрозливою. Різке загострення криміногенної ситуації в країні, зростання цін на світовому ринку на предмети старовини та мистецтва, низький рівень музейної безпеки сприяли зростанню крадіжок з музеїв. Протягом 1993 – 1995 років з музеїв Волинської, Дніпропетровської, Закарпатської, Київської, Рівненської, Одеської областей, міста Києва та Автономної Республіки Крим було викрадено близько 3 тисяч музейних предметів ("Про затвердження", 1996)¹⁴.

---

¹³ Котвіцький В.В. Створення та розвиток музейних інституцій в Збройних Силах України (1991 – 1996 рр.) // Воєнно-історичний вісник. – К.: Національний університет оборони України, 2017. – №1(23). – С. 68 - 74.

¹⁴ Наказ Міністерства культури і мистецтв України та Міністерства внутрішніх справ України від 05.12.96 № 579/926 «Про затвердження комплексної програми «Музейна безпека». – с.3.

Були розкрадені збірки Лубенського, Роменського, Конотопського краєзнавчих музеїв. У Роменському краєзнавчому музеї не виявлено 4541 одиницю зберігання, що становило 4% від усього фонду. У Конотопському краєзнавчому музеї не виявлено 3495 музейних предметів, а це становило 23% від усього фонду. Найгірша ситуація склалася у Лубенському краєзнавчому музеї – тут не виявлено 9258 одиниць зберігання – 39% усього музейного фонду. У Остерському краєзнавчому музеї втрачено 2500 монет, в тому числі із дорогоцінних металів ("Про покращення", 1995).¹⁵

Повну звірку наявності музейних предметів з обліково-фондовою документацією, розпочату ще у 1987 році¹⁶ та продовжену постановою колегії Міністерства культури у квітні 1991 року¹⁷, завершити до кінця 1992 року, як було передбачено, не вдалося. За час створеної експертно-фондової комісії Міністерства культури у 1988 році, до якої увійшли провідні музейні фахівці, було розглянуто матеріали звірок 313 музеїв України.

Особливо цинічною є трагедія із Музеєм Прикарпатського військового округу. Це був один із кращих окружних музеїв у Збройних Силах СРСР. Приміщення було спроектоване саме для музею та побудоване на кошти особового складу військових частин і установ округу. Великі і просторі експозиційні зали, діорама написана художниками військової студії імені Грекова, рекреаційна зона, що включала світле фойє та територію поруч із музеєм, його розташування у міському парку імені Б.Хмельницького поруч із військовим меморіалом та Львівським вищим військово-політичним училищем, яке готувало офіцерів-культпрацівників свідчило про продуманість задуму при його створенні та функціональну актуальність. Музей використовувався як база для практики курсантів ЛВВПУ. У лекційному залі музею, обладнаному на той час новітніми технічними засобами проходили лекції з музеєзнавства, і я їх пам'ятаю, а самі курсанти проводили екскурсії у музеї і були його волонтерами.

У грудні 1995 року командувач Прикарпатського військового округу генерал П.Шуляк продав споруду музею комерційній компанії. Мене направили у Львів допомогти перевезти експонати з музею до іншого приміщення невеликого музею 24-ї Залізної дивізії, що був розташований на території 7-го полку цієї дивізії у Львові. Музей дивізії перемістили у Яворів. Морально було важко і на душі було гнітюче погано. Це був похорон колись славетного музею і моральний злочин перед військовою історією, ветеранами та суспільством. Цей випадок загартував мою волю і показав, що при створенні Музею Збройних сил України слід бути

---

¹⁵ Наказ Міністерства культури України від 26.09.95 № 470 «Про покращення обліку та зберігання музейних цінностей». – с.2

¹⁶ Постанова Колегії Міністерства культури від 25 лютого 1987 року № 2/32

¹⁷ Постанова Колегії Міністерства культури від 24 квітня 1991 року № 4/2

безкомпромісним, адже через таке ганебне ставлення до музеїв і збереження військової історії перешкод буде чимало.

Важким наслідком цього часу стало розкрадання музейних фондів та відвертий їх грабунок, як результат втрати статусу соціально значущого закладу в результаті зміни ціннісних орієнтирів суспільства. Власне ми стали на шлях захисту цих ціннісних орієнтирів – звитяги, доблесті і честі, а також пам'яті і музеїв, як їх осередків.

Попередній досвід моєї музейної практики у даному випадку пригодився. Хоча здебільшого він стосувався налагодження та організації роботи музею як установи, тобто впровадження музейного обліку, вирішення питань комплектування музейних фондів, роботі з відвідувачами, визначення завдань структурним підрозділам та інше. У даному випадку організувати було нічого – не існувало самої установи, і слід було віднайти алгоритм її створення.

Досвід створення Музею Далекосхідного військового округу свідчив про інше ставлення до самої проблеми збереження військової історії музейними засобами. У місті Хабаровську за рішенням командувача округом генерала армії І. М. Третьяка музей розташували в окремій історичній будівлі попередньо із якої виселили військову прокуратуру та управління начальника будівельних робіт округу. У будівлі був проведений капітальний ремонт із пристосуванням до потреб музею, розроблено концепцію висвітлення військової історії далекосхідного краю, визначено сили і засоби для здійснення задуму. Командувач Далекосхідного військового округу генерал армії І. М. Третьяк, який започаткував роботи з розбудови музею, а за ним генерал армії Д. Т. Язов, обидва фронтовики Великої Вітчизняної війни, член військової ради округу – начальник політичного управління генерал-полковник М. Ф. Кізюн особисто здійснювали контроль за виконанням завдань зі створення музею. Щотижня вони бували у музеї та вникали у проблеми його розбудови.

Над створенням музею працювали усі структури військового округу: будівельники, артилеристи, автомобілісти, танкісти, інженери, кадровики та ін. Кожен мав свою ділянку роботи, яка входила до загального задуму. Робоча команда в музеї нараховувала 15 солдат та сержантів строкової служби, 5 офіцерів, серед них і я, ще лейтенант, та найманий персонал музейників, художників, скульпторів та ін.. Два місяці до відкриття музею на День Перемоги 9 травня 1985 року ми працювали у шаленому ритмі, а два тижні до призначеної дати відкриття музею і не спали. Були виснажені, але щасливі від того, що все зробили і принесли радість людям.

Музей став місцем висвітлення історії ратного подвигу далекосхідників. Командувач генерал армії Д. Т. Язов особисто проводив екскурсії по музею для численних гостей округу. Стало правилом, що кожна комісія, яка прибула для перевірки питань діяльності округу починала свою роботу із знайомства з його історією у музеї. Пригадую, як М. Ф. Кізюн проводив екскурсію для лідера Болгарії Тодора Живкова.

У музеї також побував керівник Польщі Войцех Ярузельський. Генерал армії В.І.Петров, командувач округу у минулі роки, при відвіданні музею висловив свої побажання щодо висвітлення окремих питань історії. Усі його побажання були мною занотовані і про їх виконання я доповідав командувачу округу. Для мене це було прикладом поваги до внеску в укріплення обороноздатності округу своїх попередників. Робота музею була включена у систему роботи командування Далекосхідного військового округу та громади міста Хабаровська.

Через 15 років після 1991 року на запрошення японської телекомпанії NHK я знову побував у Музеї ДВО. Кореспондентка NHK Томоко Баба провела моє інтерв'ю щодо перебування японських солдатів і офіцерів у полоні на території Північної Кореї. Інтерв'ю відбувалося у добре мені знайомому кабінеті начальника музею – тут я як і працював так і відпочивав через відсутність квартири. Тематична експозиція музею та експозиція військової техніки були оновлені до 55-ї річниці Перемоги у Другій світовій війні і це відбувалося за вже знайомим мені алгоритмом дій. Начальник музею майор І.Федосєєв відповідав лише за музейну експозицію та координацію дій інших служб Далекосхідного військового округу, які провели роботи з інженерно-технічного укріплення матеріально-технічної бази будівлі музею та переобладнання експозиції військової техніки на відкритому майданчику. Усі роботи були профінансовані командуванням округу.

В Україні все відбувалося навпаки. У роботі над створенням українського військового музею слід було опиратися на можливості колективу та свій власний досвід. Керівництво Міністерства оборони України не приділяло особливої уваги до становлення музею і не прийняло комплексного рішення з його розбудови. За таких умов слід було акумулювати власні сили задля ініціації та постановки питань з організації роботи музею на всіх стратегічних напрямках, задля отримання фінансового забезпечення, задля вирішення численних питань матеріально-технічного забезпечення музею перед керівниками Міністерства оборони та Генерального штабу Збройних сил, які врешті-решт були змушені їх позитивно розв'язувати.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Білецький, О.П., Гломозда, К.Ю., Жмир, В.Ф., Прилюк, Ю.Д., Шевченко, Т.В., & Яневський, Д.Б. (1991). *Клейноди України. З історії державної і національної символіки: Комплект кольорових художніх листівок*. Київ: Абрис.
- Кобзар, А. (2013). *Становлення та розвиток структур виховної роботи у Збройних Силах України*. (Автореферат дисертації кандидата історичних наук). Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Київ.

- Кобзар, А.О., Копаниця, О.В., & Грицюк, В.М. (2011). *Виховна робота у Збройних Силах України*. Чернівці: Місто.
- Котвицький, В.В. (2017). Створення та розвиток музейних інституцій в Збройних Силах України (1991–1996 рр.). *Воєнно-історичний вісник*, 1(23), 68-74.
- Крип'якевич, І. & Гнатевич, Б. (1994). *Історія українського війська*. (Т. 1) (5-те вид.). Київ: Варта.
- Крип'якевич, І., Гнатевич, Б., & Стефанів, З. (1992). *Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ століття)* (4-те вид.). Львів: Світ.
- Крип'якевич, І., Капустянський, М., & Гнатевич, Б. (1953). *Історія українського війська*. Вінніпег: Видавець Іван Тиктор.
- Лопата, А.В. (2014). *Записки начальника Генерального штабу Вооруженных сил Украины*. Киев: Военная разведка.
- Постанова Колегії Міністерства культури від 24 квітня 1991 року № 4/2.
- Постанова Колегії Міністерства культури від 25 лютого 1987 року № 2/32.
- Про затвердження комплексної програми "Музейна безпека". (1996). Наказ Міністерства культури і мистецтв України та Міністерства внутрішніх справ України від 05.12.96 № 579/926.
- Про організацію діяльності Музею Збройних Сил України. (1995). Директива начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 9 листопада 1995 року № ДГШ-54.
- Про покращення обліку та зберігання музейних цінностей. (1995). Наказ Міністерства культури України від 26.09.95 № 470.
- Про призначення комісії для передачі фондів військово-історичного музею Центру культури, просвіти і дозвілля Збройних Сил України до Музею Збройних Сил України. (1995). Наказ начальника Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України від 14 листопада 1995 року № 46.
- Про призначення майора Карпова Віктора Васильовича начальником Музею Збройних Сил України. (1995). Наказ начальника Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України від 11 жовтня 1995 року № 022.
- Софокл. (2006). Антигона. В А. Содомора, *Студії одного вірша* (с. 332-362). Львів: Літопис.
- Якимович, Б. (1996). Збройні Сили сучасної України. В Я. Дашкевич (Упоряд.), *Історія українського війська (1917–1995)*. Львів: Світ.

REFERENCES

- Biletskyi, O.P., Hlomezda, K.Yu., Zhmyr, V.F., Pryliuk, Yu.D., Shevchenko, T.V., & Yanevskyi, D.B. (1991). *Kleinody Ukrainy. Z istorii derzhavnoi i natsionalnoi symboliky: Komplekt kolorovykh khudozhnikh lystivok* [Kleinod Ukraine. From the history of national and national symbols: Set of colored art postcards]. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
- Kobzar, A. (2013). *Stanovlennia ta rozvytok struktur vykhovnoi roboty u Zbroinykh Sylakh Ukrainy* [Formation and development of educational work structures in the Armed Forces of Ukraine]. (Extended abstract of candidate's thesis). National University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky, Kyiv [in Ukrainian].

- Kobzar, A.O., Kopanytsia, O.V., & Hrytsiuk, V.M. (2011). *Vykhovna robota u Zbroinykh Sylakh Ukrainy* [Educational work in the Armed Forces of Ukraine]. Chernivtsi: Misto [in Ukrainian].
- Kotvitskyi, V.V. (2017). Stvorennia ta rozvytok muzeinykh instytutsii v Zbroinykh Sylakh Ukrainy (1991–1996 rr.) [Creation and development of museum institutions in the Armed Forces of Ukraine (1991-1996)]. *Voienno-istorychnyi visnyk*, 1(23), 68-74 [in Ukrainian].
- Krypiakevych, I. & Hnatevych, B. (1994). *Istoriia ukrainskoho viiska* [History of the Ukrainian army]. (Vol. 1) (5th ed.). Kyiv: Varta [in Ukrainian].
- Krypiakevych, I., Hnatevych, B., & Stefaniv, Z. (1992). *Istoriia ukrainskoho viiska (vid kniazhykh chasiv do 20-kh rokiv XX stolittia)* [The history of the Ukrainian army (from the princely times to the 20th years of the twentieth century)] (4th ed.). Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Krypiakevych, I., Kapustianskyi, M., & Hnatevych, B. (1953). *Istoriia ukrainskoho viiska* [History of the Ukrainian army]. Vinnipeh: Vydavets Ivan Tyktor [in Ukrainian].
- Lopata, A.V. (2014). *Zapiski nachalnika Generalnogo shtaba Vooruzhennykh sil Ukrainy* [Notes of the Chief of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine]. Kyiv: Voennaia razvedka [in Russian].
- Postanova Kolehii Ministerstva kultury vid 24 kvitnia 1991 roku [Resolution of the College of the Ministry of Culture of April 24, 1991] No. 4/2 [in Ukrainian].
- Postanova Kolehii Ministerstva kultury vid 25 liutoho 1987 roku [Resolution of the College of the Ministry of Culture dated February 25, 1987] No. 2/32 [in Ukrainian].
- Pro orhanizatsiiu diialnosti Muzeiu Zbroinykh Syl Ukrainy [About organization of activity of the Museum of the Armed Forces of Ukraine]. (1995). Dyrektyva nachalnyka Heneralnogo shtabu Zbroinykh Syl Ukrainy vid 9 lystopada 1995 roku [Directive of the Chief of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine dated November 9, 1995] No. DSH-54 [in Ukrainian].
- Pro pokrashchennia obliku ta zberihannia muzeinykh tsinnosti [Improving the recording and storage of museum values]. (1995). Nakaz Ministerstva kultury Ukrainy vid 26.09.95 [Order of the Ministry of Culture of Ukraine dated September 26, 1995] No. 470 [in Ukrainian].
- Pro pryznachennia komisii dlia peredachi fondiv viiskovo-istorychnoho muzeiu Tsentru kultury, prosvity i dozvillia Zbroinykh Syl Ukrainy do Muzeiu Zbroinykh Syl Ukrainy [On the appointment of a commission for the transfer of funds to the Museum of the Armed Forces of Ukraine at the Museum of History and Culture of the Center for Culture, Education and Leisure of the Armed Forces of Ukraine]. (1995). Nakaz nachalnyka Holovnoho upravlinnia vykhovnoi roboty Ministerstva oborony Ukrainy vid 14 lystopada 1995 roku [Order of the Chief of the Department of Educational Work of the Ministry of Defense of Ukraine of November 14, 1995] No. 46 [in Ukrainian].
- Pro pryznachennia maiora Karpova Viktora Vasylovycha nachalnykom Muzeiu Zbroinykh Syl Ukrainy [About the appointment of Major Karpov Viktor Vasilievich Chief of the Museum of the Armed Forces of Ukraine]. (1995). Nakaz nachalnyka Holovnoho upravlinnia vykhovnoi roboty Ministerstva oborony Ukrainy vid 11 zhovtnia 1995 roku [Order of the Chief of the Department of Educational Work of the Ministry of Defense of Ukraine of October 11, 1995] No. 022 [in Ukrainian].

- Pro zatverdzhennia kompleksnoi prohramy "Muzeina bezpeka" [On Approval of the Integrated Program "Museum Security"]. (1996). Nakaz Ministerstva kultury i mystetstv Ukrainy ta Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 05.12.96 [Order of the Ministry of Culture and Arts of Ukraine and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated December 5, 1996] No. 579/926 [in Ukrainian].
- Sofokl. (2006). Antyhona [Antigone]. In A. Sodomora, *Studii odnoho virsha* [Studios of one poem] (pp. 332-362). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
- Yakymovych, B. (1996). Zbroini Syly suchasnoi Ukrainy [Armed Forces of Modern Ukraine]. In Ya. Dashkevych (Comp.), *Istoriia ukrainskoho viiska (1917–1995)* [History of the Ukrainian Army (1917-1995)]. Lviv: Svit [in Ukrainian].

© Карпов В., 2018

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

Серія:
Музеєзнавство і пам'яткознавство

Науковий збірник

Випуск 2

Головний редактор
Пустовалов С.Ж.

Літературний редактор
Дубина М.М.

Редактор англomовних текстів
Сарновська Н.І.

Бібліографічний редактор
Степко В.В.

Дизайн обкладинки
Дорошенко Є.О.

Технічне редагування
та комп'ютерна верстка
Лук'яненко В.В.

Scientific publication

Научное издание

**BULLETIN
OF KYIV NATIONAL
UNIVERSITY
OF CULTURE
AND ARTS**

**ВЕСТНИК
КИЕВСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА КУЛЬТУРЫ
И ИСКУССТВ**

Series:
Museology and monumental
studies

Серия:
Музееведение и
памятниковедение

Scientific collection

Научный сборник

Issue 2

Выпуск 2

Editor-in-chief
Pustovalov S.J.

Главный редактор
Пустовалов С.Ж.

Literary editor
Dubyna M.M.

Литературный редактор
Дубина Н.Н.

English texts editor
Sarnovska N.I.

Редактор англоязычных текстов
Сарновская Н.И.

Bibliographic editor
Stepko V.V.

Библиографический редактор
Степко В.В.

Cover design
Doroshenko Ye.O.

Дизайн обложки
Дорошенко Е.О.

**Technical editing
and computer layout**
Lukianenko V.V.

**Техническое редактирование
и компьютерная верстка**
Лукьяненко В.В.

Підписано до друку: 26.12.2018. Формат 70x108 $\frac{1}{16}$
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Roboto Light.
Ум. друк арк. 12,6. Обл. др. арк. 8,76.
Наклад 300 примірників
Замовлення № 3584

Видавничий центр КНУКіМ
Видавець Київський національний університет культури і мистецтв
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК №4776 від 09.10.2014